

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TANDORI DEZSŐ versei 489
ORAVECZ IMRE: Ondrok gödre (*regényrészlet*) 494
PODMANICZKY SZILÁRD: A Magritte-vázlatok (*kisprózák*) 500
LATZKOVITS MIKLÓS: Laboda, a lázadó (*novella*) 503
KUN ÁRPÁD versei 509
TURCZI ISTVÁN verse 510
HALMAI TAMÁS versei 512
SZÁNTÓ T. GÁBOR verse 513
LANCZKOR GÁBOR verse 514
SOPOTNIK ZOLTÁN verse 515
SZABÓ ÁDÁM: Halottak napja (*novella*) 516
DUNAJCSIK MÁTYÁS: A játszma (*novella*) 521
Tigrisek és oroszlánok (*Ágoston Zoltán beszélgetései: Bencsik István, Böszörményi István, Kuti László, Miklya Gábor, Mohácsi András, Nyári Zsolt, Rezsonya Katalin*) 525

*

- BECK ANDRÁS: Szerb Antal esete a hungarológiával (*Filológiai kilengések egy kézirat körül*) 559
SZERB ANTAL: Magyarország a régi angol irodalomban (*Beck András fordítása*) 575
HAVASRÉTI JÓZSEF: Szerb Antal – mint, majd ha volt (*tanulmány*) 581
BALOGH TAMÁS: Thienemann Tivadar *Thomas Mann Amszterdamban* című írása elé 590
THIENEMANN TIVADAR: *Thomas Mann Amszterdamban* (esszé) 593

*

- TÓTH ORSOLYA: Clio búvóhelye (*Márton László: Minerva búvóhelye*) 596
RÓNAI ANDRÁS: Minerva megtalálható (*Márton László: Minerva búvóhelye*) 601
NÉMETH GÁBOR: Elindult szabadon (*Jánossy Lajos: Hamu és ecet*) 605
WERNITZER JULIANNA: „Nyelvem határa világom határa” (*Bedecs László: Beszélni nehéz. Tanulmányok Tandori Dezső költészetéről*) 608
GAJDÓ ÁGNES: Tiszta szívvel – Téli éjszaka (*Bókay Antal: Líra és modernitás – József Attila én-poétikája*) 612

2007

MAJUS

KÉPEK

Színes műmellékleten

KALMÁR LAJOS fotói

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal–Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

600,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

L. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszbortékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3600,- Ft, a II. félévre 3000,- Ft,
egy évre belföldre: 6600,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 16560,- Ft, légi szállítással: 20040,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

CSORBA GYŐZŐ Kossuth-díjas költő, Pécs díszpolgára születésének 90. évfordulója alkalmából a Csorba Győző Megyei Könyvtár emléktáblát avatott április 11-én a könyvtár Apáca utcai épületén. Ünnepeles avatóbeszédet mondott *Dr. Hargitai János*, a Baranya Megyei Önkormányzat Közgyűlésének elnöke és *Tasnádi Péter*, Pécs polgármestere, közreműködött *Várfői Kitty*, a Művészeti Szakközépiskola tanulója, illetve a Leőwey Klára Gimnázium énekesei.

*

KÉT LEPKE CSAPKOD címmel kiállítás nyílt Szalai Kata képzőművész *Bertók László* Kossuth-díjas költő „háromkái” ihletésére készült munkáiból a pécsi Városi Képtárban március 21-én. A tárlatot, mely április 10-ig volt megtekinthető, *Parti Nagy Lajos* nyitotta meg.

*

A BÖLCSÉSZEK KÖVE, az ELTE BTK HÖK és az Alexandra Kiadó közös rendezvényorozatának keretében a *Jelenkor* folyóirat mutatkozott be március 20-án Budapesten, az Alexandra Irodalmi Kávéházban. Az est vendége volt *Bertók László*, *Garaczi László* és *Németh Gábor*, valamint *Ágoston Zoltán*, a lap főszerkesztője. A beszélgetést *Kőrössi P. József* vezette.

*

RAKOVSZKY ZSUZSA vehette át idén az AEGON Művészeti Díjat *Visszaút az időben*

című gyűjteményes kötetéért április 4-én Budapesten, az AEGON székházában. A költőről *Margócsy István* mondott laudációt.

*

AZ V. DEBRECENI KÖLTÉSZETI FESZTIVÁLT április 2-án és 3-án rendezték meg a debreceni Vojtina Bábszínházban. Az idei meghívott költők *Jacques Roubaud* és *Paul Fournel*, az OuLiPo tagjai, *Marie-Louise Chapelle* és *Papp Tibor* voltak.

*

ÖRKÉNY ISTVÁN TÓTÉK című tragikomédiáját mutatta be április 2-án a Pécsi Harmadik Színház a Dunaújvárosi Bartók Kamaraszínházzal közös előadásban. A darabot *Vincze János* rendezte, a szerepeket *Fillár István*, *Németh János*, *Nagy Adrienne*, *Rárósi Anita* és *Kiss Attila* alakították.

*

A CELLA SEPTICHORA LÁTOGATÓ KÖZPONT ünnepélyes megnyitására március 30-án került sor. A megjelenteket köszöntötte *Tasnádi Péter*, Pécs város polgármestere, *Dr. Erdő Péter* prímás, esztergom-budapesti érsek, *Mayer Mihály* pécsi megyés püspök, *Dr. Vargha Kálmán*, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke, *Dr. Julius Janus* érsek, apostoli nuncius, *Dr. Schneider Márta* államtitkár és *Dr. Ujvári Jenő*, a Pécs/Sopianae Örökség Kht. ügyvezető igazgatója. Közreműködött a Pécsi Kamarakórus, *Tillai Aurél* vezényletével.

Szerzőink

- Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Oravecz Imre (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.
Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Szegeden él.
Latzkovits Miklós (1963) – író, irodalomtörténész, Szegeden él.
Kun Árpád (1965) – költő, Marifjorában (Norvégia) él.
Turczi István (1957) – költő, író, a *Parnasszus* főszerkesztője, Budapesten él.
Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.
Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.
Lanczkor Gábor (1981) – költő, Bozzain él.
Sopotnik Zoltán (1974) – költő, Tatabányán él.
Szabó Ádám (1969) – író, középiskolai tanár, Budapesten él.
Dunajcsik Mátyás (1983) – író, költő, kritikus, Budapesten él.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Beck András (1961) – kritikus, Budapesten él.
Szerb Antal (1901–1945) – író, irodalomtörténész.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.
Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Thienemann Tivadar (1890–1985) – irodalomtörténész, nyelvész.
Tóth Orsolya (1972) – irodalomtörténész, Pécsen él.
Rónai András (1976) – filozófus, Budapesten él.
Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Wernitzer Julianna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Gajdó Ágnes (1975) – irodalomtörténész, Budapesten él.

S megfulladunk, ha majd

Kálnokyn túl

Jó, minden halál fulladásos halál, mondja a költő.
 De én mást mondok, Eliot ezt mondja: hogy álmunkban
 láttuk a tenger alatti termet, s a habléányokat, kik
 e térnek rőt koszorús lakói, vagy rőfkoszorúk osztogatói
 ott, s megfulladunk, ha majd emberek szava szólít. Nem
 ily egyszerű. Nem az van, hogy az emberek, az „emberek”
 szava elszívna oxigénünket, nem, mert jószerén minden
 génünket a tenger alatti teremhez igazítottuk: már.
 Ifjúsági pályázaton vettünk részt, első kötetünk
 volt, vele balhénk, megindult publikációs tengeráramunk,
 jöttek köztörvényes lenyomások a víz alá, só-sűrítések,
 míg végre megtaláltuk a tenger alatti terem bejáratát,
 mely korántsem szeméremajkon át történik, szemérmertlenségi
 ajkakon át, ah, az a feledés mélyein megtörtént már, ha
 nem is oly korán, de az egésznek a lényege úgylis mindig,
 68 évesen rájön az ember, a te képzeleted, képzeletünk.
 Nem ez. Megszoktuk a tenger alatti termet, és valahogy
 nem is az, hogy az emberek hangja, megannyi dolga
 megfojtana minket, de mi kezdjük fojtogatni jószerén
 az „embereket”, hogy csak a tenger alatti terem tapasztalatait
 mondjuk. Kérdik az emberek, max., hogy: „És pecsenyehús
 testűek azok a habléányok?” – „Teltek éppen, teltkarcsúk?”
 – Gyürke hasijuk van, nem is idézem, hogy? Hordanak-e
 ott is magas sarkú papucsot, vagy pipiskednek kicsit tehénke
 lábakon is netán, s van-e divat, van-e meztelenkedésüknek
 Diorja, fvszenlorannya, minden, akarnak-e szupermodellek
 lenni, vagy irodalmi műveidbe javítanak bele, vagy
 kész mindeneddel férjül akarnak, vagy mindenben
 megértenek, csak te a földi világ, a kinti, termen

kívüli világ oly sok elemét, sztoriját viszed, hogy attól
ők kezdenek fuldokolni, hát fékezned kell magad,
működhetsz velük amúgy, amennyit akarsz, csak
a magadét ne mondd, ami nem is magadé. Vagy
más művésztársakkal, csak elvi terekben, közemberekkel,
a mai nap előrehaladóival, érvényesülőivel, könyveid
gondozóival: ne sokat a magad tenger alatti terméből!
(Baden. Ah, Baden-Baden termáiból sokat, mesélj, mint betérő
hetérák, olyanok-e ott úri nők megfelelő szintű
férfiaknak – jó, nem neked, mondják kedvesen az emberek nekem –,
és tényleg csálnak-e a zsokék, az idomárok, és... ezek a
kérdések fojtogatnak. Az emberek szava.) De, mondom,
nem erről van szó. Én fojtánám meg őket, ha örökké
a magam tök habléánytalan tenger alatti termeiről beszélnék,
az igazi szakma termeiről, nem a lila gőz termekről, nem
a művészet istenéről, Istenről eleve, nem a megváltandó
esetlegességről, a véletlenről, mely az abszolútum evidenciája,
a kurtyefityulum agulvenciájáról és a kergyetyütyedelem
süpekjéről, nem, ha arról kezdesz beszélni nekik, mennyi
küzdélem, hogy a honort megkapd, hogy munkát szerezz, hogy jól
válogass dolgaidd közt, ne ugorj be erőszakos ajánlkozóknak,
hajtsd ki a késlekedőknél a megjelenést, gondold a terjesztésre,
s bírd eleve, csak egy napod során, hogy barlangvelőtöltőkről,
angyalszárnyfestőkről kell fordítanod, cikket írnod, egy
munkád ki kell egészítened, mert olvastál hozzá egy kis
Duchamp-t, és még ott van 17 posta elkészítése, ott van
és ott van és ott van, és csak akkor jön a 35. éve játszott
három-ligás nagy koala-kártyabajnokság könyvelése, sorsolása
(egyetlen vigaszod s igazi érdeklődésed, túl Potyi verébkéden,
s túl azon, hogy azokat, akiknek dolgozol, kicsit mégis
elszórakoztasd...) – s körbe az ördögi kör. Ettől fouldokolnak
(így, foul, véték, labdarúgási kifejezés), fuldokolnak, na,
az emberek, akikről te hítted, hogy téged megfojtanak,
nem, te fojtod meg őket azzal, ha 0,49 % százaléknál, vagy mit
tudom én, 49 %-nál többet akarnál magadból elmesélni, mint
amit ők mesélnek a Metró várható satöbbijéről, a kamatlábról,
az egykori szocdem Külföldi Viktorról, a Duna menti út
szélesítéséről, egy mélygarázsról, és akkor ezek még részben
mind a te témáid is, közös témaidok. És te, mint egy szerencsétlen
Kafka-alak, azt érzed, milyen magányos is maradsz! minden megfúl
félbe-szerbe, ami te lennél, vagyis magadba fúl vissza,
ahol a tenger alatti terem kiszínezése rég kihalt belőled,
nyista pecsenyehús, nix hablányok, semmi gyönyör, el is
hárítanád, francba, csak a tenger alatti terem marad, mely
közben a Kis-Körút, a Lóvész utca, a Retyedán-köz, a Csurgyál.
Itt jársz, és nem vigaszod, hogy vehetsz egy-egy plusz pogácsát,

*külföldi újságot hetente egyszer, én nem tudom, nem, mert
a honoráriumaid nem jönnek rendszeren, kedvenc könyvedet nem
terjesztik megint jól, mert ismét valamit ki kell találnod,
a ma múltkori az a múltkori volt, folytatni kell, állandóan
folytatni kell az életet, ez az igazi – rég megesett – belefúlás.*

Kell-e javam az egészből?

Eliot után

*Végigbuszoztam ma a H. Gy. utcán, Újlipótváros (egy pesti
negyed, csak netán Új-Kolumbiában alakuló olvasókörmnek
mondom, sokadik kanadai válogatott kötetembe hátha bekerül ez),
figyelmet egy nyomtatványbolt keltette fel, ismertem,
kézi villanyborotvámhoz is itt cserélem egy másik üzletben
a hárttyát, néztem ezeket a műintézeteket, majd a fodrászt,
a szoláriumot, a rádiójavítót, a cipőböltöt, a papírüzletet,
a kompjuter-lerakatot, egy élelmiszerkereskedést, és azt gondoltam,
de nagyon semmi közöm mind az emberi igyekezetekhez, így,
mindenesetre, de nem érdekel, ki mit csinál.*

*Eleddig az volt csak: hogy unom szegény városomat, 68 évnyi
életemnek színhelyét, képtelenségnek érződik a Nagynak Nevezett
Csarnokba menni, de még mindig személytelenebb, mint a Fehérvári,
a Fény, jobban ismerem a húsboltokat is, csak sajnós a papírboltok
a másik oldalon vannak, a Duna (Budapest nagy folyama) másik felén,
és innen bonyodalmasabb a hazaérés, az úgynevezett Csarnokból,
elkanyargok, viszont közel egy jó gyógyszerár – előnyök és
hátrányok, és az alapvető „te jézusmária” után, a kapun kilépve
hogy most hova-merre, eljött mindig a békés beletörődés, ám
egyre kevesebb (kocsma, eltársalgás) élvezettel.*

Kocsma és bor (nevezetű műital), eltársalgás kezdett átszítálódni.

*Az egész volt-e ez? Bármilyen „egész”? Haszonra nem is gondoltam,
mérsékelt tevékenység volt, nyilván közép-kanadai trapperek
is, sok trappolás után, éreznek ilyen – a tavaszra,
a lejárt kombinált vitamin hasznosítására fogható – lelki
károsodásokat. Depresszió, „depi”, magunkhoz térünk. (Magukhoz
tértek a közép-kanadai trapperek, élvezettel fagyasztották
a nyúzott húst. Őszintén, mert a földgolyóbis nagyobb
népirtásain, civakodásain, sok véren stb. sem sápióztak.*

Faggyúból mécesst fabrikáltak, otthon technikailag jól felszerelt lakás várta őket, bányásként havi 1 millió forintnál is többet kereshettek. Verseket aligha olvastak.)

Hogy mármost kabalából mondom-e, hogy volna bárki olvasóm, aki engem emez általa unt unás-előzményeim után még friss érdeklődéssel követ, például a H. Gy. utcán, a buszból, ahogy nem unottan, de az emberiség igyekezeteit abszolútnak nevezhető könnyel megtagadván, zsigerből, elemien, evidensen, igen, vállrándítással ledobván magamról, kis önellentmondásként még valami ügyem elintézni igyekezvén – valahova mentem –, van-e, aki követ itt, de ha nincs, bajom-e az? Kell-e bármi hasznomnak, szelleminek akár, lennie abból, hogy most a sok „őreg vagyok” etc. elioti motívum után mindközönségesen érezni mertem, engem nem érint az emberiség kereskedőleges és számomra perifériális tevékenykedése? Nem önzés, ha azt mondom, számomra megbízható kis kiadóim, drága jó szerkesztő-ségeim, nem minden írásom szívig, de elég sok, érint, olvasok könyveket, tervezek is olvasni, írónak vallom magam, boldogtalanul bár, de holtig annak is érzem majd, nem azt mondtam, hogy elszakadtam a világtól, csak annyit mondtam, hogy amilyen piszok ronda közönyösnek mondható lehetek, oly igen nagyon elszakadt az én egészséges érzékelésem másoknak azon dolgaitól, melyek gyakorlatilag nem érintenek.

Persze, egy papírboltba bemenni jó, utazási irodára nem, mert nem utazom, borbélyhoz nem, mert magamat nyírom, és másutt megírtam, hogyan nem megyek este már sehova, miként várom, jöjjön az alvás – „Legjobb dolog e földön: aludni; még jobb csak: a földön aludni” –, napi másfél óránál többet kis madaram – a Sánti Potyi Józsi – mellől nem akarok távol tölteni, annyira ránk szorul, az asszonyra itt – a Felügyelőné – és rám, igen, mi más hasznot akarnék az egészből, mint hogy egy mozgás-sérült veréb, ezzel a végtelen szelídséggel ennyire ránk szorul... nem baj, és az lenne baj, ha lenne hasznom, nem baj, ha nincs hasznom az úgynevezett elidegenedésnél több egészből. Ahogy beszélgetni sem akarok a legszűkebb emberkörön túl senkivel, ahogy a túl iszapfelfkavaró beszélgetéseket is vérig rösteltem aztán, nem akarom, hogy bárki kételkedjen benne 1000 és 1000 legújabb-kolumbiai olvasóm s mások közül, hogy én elérkeztem akkor ide, itt élek.

És most kizárólag Olvasómnak, a magyar lírafigyelőnek dobom be ezt a – várt? szegényesebb lett volna ez nélküle – trükköt: madárkám este a szokottnál tovább fenn volt, élénken, ébren. Mert ezzel a hülye H. Gy. utcai buszozással másfél órát vesztett belőlem d. e.! Feleségem tanúsította, verébkénk

nem volt a megszokott. Most hosszabban fenn maradt, titkon remélve – túlzás-e ez a szó? –, pótlunk valamit. Jó érzékkel átmentem másik létező szobánkba, kezemre vettem, felkapaszkodott így a kis fürtösköles-dombra, tenyerem alatt ült, holott tenyerem aligha jelentett már, mint... Na, kell-e java sérült madárkámnak az egészsből? S nem mindegy-e neki, hová távolodtam az emberiségtől épp ma, kezdeményekben még, de alighanem ily benső fejlődés kezdeteivel? Mindegy neki, valószínű. Fő, hogy neki meglegyek.

A csavar, elioti: van-e a világnak ily instanciája, szempontja, mely szerint nekem meg kellennem, ily nagyon, vagy annyira mindegy, szívvel vagyok-e a világ iránt, emberiség (van-e még?) iránt, fő, hogy kötelességeim (másokkal szemben) teljesítsem, magam valami szerény javát a botrányosság, a lázongás etc. elkerülése érdekében megszerezze, aztán fel is út, le is út, járó helyben, érző-gondolkodó-akárki? Verébkémnél valami mára így kiderült, az talán, hogy másról van szó, s ezt a leglaposabb, legkitaposottabb prózában is elmondhattam : egy madár java voltam.

Rilke nyomán

Még hogy a bábu telt? Persze. Egy sérült lény, egy madár, így, csöndesen kiköveteli a maga teltségét, teljességét az együttlétben. Csak egy nap jöjtek később haza (H. Gy. utca), csak egyszer csalódják ő, hogy nem eleget volt kezemben, kezem alatt, egészen váratlanul délután, kései órán vár a kalitkában a „dombon”, pótolni akarja a velem mulasztottakat. Kell neki annyi, amit napra nap megkap! Kint járkáltam aztán is a hallban, bent sötét a két szobában, árad a meleg ide-oda, és a hallban, ahogy jártam fel s le, arra gondoltam: miért bármi panasza? Csak itt mekkora könnygazdagság! A mozgás szabadsága, mindegy, hogy kétszer öt méter hossz sincs a hall és a konyha, de be is mehetek, leülhetek a sötétben. Szabadon gondolkodhatom! Van madarunk, Ő, vagyunk mi, van kutyánk, van kártyabajnokságaink három ligája, vannak, akiknek a postát összeállítottam – ezt is előkészítve itt –, és hiába minden idegenség, e fáradásokkal (alig bírhatóan) megtűzdelte otthonosság, mert a bábu, ha bábu-létnek érzem is létem, mégis teljesség-féle, és elfogadom velejáróit, és járok, nem üresen rángatnak. Mégis,

az a buszozás,

a boltok a H. Gy. utcában...

Jó lesz ma is aludni.

Ondrok gödre

I. könyv

(Óhaza)

A köménymagnak köszönhetően az Árvai-gazdaság megint előbbre lépett. János újból növelt, földet vett, és tovább modernizált. A fűszernövény magját változatlanul kézzel verték ki a bugájából, de a gabonafélék betakarításához és a szemkinyeréshez már kaszálógépet, illetve járgányos cséplőt használt, mert közben azokra is szert tett. A kaszálógépet még ló vont, és a cséplő járgányába is azt fogtak, de mindkettő komoly előrehaladást jelentett, mert lényegesen lerövidült az aratás ideje, és a mag is gyorsabban jött ki a kalászból, meg munkaerőt is megtakarítottak vele.

A köménymag mindenre jótékonyan, gyümölcsözően hatott. János cserépre cseréltette a zsinelyt az istállón, a csűrön. A patakparton, a feleslegessé vált dohánypajta helyére újabb csűrt emeltetett. Az udvari kemence mellé nyárikonyhát építtetett, nyomókúttá alakíttatta át az udvari gémeskutat. A maga szakaszán kiköveztette a patak innenső partját, hogy áradáskor ne mossa, fogyassza tovább a portáját a víz.

Ám egyszer csak megint megakadt, megtört az újabb lendület. Kifutotta magát a köménymag, lezárult a köménykorszak. Véget ért az újbóli látványos gyarapodás. Hogy egyszer s mindenkorra, arra csak jóval később derült fény. János egyelőre csak azt látta, megint valami más után kell néznie, mert a köménymagnak leáldozott. Lement az ára, lenyomta a kialakult verseny. Uradalmak, nagyüzemek jelentek meg ennek a piacán is, és mindenféle különleges gépekkel felszerelve nagy táblákon, nagy mennyiségben, olcsóbban természetették, és olcsóbban is adták. Ő erre képtelen, ő ehhez túl kicsi volt. Ezért több eredményes esztendő után úgy döntött, hogy beszünteti az illatos, apró, hegyes magvakkal való foglalatatoskodást, és amikor annak az évnek az őszén megint megjelent nála a kereskedő megbízottja, nem írt alá újabb szerződést.

És akkor jött a cséplőgép, a gőzcséplőgép, mert azt találta ki utolsóul. Volt megtakarított pénz, de csak úgy tudta megvenni a lokomobilból és a tulajdonképpen cséplőgépből álló drága garnitúrát, hogy hitelt vett fel rá. Most azonban már nem csak az eredendő szerzési vágy hajtotta, immár külső indítéka is volt, hogy még ne akarjon megállni, hogy ne érje be annyival, amennyije van. Jobban mondván az az indíték addig is megvolt, de most kezdett igazán kézzel foghatóvá, parancsolóvá válni. A köménymag jegyében eltelt évek során nemcsak a va-

Részlet egy készülő regényből.

gyon gyarapodott megint, hanem családja is tovább nőtt, méghozzá riasztó ütemben. Az első öt gyerek után megszületett a következő öt is, újabb két Anna, két Péter és egy Lőrinc. Az Annák az elsőhöz hasonlóan menetrendszerűen elhaláloztak, és pedig ezúttal egyéves korukban, és az első Péter is, ő mindjárt világ-rajövelete után, de a két szaporulattal, Lőrincel és a megmaradt Péterrel együtt most összesen már hét gyerek volt. János szorongva gondolt rá, mi lesz, ha egyszer ő meghal, és a gyerekek örökölnék. Annyi felé kell majd osztani a vagyont, ahány gyerek van, földet, jószágot, ingóságot, mindent. És ami így egyben már valami, az külön-külön semmi se lesz, mert felaprózva kevés jut majd mind-egyiknek, vagy még a kevésnél is kevesebb, mert az is lehet, hogy folytatódik a gyerekáldás, hiszen javakorabeli ember még, és Teréz se öregasszony, még kívánják egymást. Még több föld kellene, jutott ilyenkor magában mindig a végkövetkeztetésre, nem érheti be annyival, amennyije van. Még kellene hozzá ragasztani, nem is keveset, hogy a fiaira annyi szálljon majd, amennyi a rendes gazdálkodáshoz, a tisztos megélhetéshez kell. Mert azoknak, akárhányan lesznek is, eleve többet szán, és a szokás is azt parancsolja, hogy azok többet kapjanak, a lánygyerekeknek a stafírun g az egy üszüborjú mellé egy-két holdnál nem ad többet hozományként, zárta le magában minduntalan a tőprengést.

János hallani már hallott a gőzcséplőről, és látott is egyet működés közben a péterkei Keglevich-birtokon, de az ötletet megint kedvenc lapja, a *Magyar gazda* adta. Természetesen nem akart visszaállni a búzára, nem kívánta előtérbe helyezni, újrakezdeni, amivel egyszer felhagyott. Nem a maga, nem csak a maga gabonáját szándékozott vele csépelni, hanem a másét is, vagy főként a másét. És azzal is tisztába jött, hogy csak akkor lehet kifizetődő, ha szezononként nagy mennyiséget tud vele elveretni. Utánaolvasott, megérdeklődte, lelevelezte a gyárral, osztott-szorzott, összeadott-kivont. Az lebegett előtte, hogy bérceplést végez majd, hogy házról házra jár. Ha végzett az egyik portán, megy a másikra. Talán még a szomszédos falvakba is, Sirokba, Székre, Füzesre, Péterkére, ha beválík, ha híre megy, ha hívják. Oda már nem maga személyesen, hanem az embere, akit majd felfogad, aki vállalja, hogy csinálja, és intéz mindent helyette. Az irányítja majd a gépészt, a fűtőt és az etetőket is, akik a géppel jönnek. Ő csak fizeti őket, tulajdonosként a háttérben marad, és főként a gazdaságával törődik, mint azelőtt.

Gőzcséplő! A legmodernebb technikával felszerelt, szupermodern, légkondicionált John Deer-kombájnok korában szinte felfoghatatlan, milyen nagy dolog volt ez annak idején. Egy gép, gépegyüttes, amely a maga erejéből kiszedi a kalászból a szemet, és meg is tisztítja, meg is rostálja, még a szalmát is különválasztja a törektől, pelyvától. És nem kell mást tenni, csak az egyikbe felül beleengedni a megoldott kévéket, és lent a farára kötni, akasztani a zsákokat, és dől beléjük a búza, az árpa, a rozs, a zab. Nem kell többé nyomtatni, cséppel verni, hadarni, gereblyézni, szelelni, forgatni, hetekig tisztogatni, néha a tél beálltaig vesződni-bajlódni vele. És ez a csodamasina egy egyszerű falusi parasztember tulajdonában! Ez a szajlaiak számára legalább olyan elképesztő, szédítő volt, mint maga a sose látott, ördögös szerkezet, amelynek meghajtó egységét, a lokomobilt nem véletlenül nevezték el tüzesgépnek és hozták

összefüggésbe a pokollal, hiszen, miként abban, ebben is tűz égett, és ijesztően sistergett, fújtatott, csattogott.

Mindamellet a gőzcséplő mint műszaki újdonság már nem volt ismeretlen az akkori Magyarországon. Az első példánya külföldről származott, és egy Torontál megyei földbirtokos hozatta be az 50-es évek elején Angliából, történetesen részint a még ott időző emigráns Kossuth közvetítésével. De csak a 60-as éveket követően terjedt el, és jobbra a nagybirtokokon. Az első magyar mezőgazdasági gőzlokomobil, amilyen a cséplőgép meghajtásához is kellett, Röck István pesti gyárában készült, és a 70-es években kezdődött meg a szériagyártása. Ebből és a garnitúra másik főeleméből, a cséplőgépből vett egyet János, amikor a kockázatos, merész lépésre elszánta magát.

A vásárlást személyesen intézte. Pestre utazott, és hogy útközben el ne vegye tőle valaki a sok pénzt, mert elég sok volt az induló önrész, magával vitte Közsüs Pál sógorát, a felesége bátyját. Mielőtt aláírt volna mindent, körülményesen szemügyre vette a gépeket, megkérdezte, mi micsoda, mi melyiknek a kelléke, hova kell akasztani a köteleket, és mire kell ügyelni vontatás, szállítás közben, de a kezelési könyvben lapozgatva leginkább azt magyaráztatta el magának, miként működnek, mit kell rendszeresen olajozni, cserélni, mi szokott leggyakrabban elromlani, meg mikor mi a teendő, mintha ő lenne majd a gépész is. Új szerzeményeit a vasúthoz is kikísérte, és a berakodás kényes műveleténél is jelen volt. Végignézte, miként emelik rá őket a lapos vasúti kocsikra, milyen csigákat, csörlőket, emelőket használnak hozzá. Elégedett volt a látottakkal, csak azt nem tudta elképzelni, hogyan kerülnek majd ismét le a földre. De megnyugtatták, hogy ugyanúgy, ahogy felkerültek, mert a rakodóeszközök velük utaznak, mi több, a gyár megbízásából a gépész is ott lesz megint, várja őket a célállomáson, hogy minden rendben legyen. A fűtő meg az etetők majd akkor mennek, mikor kellenek.

A cséplőgépgarnitúra szerencsésen megérkezett Recskre, mert az volt a célállomás. Abban az évben megnyílt végre a várva várt Kál–Kisterenye-szárnnyvonál, és Recsk lett a Szajlához legközelebb eső állomása. A vasútnak Kálban csak annyi dolga volt a szállítmánnyal, hogy rákapcsolták a két kocsit egy arra közlekedő szerelvényre. A neheze azonban aztán következett, mikor a súlyos cséplő és a még súlyosabb lokomobil végre ismét a földön volt. Mármint Jánosra nézve, mert a továbbbításukról, hazajuttatásukról már magának kellett gondoskodnia. És az nem volt csekélység. Az út Szajlára a megyének – megyének mondták azt az utat, mert a megye tartotta a karban – kilométerben számolva csak jó öt, legfeljebb hat lehetett, de nem sík terepen vitt, mint Pesten, hanem hegyen-völgyön, és leginkább két nagy hegyen által, tekeregve girbe-görbén és kövezetlenül.

Erre a feladatra csak ökrökkel lehetett vállalkozni. János a maga két ökre mellé elkérte az apósa két ökrét, és Barczai sógor is rendelkezésére bocsátott kettőt. És erős, erejük teljében lévő férfiakat hívott segítségül, főként a rokonságból. De az aratóit is odarendelte, hisz nélküle úgysem arathattak a géppel, mert július volt, és javában zajlott az aratás. Kétszer fordult. Először a lokomobil húzatta át, aztán a cséplőt. Minden jól ment, az ökrök, mint mindig, ha nagy súlyról, rakományról volt szó, megállták a helyüket, és az emberek is kitettek magukért, de mindkétszer majdnem baj lett. Recskről az első hegyre, Som-májra könnyen feljutottak, meg arról le is az innenső oldalon, és a magasabbat, Pet-kőt is jól vették,

de a második előtt, lent a pallagi völgyben, közvetlenül a híd után elsüllyedtek a lokomobil nagy kerekei, mert ott mindig nedves, puha volt az út földje, és több órás küzdelem után csak úgy tudták kiszabadítani a behemót, fekete gépet, hogy mindenki nekifeszült, tolt, besegített az ökröknek. Másodszorra meg, amikor a cséplőt hozták, amely jóval könnyebb volt ugyan, de ingatag, borulékony, mert magas, akár egy kisebbfajta szénakazal, Belső-Rácfalun, Misu gödrénél megbil-lent a kanyarban, és majdnem felborult, mert kicsúszott a fékezőfa a hátsó kerék-küllők közül, és nagyon felgyorsult lefelé a különben enyhe lejtőn, az ökrök meg ahelyett, hogy visszafogták volna, buta módon trappolni kezdtek előtte. A belső kerék legalább félarasznnyira felemelkedett a földről, de az utolsó pillanatban az-tán szerencsére visszazakkant.

A faluban gyorsan híre ment, hogy Árvaiék hozzák a gőzcséplőt. Az első fordulókör még csak kiálltak az otthonlávők az útra, a kapuk elé, és onnan nézték a furcsa szerkezetet riadalommal vegyes kíváncsisággal. A másodikkor a férfinem ráérő legénykorú tagjai már eléjük is mentek, a gyerekek meg már félúton, Külső-Rácfalun várták, majd csapatba verődve tisztes távolságból követték őket. Volt, aki mind a két alkalommal kijött, és amikor másodszor is elhaladt a háza előtt a szokatlan menet, vagy izgatottan megtárgyalta a dolgot szintén bámész-kodó szomszédjával, vagy nem szólt semmit, csak jelentősegteljesen nézett utá-na, és sűrű fejcsóválgatások közepette visszahúzódott az udvarába. Mielőtt az ökrök másodszor is befordultak volna az Árvai-szögbe, a legények szétszéled-tek. Nem így a gyerekek. Ők nem tértek ilyen gyorsan napirendre a látványos-ság fölött. Egészen a bejáratig kísérték a masinákat, és azután sem tágitottak, hogy azok begördültek az udvarba, és célba értek. Megálltak, lecövekeltek a nagykapu előtt, vagy jöttek-mentek, ácsorogtak a kapu előtti térségen, nézdegél-tek befelé a kerítés fölött vagy a kapu résein keresztül, miután becsukták a ka-put. Némelyikük még a kapura is felmászott, hogy többet, jobban lásson, és csak akkor ugrott le, mikor András többszöri figyelmeztetés után ostorral megfenye-gette. Az agyafúrtabbak a patak felőli oldalra mentek kukucskálni, ahol senki nem törődött velük. A mederből kúsztak fel a kerítéshez, bár onnan az ólak, a kazlak közein át kevesebbet vagy jóformán semmit se láttak.

János úgy tervezte, hogy a maga portáján kezdi a cséplést. Tulajdon gabonája el-veretését egyúttal afféle bemutatónak, reklámnak is szánta. Nem gurította be a cséplőgépet a patak melletti, új csűrbe, de a búzaasztag mellé sem húzatta, mert nem volt még búzaasztag. Nemhogy bent lett volna már a gabonája cséplésre ké-szen, de még le se vágta egészen. Az udvari kút mögé kanyarodtak vele, és úgy ál-lították le Lőrinc háza hátánál, hogy maradt hely mögötte a gőzgépnek is. Aztán letakarták ponyvával, hogy ne ázzon, ha esik. A lokomobilra nem tettek semmit. Annak vasból volt mindene, meg jól bezsírozva, kevésbé ártott neki a víz. Csak felállították hosszú kéményét a szikrafogóval együtt, hogy annyival is előbbre le-gyenek, ha majd eljön az ideje, és betüzelnek benne. A gépészt András még aznap átvitte kocsival Recskre a vonathoz, mert visszautazott Pestre, de előtte meghagy-ta, hogy a kazánba milyen szenet, víznek hány literes lajtkocsit vegyenek, meg hogy ne nyúljanak semmihez, még a gazda gyerekei se, még játékból se.

A gépész két hét múlva jött meg ismét, mikorra János behordott. Három em-

bert hozott magával, két etetőt és egy fűtőt. A többi cséplőmunkás a rokonság férfitagjai közül került ki. Nem volt könnyű megnyerni őket. Féltek az emberek a géptől, különösen a nők. Olyannyira, hogy az olyan asszonyi beosztásokba is, mint a kévevágó vagy a törekkaparó, férfit kellett tenni, mert senki nő nem vállalta, hogy felmegy a dobra, vagy olyan közel áll lent a cséplőgéphez, hogy el tudja húzni alóla a töreket. De végül összeállt a banda, kezdve a zsákosoktól a szalmahúzóig. Felfűtötték a lokomobilt, és némi betanítás meg egy próbajáratás után a gőzsíp jelére megindult a munka. Az első órában többször leálltak. Először azért, mert lazának bizonyult az erőátvitelről gondoskodó, nagy meghajtósíj, és minduntalan leesett, míg jól meg nem feszítették. Később meg azért, mert hol az egyik, hol a másik bandatag csinált valamit rosszul, de aztán belejöttek, és délutánra összerázódtak.

Az első nap valósággal valami rendkívüli vásári mutatóványhoz hasonlított. Legalábbis ami a közönséget illette. A falu apraja-nagyja ott tolongott az Árvaiszögben. Már akinek volt hozzá mersze természetesen, vagy akinek a kíváncsisága felülmúlta a félelmét. Mert azért számosan, kivált lányok, asszonyok, ott-hon maradtak, vagy a határba mentek a dolgukra, és valahányszor meghallották, hogy felbűg a távolban a cséplőgép, összerándultak, és sietve keresztet vetettek. Az éltesebbek, főként a bigottak közt olyan is akadt, aki szentül hitte, hogy János az ördöggel cimborál, és a lokomobil első fűtőjére rémületében elbújt az erdőben, és csak hosszas keresgélés után talált rá és hozta haza a családjá. Először Teréz is nagyon félt. Az első nap ki se lehetett csalni a házból, amíg ment a munka. És délben is, mikor pedig állt minden, csak a régi csűrbe merészkedett ki, ahol a cséplőmunkások ebédet kaptak.

A kíváncsiskodók zöme a kapu előtt álldogált, és onnan nézdegélt befelé. Sokan kétéldalt a kerítés mellé húzódtak, és a nyakukat nyújtogatták. A leleményesebbek a tüskéket is vállalva felmászta a patakparti akácfaakra, ahonnan igazi rálátás esett az udvarra. A tartózkodóbbak beérték annyival, hogy bekéredzkedtek a tőszomszédhoz, Árvai Lőrínchez, és annak a portájáról bámultak át. Az igazán szerények meg felhúzódtak Ondrok gödre nyugati lejtőjére, vagy felkapaszkodtak Misku-tetőre, és onnan fentről, biztonságos távolból nézték az ijesztő szerkezeteket, a magasra szálló port, a nagy sürgést-forgást.

A közös nagykapu nyitva volt. De nem azért, hogy akinek kedve szottyan, bemehessen rajta. Ha sokan nem is, de a bátrabbak ezt jó néven vették volna. János azért tárta szélesre, hogy a kint összesereglettek jobban lássák szerzeményeit, és azt, hogy segítségükkel milyen gyorsan fogy az asztag, hogyan nyeli el egymás után a kévéket a gép, hogyan telnek meg a zsákok, és miként növekszik a szalmakazal. Mindamellet bejönni is szabadott az udvarba. De nem akárkinek. Csak gazdáknak, és azok közül is főként olyanoknak, akik valódi érdeklődést mutattak az új cséplési mód iránt, és potenciális ügyfeleknek számítottak. János az ilyeneket szívesen látta, rájuk időt is szakított. Nemcsak a legelső napon, hanem másnap is, meg azután is, a más portáján is, mikor már eltűntek az érdektelenül bámészkodó felnőttek, és csak gyerekek maradtak nézőknek. Élelmes üzletember módjára készségesen elmagyarázta, megmutatta nekik, mi micsoda, hogyan működik, hol megy be a kéve, hol jön ki a szalma, a pelyva, hogyan tisztul, hányféle rostán megy át a szem, és így tovább. Vagy elmagyaráztatta a gé-

pésszel, ha olyasmit kérdeztek tőle, amire nem tudott válaszolni. Az erősebb idegzetűeket még a lokomobilhoz, a cséplőhöz is odavezette. A biztonságuk érdekében felhívta figyelmüket a rájuk leselkedő veszélyekre, és hagyta, hogy kíséroról nélkül nézelődjenek, ácsorogjanak a közelükben egy darabig. Még azt is megengedte nekik, hogy odamenjenek a cséplőgép farához, és maguk nyúljanak bele a töltés alatt álló zsákokba, és kivegyenek belőle egy-egy marék szemet, és tüzetesen megnézzék.

Jól számított. Mire elverette a magáét, jobb híre lett a gőzcséplőnek. Sokan győződtek meg róla a tulajdon szemükkel, hogy gyorsan és jól dolgozik. Apadt a kezdeti bizalmatlanság, vonakodás, és alig álltak egy hétig tétlenül, nemcsak hogy jöttek a jelentkezők, de úgy megnőtt az érdeklődés, annyian akartak felhagyni a nyomtatással, a cséppelveréssel, hogy beosztást kellett készíteni, sorrendet felállítani, mikor kihez menjen a gép. Mert úgy még nem lehetett csinálni, hogy egyik porta jön a másik után, ahogy következnek egymás után a faluban, ahogy a sok felesleges vontatást elkerülendő célszerű lett volna. Ahhoz azt kellett volna, hogy mindenhová hívják, de ott még nem tartottak, még nem adta be a derekát mindenki.

A rokonság előnyt élvezett. A rokonok voltak az első cséplőmunkások, és aztán is együtt, bandában maradtak, hogy Jánosnál végeztek, egészen addig, míg kölcsönösen el nem cséplették egymás gabonáját. Mikor a többi gazda is sorra került, valamelyest módosult a kalákarendszer. Ahol két vagy több cséplető lakott egymás mellett, ott a nem rokon szomszédok is betársultak, vagy tisztán azok álltak össze, ha a rokonság nem tudott egyetlen használható munkaerőt sem kiállítani. A kaláka tagjai értelemszerűen ingyen dolgoztak. Pénzt a gazdák csak Jánosnak adtak a gőzcséplő használata fejében. Az idegen gépésznek, a fűtőnek és az etetőknek szintén fizetség járt, de azt már János állta, mert azok neki dolgoztak, ő alkalmazta őket.

Ez a rendszer egy szezont ért meg. Egy évre rá János változtatott. Előbb, mint tervezte, bérbe adta a gőzcséplőt egy vállalkozónak, egy baktai embernek. Kénytelen volt, mert nem ment másképp. Be kellett látnia, hogy egyéb teendői mellett egyszerűen nincs ideje, ereje mások gabonájának cséplésére, képtelen felügyelni, kézben tartani a munkát, az egyik portáról a másikra való állandó, időrabló húzatgatásról nem is beszélve. Azt meg végképp nem engedhette meg magának, hogy a szomszédos falvakat is járja, idegenben háljon, kosztoljon, hogy a falujától, családjától, földjeitől, az állataitól tartósan távol legyen. A vállalkozóval aztán megszabadult a gondok nagy részétől. Azontúl az járt a gőzcséplővel portáról portára, később faluról falura. Az szerződtette a négy szakembert, gondoskodott a húzatáshoz szükséges igavonó állatokról, üzemeltetésről, karbantartásról. Az a kalákázásnak is véget vetett. Állandó bandával, úgynevezett részesekkel dolgozott, akiket több faluból toborozott, és akik, miként nevük is jelezte, természetben, gabonában kapták a bérüket. A mindenkori csépletőre az utóbbi kimérésén és a vállalkozó kielégítésén kívül csak annyi hárult, hogy, miként szokásba jött, egy kiadós ebéd erejéig vendégül látta őket, és árgus szemekkel vigyázta a gyümölcsfáit, hogy ha le is eszik az összesről a termést, legalább ne tegyék tönkre a fákat, mert a részesek állandóan éhesek voltak, szabad prédának tekintettek minden fát, és kíméletlenül letördelték az ágakat is.

A Magritte-vázlatok

A mezők kulcsa

Az ablakon túl fával tarkított mező, bordó függönyök adnak keretet hozzá. Az üveg hirtelen szilánkjaira törik, ám a szilánkok magukon hordják az ablak mögötti látványt. A mező most önmagát mutatja, s ha el is tűnik, üvegszilánkok emlékeiben él tovább.

A filozofikus lámpa

A férfi szájában pipa, ám hatalmas, vaskos orra a pipában végződik, s így amit kifúj, az orra szívja el. A férfi előtt gyertyatartó, melyre könnyedén gyertya teker, s a férfi előtt világítva megáll. A férfi kinéz a képből, egyenesen ránk. Na, mi van, min csodálkoztok? Ez egy ilyen világ.

Veszélyes kapcsolatok

Egy nő tükröt tart meztelen teste elé, hogy fedezze szemérmét, de a tükör elárulja őt, s a hátulján meztelen didergő fenekét mutatja. A nő lesüti a szemét, mintha hosszú évek óta folytatott, különös kapcsolatra derülne fény, melybe a nő lassan törődött bele, de most már benne él.

A spontán generáció

Furcsa, öblös testek töltik meg a partot. Fémből vannak, mint a mozdonyok, de inkább palackra hasonlítanak. Gondolhatok a legegyszerűbb dolgokra, pohártól a kulcsig, valami mégis azt súgja, hogy a spontán létrehozott formák szintúgy életképesek. Hiszen a tenger kék, az ég vörös, ez van, de más legyen másként.

A vörös modell

Deszkapalánk előtt kavicsos föld, a földön vöröslő, lábfejben végződő bakancspár. A női finomság gondolata hirtelen minden oldalról kegyetlen csupasz-sággal szegélyezett. A modellt fölfalta az eleven valóság brutalitása, ahogy mezítláb kavicsra lépsz, vagy szálla szalad a lábba.

A ledőfött idő

Az üres kandalló falát füstölő gőzmozdony döfi át, s halad a szoba belseje felé. A kandalló fölött négyzetes tükör, két üres gyertyatartó és egy széles dobozba zárt óra. Háromnegyed egy lett volna két perc múlva, de a mozdony keresztülhúzta az idő számításait.

Az arnheimi birtok

Széles kőteraszról a hegyeket látni, gleccserek, ormok, havas szikladarabok. A hegy közepén mintha kőszobor törne utat magának, a sziklából egy madár akar kiszakadni, hogy mielőbb elérje a párkány szélén billegő tojásokat. Arnheim azonban ilyen maradt.

Az éjszaka körforgása

Éjszaka van, a felhők holdfényes égen úsznak. A távoli erdő felé földút kanyarog, rajta sorakoznak az éjszaka tárgyai. Óriási szikla nyitja a sort, aztán egy tömör gömb, mintha csiszolva lenne. A kanyarban elhúzott függöny áll a földön, s így folytatódik a sor, mígnem napkeltekor magunkba térünk vissza.

Az esküvői ebéd

Tágas szoba közepén terített asztal áll, rajta tartóban tojás és kanál, az asztal előtt hím oroszlán varakozva ül. A falvédő burkolat és a padló is barna, akár az oroszlán lobonca. Az esküvő javában tart valahol, a násznép hamarosan jön ide. De hogy kinek fog ízleni az első falat, azt az oroszlán tudja egyedül.

Az utolsó szép napok

Őszi fákkal övezett allé, a levelek aransárga koronája kimetszi az égből az út tükrképét. Előttünk széles szökőkút, vízkúpok hasítják egymást. A víz függönyén apró tárgyak rajzolódnak ki, de nem válnak el a víztől, mert vízből vannak, tünékeny lényük kizuhog a világból.

Adrienne Crowet portréja

Adrienne Crowet széles, meztelen válla fölött rúzsos ajkakkal mosolyog, szőke haja fejbőrére simítva. A nyak vonalát horizont metszi, a horizonton aprócska tojás áll. Jobbra sötét függöny. Ők hárman a születés, az élet és az elmúlás. Crowet-nak nem hiányzott semmi más?

Honvág

A parti korlát előtt oroszlán néz a sörénye mögül. Az égbolt narancsszíne alkonnyatba vált, távoli háztömbök izzó árnyalakja, mintha emlékek mélyéről merülne elő. A korláton fekete öltönyös férfi könyököl, bámul a végtelenbe, hosszú szárnyai szintén feketék.

A nagy reggel

Csukott ajtó, átütötték, széles nyíláson a tenger fénye kéklík. Az ajtó mellett szürke bábfigura, s növényből kinövő zöld galambok. Valaminek történnie kell ma, a nap nemhiába jár a horizontra. A vissza nem térő alkalom a tárgyakat is izgalomba hozza. A tárgyak ma elérik céljukat.

A szép hajó

A tenger habos hullámokat sodor a partra, zúg és árad, akár a szerelem. A parton szikla, meztelen nő áll modellt a tövén, alul barna, fönt, akár az ég, tiszta és kék. Bal kezében rózsaszín rózsza. Ha tengerre száll, magával visz, hogy többé ne gyötörjön a múlás vagy a visszatérés gondolata.

Laboda, a lázadó

A „Nagy Bölcsészlázaadás” 2013. május 13-án robbant ki Szegeden, Magyarország tündöklő metropoliszában. A Parlament május elején szavazta meg a törvényjavaslatot, miszerint minden magyar bölcsész évente legalább egy szarvasmarhát és két sertést köteles felnevelni saját otthonában, istállók építését azonban nem engedélyezték. Mikor az egyetemek vezetői jelezték, hogy „a humán értelmiség jelentős része napjainkban már hajléktalan, s legjobb esetben is kukákban lakik”, a miniszterelnök haladéktalanul elrendelte a bölcsészkar épületek két-három havonta esedékes bombázását. Az első bomba Szegeden robbant, május 12-én, pontban déli 12-kor. Az épületet előzőleg kiürítették, minek következtében kizárólag egy idős nyelvész veszítette életét, aki magára zárta dolgozószobája ajtaját, s az intézkedő rendőrök többszöri felszólításának sem engedelmeskedett. Halála még közvetlen kollégáit sem viselte meg túlságosan (az affixumok alaki és funkció szerinti osztályozását illető nézeteit egyértelműen tévesnek ítélte a szakma), ám a lázaadás másnap mégis kirobbant. A lázaadók vezére az akkor ötvenéves Laboda volt, akinek nevét hamarosan megismerte az egész világ, s e név félelemmel és rettenettel töltötte el az emberek szívét.

Laboda személyét sokan és sokféleképpen értékelték már. Politikusok és pszichiáterek, rendőrök és ornitológusok nevezték őt szörnyetegnek, a sajtó (kormánypárti és ellenzéki egyaránt) vérivó vámpírt látott benne, s mi sem akarjuk mentegetni tetteit. Amikor május 14-én a lázaadók foglyul ejtették a városi rendőrfőkapitányt, Laboda személyesen kínoztta meg a magas rangú tisztviselőt, akitől az egyetemi könyvtár kulcsát követelte. Minthogy a kapitány (esküjére hivatkozva) nem volt hajlandó elárulni a kulcs rejtekhelyét, Laboda Horatius-ódákat olvasott fel neki kíméletlenül, bár áldozata már az első szavak elhangzása után elveszítette az eszméletét. Világos, hogy ilyesmire nincs, nem is lehet mentség. Másrészt azonban arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Laboda semmiképpen sem egymagában felelős a történetekért, hogy az események sodorták őt is, s hogy számos esetben inkább csillapítani, mint tüzelni igyekezett hívei tömegét. 2013. május 13-ig törvénytisztelő embernek ismertük őt, s ha eltekintünk a humán tudományokhoz való beteges vonzódásától, melynek jelei már kora gyermekkorában kiütözköztek rajta, be kell látnunk, hogy a gyászos szerepre, melyet végül betöltött, valójában semmi sem predesztinálta. Ráadásul ifjúsága egy halódó, végső pusztulásra ítélt világban telt, amikor még csak a legkiválóbbak értéktek meg az új idők új üzenetét. Egy irracionális, mély válságokkal viselő világban, mely a miénktől úgy különbözött, mint tűztől a víz, mint nappaltól az éjszaka, s melyben a betűk ismerete elengedhetetlen feltétele volt az érvényesülésnek.

Laboda 1963. május 13-án született Szegeden, hosszú, bozontos hajjal, amely

az arcát is teljesen eltakarta, úgyhogy szoptatás előtt anyja mindig keresgélni volt kénytelen a csecsemő mohó ajkát. A gyermek tizenhárom éves korára megtanult tizenhárom nyelvet, írt tizenhárom szimfóniát, és tizenháromszor olvasta végig a világirodalmat, amit akkoriban még nem tiltottak szigorú, de igazságos törvényeink. Doktori disszertációját a latin nyelv észak-itáliai kiejtésének 14. századi sajátosságairól írta, e kérdésnek szentelte egész életét, s nem is annyira elvetemültségből, inkább egyfajta tudós ostobaságból zárkózott könyvei közé. Nem értette, s talán nem is érthette meg a világot, melynek változásaiból szinte semmit sem érzékelt. Amikor 2008-ban a kormányzat megszüntette az elemi oktatást, csak hümmögött. Amikor 2009-ben a nyugati országokhoz való felzárkózásunk lendületének fokozása érdekében államosították (majd privatizálták) a bölcsészlakásokat, szintén csak hümmögött. A kárpótlásként kapott pénzből két konténert is vásárolt, melyeket a Tisza partján, az ártéri erdő kies fái közt helyezt el, egymástól mintegy húszméternyi távolságra. A konténereket belülről habzivaccsal szigetelte, majd az egyiket bérbe adta egy elméleti fizikusnak, kényelmes otthont s kényelmes megélhetést biztosítva magának. A lázadás után e konténereket a nyomozóhatóság lefoglalta, s minthogy nagy mennyiségben találtak bennük könyveket, végül megsemmisítette őket. A vizsgálat és a tanúkihallgatások azonban így is fényt derítettek Laboda életére, legalábbis az utolsó néhány év történetére, s újfent azt kell mondanunk, hogy e történet egyetlen mozzanata sem sejteti a végkifejletet.

Laboda napjai békés egyhangúságban teltek a konténer megvásárlása után is, nagyjából ugyanúgy, mint korábban. Hajnali négykor kelt, majd lesietett a folyóhoz, fogkefével a kezében, törölközővel a vállán, az ártéri erdő madarai strandpapucsának vidám csattogására ébredtek minden reggel. Fogkrém helyett a parti homokkal mosott fogat, amitől fogai vakító fehérré váltak, bár ezt látni senki sem látta bozontos hajától, amely arcát élete végéig eltakarta. Minden reggel megfürdött, a jeget megtörve télen is, s ez edzetté tette egyébként petyhüdt filosztestét, bőre pedig fénylett a sötétben, aminek a konténerben még hasznát is vette, ha olvasott. Lakása tele volt könyvekkel. Könyvekből volt az ágya (az *Auctores Latini* sorozat kötetiből), mely kényelmes székként is szolgált egyben, görög és latin klasszikusokból az íróasztala (Teubner- és Budé-kiadások), szótárakból és különféle bibliográfiákból az éjjeli szekrény, melyen a vekkert tartotta. A tágas helyiségben szinte mozdulni sem lehetett a rengeteg könyv miatt, úgyhogy a konténer egyik fedelét mindig fel kellett nyitni, hogy kissé megmozgassa elzsibbadt tagjait. A szemtanúk beszámolóí szerint Laboda mégis boldog volt. Hallgatta a madarak énekét vagy a zajló Tiszát, miközben a maga gyűjtötte rőzsén sültöt szalonnát, melyhez hagymát evett, s némi tejjel öblítette le az ízletes reggelit. Ötör már a vasúti pályaudvaron láthattuk őt, ahol néhány egyetemi docens és adjunktus társaságában rakodott cementeszsákokat (petyhüdt filoszizmaikat acélozva meg ezzel), szombaton és vasárnap nyolc órán keresztül, egyéb napokon csak hétig, minthogy nyolctól általában már előadása volt. Heti harminc órában tanított, a legkülönbébb tárgyakat, melyek közül néhányhoz (ezt ő maga is elismerte) egyáltalán nem értett. Például a diszkrét matematikához – ezt egy elbocsátott matematikustól örökölte –, meg az infektológiához – ezt egy elbocsátott infektológustól –, „de hát az ember nem lehet válogatós”. Délután

négykor indult haza, végig a városon, aztán a hídon át ki a töltsére, ahol az erdő fái ismerőssükként üdvözölték a megfáradt filoszt, mély értelmű (latin) szavakat suttogtak a fülébe, és minden egyes alkalommal hibátlanul használták a conjugatio perifrasticát. Laboda költői alkat volt. Szívesen elbeszélgetett a tölgyekkel, meg néha albérlőjével, az elméleti fizikussal, később pedig a többi konténerlakó bölcsésszel is, akik valósággal istenítették őt. Mert Laboda két konténerre mellett gombamód szaporodtak a bölcsészkonténerek, szabályos konténerváros nőtt ki a földből egy-két év alatt, és lakóik gyakran rendeztek konferenciát a zöldellő fák között.

A konténereket egymástól húsz-huszonöt méterre helyezték el, a köztük képződő utcáknak pedig nevet adtak (Laboda a Clio és a Polyhymnia utca kereszteződésében lakott). A legnagyobb problémát az időnként esedékes áradások jelentették, melyek ellen a következőképpen védekeztek: a többnyire négy felnyitható ajtóval rendelkező konténerek három ajtaját légmentesen lezárták, a negyedike egy szintén légmentesen záró zsilipet, a zsilip tetejére egy hosszú csövet, a csőre meg egy névtáblát szereltek, hogy árvíz esetén ki-ki felismerhesse a saját konténerét. Ha az áradás végképp elöntötte a települést, elég volt beúszni a zsilipbe, s az ember máris otthon találta magát, a konténer oxigénutánpótlását pedig a névtáblát tartó cső biztosította. Minthogy a kormányzat 2011-ben be-szüntette a konténerváros bombázását, részben mert a bölcsészkérdés egyik lehetséges megoldását ismerte fel benne, részben mert a bombázások túlságosan megviselték a költségvetést, a bölcsészek élete egyre ideálisabbá vált. A városi önkormányzat ugyan telekilletéket rótt ki a lakókra, ám ez (csekély összegénél fogva, amit hahotázva fizettek ki az emberek) inkább egyfajta támogatásnak volt tekinthető. 2012-től már postás is rőtt a városka utcáit, összebarátkozott a tulajdonosokkal, és arcról ismerte a legfrissebb szakirodalmat. Ebben az évben a közellátás színvonala is sokat fejlődött, hisz két lakókocsi költözött az ártérre, az egyikben lángost sütöttek, a másikban pedig vegyeskereskedést nyitottak a tulajdonosok, bár árvíz idején a kiszolgálás átmenetileg szünetelt. A lakók leginkább a nyarat szerették, s legkevésbé a telet. Előbbi oka egyrészt talán az lehetett, hogy a nyári időszakban szüneteltek az egyetemi előadások, másrészt viszont nem volt olyan rettenetesen hideg, utóbbié pedig egyrészt az, hogy télen nem szüneteltek az előadások, másrészt viszont iszonytatóan hideg volt. Bölcsészeink persze ebben az esetben is megtalálták a megoldást. A konténer hátsó oldalához kis kemencét építettek (építkezési törmelékből és a maguk által kitermelt tiszai agyagból), s ebben tüzeltek éjszakánként. Igaz, a dolog eleinte nem működött minden szempontból biztonságosan, minek következtében egy turkológus szabályosan szénné égett egy decemberi éjszakán. Ő volt a telep első halottja, akit illő tisztelettel temettek el (addigra már kihűlt) konténerében, s akinek emlékére táblát avattak a lángossütő bódé oldalán. A balesetből okulva s Laboda tanácsára később megszervezték az óránkénti váltásban működő tűzör-séget. Ez annyit jelentett, hogy a fűtési idény idején meghatározott időközönként minden második lakó előmászott konténeréből, s egy téglával, esetleg kalapáccsal hatalmas ütést mért minden első lakó konténerére. Az így felébresztett bölcsész szintén előmászott a maga otthonából, ellenőrizte a tüzet, mely kellemes meleget árasztott az összes lakásban. Egy óra múlva aztán újra előbújt, a

téglával vagy a kalapáccsal most ő kongatta meg szomszédja konténerét, aki rögvest felebredt, s haladéktalanul elvégezte a szükséges kontrollvizsgálatot.

A tűzország felállítása kapcsán egyébként elfogulatlanul megcsodálhatjuk Laboda szervezőgénuszát, tehetségét, mely bizton kamatoztatható lett volna a gazdaság számos fontos szférájában is. Csak sajnálhatjuk, hogy erre nem került sor. Amikor a miniszterelnök (2012 nyarán) személyesen kereste fel a telepet, erre talán még volt némi esély, de ez az esély kihasználatlan maradt, immár megmászhatatlanul. Az elnök és Laboda találkozója, mely a „Háromkörös Futás” néven vonult be a magyar történelembe, kedves félreértéssel kezdődött. Minthogy Laboda ezekben a napokban gyengélkedett, csak a fejét dugta ki konténere egyik ajtaján, s bár a szél meglegette bozontos hajának kusza fűrtjeit, az elnök (Laboda arcát keresve) mégis háromszor rohanta körbe irdatlan iramban a konténert, tanújelét adva ezzel nagy-nagy jóindulatának. Ezt követően rövid beszédben méltatta a humán értelmiség kiemelkedően fontos szerepét hazánk társadalmában, s hogy bölcsészeink e szerepre kiválóan alkalmasak, az egy évvel korábban beszüntetett bombázásokat pedig komikus félreértésnek nevezte (zúgó taps). Örömittas arccal jelentette be azt is, hogy a kormányzat jelentékeny összegeket kíván fordítani a kutatásfejlesztésre, s ennek első lépéseként jelentékeny összegeket kíván elvonni a felsőoktatástól (zúgó taps). Az elnök személyesen tekintette meg a telep legifjabb lakójának konténerét, megcsodálta a fedőlemezre erősített három zseblámpa fényében úszó tudóslakást, és némileg meghatódott. Könnyeivel küszködve beszélt a már régóta benne élő, olthatatlan vágyról, hogy „tudniillik öreg napjait egykor majd ő is egy ilyen konténerben élhesse le” (zúgó taps), majd a töltsről búcsút intve haladéktalanul távozott. Egy héttel később a város polgármestere is felkereste a bölcsészek otthonát, s bár Laboda erre az alkalomra kis réztáblát erősített a homlokára („EZ AZ ARCOM” felirattal), a polgármester szintén háromszor rohanta körül a konténert (egyések szerint szándékosan valamivel lassabban, mint a miniszterelnök). Tény, hogy a polgármester szónoklata nagy mértékben hasonlatos volt a miniszterelnökéhez, az azonban nem igaz, hogy a végén polgárőrök verték el az összes teleplakót.

Hogy a Láadás szervezése valójában mikor kezdődött, azt ma is csak találgathatjuk. Elképzelhető, hogy valóban a május 12-i robbanás volt a kiváltó ok, amint azt sokan állítják, de ugyanígy elképzelhető az is, hogy a szervezkedés már januárban megindult, s ha ebben nem tévedünk, akkor az is valószínű, hogy a Láadás vezére már ekkor Laboda lehetett. Az ártéri erdőben egymást érték a konferenciák, melyeken minden egyes alkalommal ő elnökölt. Január 1–3 között „IV. Béla egyházpolitikája”, 5–7 között „Kancellária az Árpád-korban”, 9–11 között „Neolatin költészet és régi magyar irodalom”, 17–22 között „Etruria istenei”, 29–30 között „A magyarországi himnusz-költészet” címen tartottak különféle összejöveteleket, a kormányzat által delegált megfigyelők szerint „szokatlanul feszült hangulatban”. Egy februári konferencián, mely a sámánizmus problémakörével foglalkozott, két résztvevő szabályosan ököltre ment a ruszália-ritusok eltérő megítélése kapcsán, sőt, az őket békíteni igyekvő filozofok is körbepofozták egymást, a dolog csaknem tömegverekedéssé fajult. Ráadásul épp a megelőző napokban jelent meg az a nagyon is üdvös rendelet, miszerint minden egyetemi oktató havonta három kilogramm éticsigát köteles leadni a munkahelyi portán (ennek begyűj-

tése – ezt be kell látnunk – télen cseppet sem könnyű feladat), a gazdasági miniszter ekkoriban állt elő nagyon is ésszerű javaslatával, hogy ezentúl csak ehető könyveket lehessen gyártani, s az öntudatos dolgozók is ekkoriban gyűjtötták fel az Akadémiát. Az események hatására a bölcsészeken egyfajta megmagyarázhatatlan nyugtalanság lett úrrá, amit a beszolgáltatott csigák sokasága sem leplezhetett. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a dinamikusan fejlődő magyar gazdaság rendkívül nehéz helyzetben volt ekkor, amiért elsősorban a humán értelmiség volt okolható, mely ugyan semmiféle néven nevezhető szerepet nem vállalt a termelésben, viszont a megtermelt javak tetemes részét magának követelte. A kormányzat hiába osztott bontott téglát a lakosság körében (e téglákról hajnalonta nagy mennyiségű harmatot lehet lenyalni, pótlandó a kövízellátás hiányát), hiába osztott speciális bicikliket, hogy mindenki maga termelhesen áramot (pótlandó az áramellátás hiányát), az emberekben a feszültség egyre nőtt.

A Parlament május elején megszavazta a szarvasmarhákra és a sertésekre vonatkozó törvényjavaslatot, 12-én felrobbant a bomba, másnap pedig kitört a Nagy Bölcsészláadás. Két világ ütközött meg ekkor, s Laboda egyértelműen foglalt állást. Egyesek szerint kizárólag azért, mert a félig összeomlott épületben veszett a görög szótára, de a fentiek értelmében mindez kevésbé hihető. Május 13-án reggeli 8-kor a lázadók körülfogták az egyetemi könyvtárat, ahová azonban – szerencsére – a felkelés során egyszer sem sikerült bejutniuk. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a könyvtár őrzésével megbízott fegyveres alakulat tagjai (akik egyúttal tíz iratmegsemmisítő alkalmazásával próbálták a hatalmas gyűjteményt újrahasznosítani) kivétel nélkül süketek és vakok voltak, igazi „keményfiúk”, amiért is a lázadók fegyverei rájuk nézve hatástalanok maradtak. E hősök (ma már alig hihető) egymás után három rohamot is visszavertek. Az első roham során a lázadók József Attila-verseket skandáltak, sikertelenül. A második roham során Cicerótól az *Oratort*, utolsó alkalommal pedig a *Kincskereső kisködmön* legmeghatóbb részletét, ismét sikertelenül. Ekkor a körzeti televízió épületét támadták meg, Balassi és Babits verseinek felhasználásával, a rendészeket néhány pillanat alatt lefegyverezték, a tévé munkatársait pedig proklamációjuk felolvasására akarták kényszeríteni. Amikor kiderült, hogy a stáb egyetlen tagja sem ismeri a betűket, Laboda maga olvasta be a lázító kiáltványt, mely egyrészt számos hívet állított mellé csatasorba, másrészt mélységesen felháborított minden józan magyar embert. A miniszterelnök néhány órával később maga is nyilatkozott, hangot adott fájdalomának, mélységes elkeseredésének és persze a végtelen undornak, amit érzett, s amit leplezni sem próbált. Magyar elnök ekkor hányt először nyilvánosan, a kamerák előtt – valamennyien emlékszünk még rá –, ezzel is férfias helytállásra buzdítva a lakosságot. Banditának és felforgató elemnek nevezte Labodát, s a szegedi rendfenntartókat gyors cselekvésre buzdította.

Laboda ezenközben megszállta a vasúti- és autóbusz-pályaudvart, megszállta a Tesco áruházat és az összes benzinkutat, megszállta a hidakat és a napfényes Szeged valamennyi kocsmáját (ez hiba volt), megszállta a bankokat, a laktanyákat, a tűzoltóállomást, a repteret és a Somogyi-könyvtárat (ez lett a lázadók főhadiszállása), majd haladéktalanul a sorozáshoz látott. Bizonyos, hogy e tekintetben a lázadás négy napja alatt egyre nagyobb engedményekre

kényszerült, amit – állítólag – rettenetes szenvedések közepette élt meg. A Lázadás első napján (e napot a forradalmi tanács időszámításunk kezdetének nyilvánította), tehát a Lázadás első napján még kitüntetésszámba ment, ha valaki megkapta a fegyverviselési engedélyt. Ennek feltétele egy alkalmassági vizsga volt, melynek során 22 témakörből kellett megfelelni a jelölteknek. Az első témakör például a középkori magyar irodalom kezdeteivel foglalkozott, s a vizsgázóknak minimálisan a következő anyagot kellett ismerniük: 1. A „Kézikönyv” vonatkozó fejezeteit. 2. Horváth János *A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig* című monográfiájának körülbelül 150 kijelölt oldalát. 3. Vízkelety András tanulmányát az *Ómagyar Mária-síralomról* (PIM, Bp. 1986.). 4. Kurcz Ágnes *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században* című könyvéből a kijelölt 40 oldalt. 5. Zemplényi Ferenc 1998-as monográfiájának számos fejezetét. 6. Vekerdi József tanulmányát a Szent László-énekről, valamint (7.) Gerézdi Rabán *A magyar világi líra kezdetei* című traktátusát, egy ki-fejezetten bűnös és erkölcstelen opuszt, mely annyi kárt okozott hazánk történetében. A lázadás utolsó napján már elég volt a betűk ismerete. Bármennyire is meg kellett azonban tagadnia önmagát, tény, hogy Laboda hadserege fanatikus hadsereg volt, mely valósággal istenítette tábornokait (egy nyelvészt, egy régészt, két komparatistát és egy klasszika-filológust). A városi polgárőrséget Quintilianusszal verték szét, a rendőrséget Italo Calvinóval, s a csaták szüneteiben erkölcstelen bacchanáliákat rendeztek a megszállt kocsmákban. Hangosan (ezt érdemes megjegyeznünk!), hangosan olvastak fel történeteket a yorkshire-i Sam Smallról, és ugyanígy történeteket Mrožektól. A *Mester és Margaritából* több száz oldalt szavaltak el mámoros önkívületükben, ahogy végigkántáltak több Saramago-regényt meg Márqueztól hosszú oldalakat, amire tényleg nincs mentség. Rádásul versek is sorra kerültek, például Jean Follain és Zbigniew Herbert félelmetes költeményei, némelyiket kívülről megtanulták. Jellemző, hogy az *Angyalok lázadásából* kihagyták az utolsó (pacifista) fejezetet, viszont vérben forgó szemmel, két éjszakán át tanulmányozták a *Jeanne D'Arc életét*, amit aztán sikerrel használták fel tankok és harci helikopterek ellen. A lázadás másnapján megsemmisült a teljes magyar szárazföldi hadsereg. A lázadás harmadik napján megsemmisült a légierő, és az ország gyászba borult. A zimbabwei zsoldosok bevetésére a negyedik, sorsdöntő napon került sor, amikor végül megtört Laboda ereje. Mert a zsoldosokat nem hatotta meg *Jónás imája*, leperegtek róluk a Szentczi-zsoldárok és felesleges volt nekik elszavalni az *Iliászt*. A profi és amatőr harcosok közti különbség hamar nyilvánvalóvá vált. A profik előbb egy ritkaságszámba menő antikvát téptek látványosan össze (mire a lázadók fele megfutott), majd egy ősnymotatványt, ekkor esett térdre a híres Laboda. Még megkísérelt ellenállni. Szeméből patakzottak a könnyek, de ő átokszoldárokat idézett a *Vulgatából*, elhaló, egyre inkább elhaló hangon, ellenfelei pedig kinevették, és a szeme láttára öntötték le fekete festékkel a *Képes Krónikát*. Akkor arccal a földre zuhant, és meghalt. Hát eddig a történet. Egy kicsit fájó, de azért megnyugtató történet. Mert ha egyszer meghalt, nem támad fel soha többé.

Beszélgetés a bátyjával

„Súlyzókat emelsz s bokszolod a zsákat?”
„Csinálom, mint a többi, ez járja itt
a norvégok között.” „Rajtam röhögtél.”
„Csak kamaszkoromban. Kiskölyökként a
bicepszeid nagy bámulója voltam.
Mikor nyulat karatézttál s lenyúztad,
igazságosztó angyalnak láttalak.”
„Én meg bedobtalak a csalánba, mi?”
„Kibírtam, bizalmam, mint a gyíkfarak.”
„Végül nem nőtt ki újra, hiába, hogy
megmutattam neked az ördög szemét.”
„Reflektorfényt vacak adótoronyban.”
„Tényleg nem érted, hogy varázsló vagyok?”
„De. Végigvarázsoltál egy életet,
melletted minden varanggyá változott.
A kuruttyolás évekig kísértett.”
„Még megőrülni se mertél rendesen.”
„Az ép eszemtől rettegtem kevésbé.”
„Hát túléltek volna az ifjúságot?”
„Sőt, hogy céltalan, boldog bácsi legyek,
azért emelgetem a súlyzóimat.”

A dédnagyi kérdései

Hogy énmiattam vagytok átkozottak?
Bolondokháza és öngyilkos golyó
lisztes kötényem alól gurult elő,
pedig nektek gyúrtam a hájaskráflit?
Az ósbűnt komolyan én követtem el?
Nem lettem volna hát szerelemgyerek,
egyetlen közös pont mafla cselédlány,
gazdag vaskereskedő életében?
Vaddisznó apám maga a patyolat?
Forgásommal vakondot riogassak,

*míg élő s holt falu édesen szunyál?
A vőimet tisztességgel nem magam
szortíroztam? Hogy bakákra kacsintó
bakfisoknak kellett volna döntení?
Vagy adtam volna a gyeplőt apusnak,
hogy a gyomorsava az égbe szökjön?
Mit jöttök itt az orgazmusotokkal,
mikor azt akkor még fel se találták?
Nektek a migrénem nem elég modern?
Na és halálom után a családdal
mi lett? Nem egymás torkának estetek?
Látom, egyedül a Bundi szeretett.
A tíz karmával is kikapart volna,
s ő legalább megdöglött a síromon.*

TURCZI ISTVÁN

Metamordózis

Simon Balázs gondolája

„Hogy hallani milyen
Lehet, azt nem tudom,
De siklik jól a halál-
Gondola.”

SB

(Lenne más, mint fönt)

*A kéz kemény, rajt' a bőr feszes,
Ujjai, mint az ittfelejtett imaszíjak.
Mégfeszül, elenged a test, bevégzi,
Ahogy hallgat, úgy mások sírnak.*

*A szem pórusokat szkennel. Belé-
lvódott szubrutin, rég nem hajtja vére.
Körülsuhog a könnyek ostora. Mert
Ez ugyanannak a képnek a széle.*

*Hajat, a saját haját, és tollat is persze,
Ami szenvedések hínárjából kiránt,
Ragadni kuncsorogva, visszavágyólag,
Sértené a spontán szimmetriát.*

(Akár egy perzsa)

*Ébrednek a fájdalom izzó hangyái.
Hogy gazdát cserélni lenne kész, elterül,
A lemenő nap alkalmi ketrecében
Hernyózó versekkel, történiülhetetlenül.*

*Ne több úti imát, asztali áldást,
Szidur-lapok sárgája csak vadít,
Mást, ne pusztá engedést, elhozni hát,
De honnan, az éj számozott példányait.*

*Jönni, menni, maradni, túl jól
Ismeri ezt a mesét. Akár egy perzsa szó,
Rabul ejti, miközben nem érti, miért,
Hogy őt kutatja át a Nagy Álmozó.*

(Végsőt zendülő favilla)

*Van itt az ezredforduló után, mint
Halled, szégyellni még néhány dolog.
A föld, s a gyomor mások szeméből
Tanult történetek közt forog.*

*A Könyvek és Kedvesek csak várjanak.
A legszebb formákban van elrejtve a seb.
Védtelességét sétáltatná, aki buzgó
Halálheroldként kitartóbb, szerelmesebb.*

*Mert a halállal bánni jól kell. Vendég.
Nem kérdi, valaki herdálja, őrzi-e
Hazulról hazáig hordott szavaid:
Kitakar és megmosdat, akár a zene.*

Advent

E.-nek

*Cselló, mennyország hírnöke, és hozzá
falzett üzenet, latin áldomás –
a homályok közt közlekedő álom
így tolmácsolja a megváltott létet,
a másik időt, melyben glóriásan
az ünnep kellékei gyülekeznek:
advent, szerelem, betűk, homlokod.*

Madár

Jász Attilának

*Mantrát, imát, gyónást, ráolvasást
a madár nem tud, de tudja a nyelvet,
eleven ige minden szárnycsapása,
Bábel előtti irgalomban él
kompassióban fával és füvekkel,
a rémülettől sürgetett időben
a türelmes nyelv benne vár sorára.*

Között

*Ködből a hegyek, homályból a nap,
a vers, az ima, az áldás a nyelvből,
az erdőből a túlvilági fák
úgy tűnnek elő, olyan tündökléssel,
ahogy egy arc a tükörből kiválik,
és szabadsága ámulatba ejt,
és igen és nem között nyit utat.*

castiglione della pescaia

távolból derűs fények hegy és öböl yachtokkal
a kikötőben száradó halászhajók ugyan mi kéne még
a hangos tömeg a sétálóutcán menekülésre késztet
a hegyoldal kertmozijában nyári mikulásról szól a film
az ódon vár házainak udvarán pineák levendulák
(itt még én is úgy vélem csókolózni kell
a nyáréji hangulatban s a félhomályban)
a főtéren egy kiöregedett bonviván sinatra-számokat énekel
apám szerette őt és bing crosbyt
ezért én is szerettem és demis roussos-kazettáim is voltak
mondanom se kell az osztálytársaim más zenékre buktak
a parti sétányon vacsora után mint minden este fagyaltot nyalunk
nem esik jól minden este fáj a gyomrom
eszembe jut harminc éve az adrián
ötösben nyaraltunk egy daciával mentünk
apám anyám két nagyanyám és én
csak én kaptam fagyaltot egy gombóccal amibe anyám beleevett
aztán apám meglepte neki is vett egyet
neki pedig a nagyanyám

Caravaggio: Szent Máté és az angyal

*Mihez kezdhethnék én a második
világégés lángjaival?
Harminchat évvel utána születtem, már a harmadik
Magyar Köztársaság állampolgáraként lettem ivar-*

*érett. Egyik anyai dédapám, ki elesett.
A nagypapám, aki túlélte. Négy hónapja nincsen
köztünk. Igen, a legszemélyesebb
háborús veszteségem az, hogy elégett Caravaggio Szent Mátéja Berlinben.*

*Egy festmény, mely a szélütött
Berlin ostromakor elég.
Fönnáll-e bármiféle összefüggés Isten és égő vászon között?
És ha igen, van-e most az a kép?*

*Hogyha van, hol? Ahol az Isten?
Hol volt akkor háromszázötven évig?
Ott lógott egy teremben,
lassú tekintetek súrolják, el nem érik –*

*maradt fenn fekete-fehérben reprodukciója.
Egy szakállas, tagbaszakadt öreg
paraszt olyan üres tekintettel markolja
a lúdtollat, mint egy elmebeteg.*

*Az angyal kézfeje a kézfején –
és vezeti. Árnyékot vet a karja a papírra,
és Máté bal karjára is, és Máté nagy fejével az angyal fehér
vállát, nyakát, mellét sötétre írja.*

*A San Luigi templomba, a Contarelli-
kápolnába festette, a Máté elhívása
s a Máté halála közé. Nem akarták átvenni.
Eladta, festő volt, ez volt a hivatása,*

*és megfestett egy másikat. El fognak égni.
Akár az emberek. Nem bírják elviselni, nem, nem bírják.
Olyan nekik, akár a tűz.
S kibírják.*

Emberzörej

Nádasdy Ádámnak

Ültünk a rózsaparkban egy padon:
 a professzor és én, az idegileg
 leszerepelt vagány. Zúzza szét a verseim,
 tanár úr, mondtam viccesen, hogy
 azt a zajt csillapítsam magamban,
 ami belső bolygókra szokott repíteni.
 Nem kell, válaszolta, és úgy
 mosolygott, mint egy kezdő pszichológus.
 Rendet láttam a szemében, bár
 elmagyarázni nem tudnám, hogyan is
 kell látni az olyat. Persze volt mit
 javítani: a nyelvész-bicska vágott,
 kanyarintott rendesen. Szerencsére
 Tóth Árpád csak egyszer került szóba
 — — — a furcsa szónál — — —, majd adtunk neki
 egy fülest. Szép hexa sorzárások,
 világított dicsérő-pirossal az egyik szöveg
 mellett a lapon. Milyen remek egysoros,
 kaptam elő az iróniát: legkedvesebb
 fegyverem. És igen, és értette, vette
 a lapot! Mindig is csodáltam a
 nyelvészet-technológia zsonglőrjeit,
 de abban a harminc percben inkább
 az ember jött elő, az meg a mániám,
 és jobban is érdekel. Hogy mit tud kezdeni
 az őfajta tudományos az énfajta ösztönössel.

Halottak napja

Nehezen ébredt. Lassan kínlódta magát elő egy álomból, amelyből semmire sem emlékezett, csak a nyomasztó hangulatra, ami még mindig úgy akaszkodott rá, mint egy hajába csimpaszkodó denevér. Automatikusan fordult a jobb oldalára, és átölelte a semmit. Pontosabban egy üres takarót és egy fej nélküli párnát ölelt át, amelyek mintha a felidézhetetlen álom kellékei lettek volna: pusztá tárgyak, amelyek nem körvonalazzák senki és semmi jelenlétét. Pedig pont, hogy körvonalazták. A feleségéét. Vagyis inkább a felesége hiányáét. A fiatalasszonynak ugyanis ott volt a helye az ő jobbján, úgy is aludtak el mindig, hogy az asszony kényelmesen bevackolódott az ölébe, ő pedig átölelte a karjával. De a reggeli ébredés örökké a másik oldalán találta, az asszonyt pedig áthidalhatatlan messzeségben, szinte a falhoz lapulva, mintha az éjszaka, a nagy szétválasztó valamiféle csalfa játékot űzött volna velük, amit majd a nappal békítő nyugalma tehet csak szép lassan jóvá. Ennek megfelelően mindig nyugtalanul is ébredtek, és a reggel volt a nap legkiegyensúlyozatlanabb időszaka, ilyenkor nagyon kellett vigyázni, nehogy estig tartó feszültséget teremtsenek. Most azonban lehetősége sem lett volna erre, hiszen az asszony hiányzott, mintha az álom szívta volna föl magába. Pedig nem az álom volt a hibás, az álom, amelyre továbbra sem emlékezett, de amely kínzó jelenlétével még mindig meghatározta a hangulatát, csupán következmény volt. Következménye az előző estének, és mindannak, ami néhány heves szóváltás után azt eredményezte, hogy az asszony hazament a szüleihöz, és nem töltötte vele az éjszakát.

Az „asszony” egyébiránt a szó köznapai értelmében nem volt asszony, miként valójában nem is volt a felesége, csupán az egyéni beszédmód tette azzá. Immár közel egy éve éltek együtt, és ő úgy érezte, hogy ez a vadházasság feljogosítja a kifejezés használatára. Ám mindezen túl nem kevés irónia is rejtett ebben a megfogalmazásban. Gyakran még a „kedves” jelzővel is megspékelte megszólításait, amivel egyértelműen arra utalt, hogy a lány családja rabja bizonyos, a nyelvhasználatban is megnyilvánuló társadalmi kötöttségeknek. „Az én kedves feleségem”, emlegette előszeretettel nem hivatalos apósa nem hivatalos anyósát, és ez még mindig jobb volt, mint amikor le„becsesnejem”-ezte, ettől kapott ő igazán frászt, na meg a folyton-folyvást hajtogatott „kérlek szépen”-ektől, „kérlek alásan”(sőt „alásan”!)-októl, leginkább pedig a kötőszóként alkalmazott „tulajdonképpen”-ektől. „Tulajdonképpen kimegyünk a temetőbe jövő szerdán”, mondta „apósa”, „ugye eljöttök velünk?”. És akkor ő világosan érezte, hogy „tulajdonképpen” semmi kedve temetőbe menni, mert az lesz a vége, hogy ha sokáig hallgatja ezeket a nyelvi bodicsekeket, akkor fogja magát, lefekszik egy sír tövébe, és buzgón elkezd magára kaparni a földet, amivel minden bizonnyal megbántja majd a „kedves családot”.

Ezzel kezdődött tehát az egész konfliktus, és amikor előző este a lány „utoljára”, ahogy hangsúlyozta, feltette neki a kérdést, másnap kimegy-e velük a temetőbe, akkor ő – noha már-már hajlott arra, hogy beadja a derekát – nem tudta megállni, hogy ne tegyen egy szarkasztikus megjegyzést a „remek családi programra”, aminek a lényege, hogy szépen kiöltöznek, mintha vendégségbe készülnének, virágot vesznek, meg minél csiricsárébb mécseseket, aztán kísétnak a temetőbe, ott gondosan végigjárják a sírokat, méghozzá olyan családtagokét is, akiket, amíg éltek, látni sem bírtak, de akik halálukban egyszerre jó rokonná vedlettek, illedelmesen megemlékeznek minden sírnál, még talán a zsebkendők is előkerülnek, és aztán, mint akik jól végezték dolgukat, fogják magukat, és beülnek a legközelebbi vendéglőbe, hogy méltóképp zárják ezt a szép, családi délelőttöt. Persze mindezt csak végiggondolni tudta ilyen részletesen, mert a lány az első bíráló megjegyzésre megsértődött, fogta magát, fölragadta néhány cucát, elrohant, és meg sem állt hazáig. Ám ő ezt csak később tudta meg, amikor végre sikerült elérnie a telefonján, mert eleinte hiába hívogatta, a lány dacosan kikapcsolta a készüléket, és csak akkor kapcsolta vissza, amikor már hazaért. „Úgyis korán indulunk holnap, most már itthon alszom”, mondta neki, és hozzátette, majd a szüleinek is azt adja be, hogy csak ezért ment haza, hogy ne kelljen hajnalban kelnie, és ő pedig azért nem jött, mert a saját halottaihoz kell mennie. Így fogalmazta, „a saját halottaikhoz”, ami nagyon szépen hangzott, és akkor ő egy pillanatig el is gondolkodott rajta, hogy igaz is, neki is vannak halottai, de aztán hirtelenjében a nagyapján kívül, aki holtában ott lakott a sarki kriptakápolnában, és meglátogatása körülbelül ötperces sétát jelentett, egyszóval a nagyapján kívül nem jutott eszébe senki. Pedig voltak halott családtagjai, akik az ország túlsó végén, egy isten háta mögötti sírkertben nyugodtak, apai ági nagyszülei, akiket alig ismert, pontosabban nagyanyját még csak-csak ismerte, de csak annyira emlékezett belőle, hogy örökké palacsintát sütött, mindig úgy élt a képzeletében, hogy ott áll a fatüzelésű tűzhely előtt, és süti, csak süti a palacsintákat, ő pedig egy kisszéken kuporog, és tömi magába az édes, meleg tésztát, mert a palacsintát tényleg imádta, de a nagymamát, kezében a serpenyővel, mégsem tudta igazán megszeretni. Aztán ott volt Berta néni, aki egy kis házban lakott, és rengeteg macskája volt, és aki irtó kedves volt, de szó szerint *túl* kedves, mézes-mázos, mint egy érdekfűtötte, gonosz boszorkány, pedig nem volt gonosz, miként erre később rájött, csak magányos, és nem értett a gyerekekhez, csak a macskákhoz, és ettől macskaszaga volt, amit ő nem állhatott, és ezért nem szerette Berta nénit sem. Persze az anyjáék mindig elutaztak halottak napján abba az isten háta mögötti sírkertbe, és néha őt is elvitték, ami eleinte jó volt kirándulásnak, de aztán nem maradt más belőle, mint a rohanás, ő pedig unatkozott a sírok között, így egy idő után többé nem vitték magukkal, és amikor felnőtt, akkor ez már fel sem merült. Most is csak annyit mondott az anyja, hogy ne feledjen leugrani a nagyapjához (ami úgy hangzott, mintha egy élő családtaghoz kéne benéznie, nincs-e szüksége valamire), mert ő majd csak a visszatérésük után tud hozzá elmenni.

Erre gondolt, ahogy a takaró alól kászálódott elő, de valójában az elfeledett álmom és a „feleségével” való összeveszés lidércnyomásából igyekezett minél előbb szabadulni. Az első útja sem a vécére, hanem a telefonjához vezetett, hogy

minél előbb megpróbálja helyrehozni előző esti baklövését. Már mélyen megbánta szarkazmusát, és minden ellenérzése mellett is jobban érezte volna magát, ha „apósa” „tulajdonképpen”-eit hallgathatta volna. A lány azonban éppen kapkodott, mert már indulóban voltak, és így csak annyit mondott neki a telefonba, hogy majd este találkoznak, ami biztatóan hangzott ugyan, de az adott pillanatban őt még sem nyugtatta meg teljesen. Nyomottan öltözködött, és arra gondolt, hogy semmi kedve a kriptakápolnába menni, aztán viszont arra, hogy jobb helyet most keresve sem találhatna magának.

A nagyapjával mindig is viharos volt a viszonya, olyanok voltak, mint egy groteszk szerelmespár. Gyerekkorában egyszerre imádta és tartott tőle. Néha hétvégeket töltött náluk a hatalmas, belvárosi lakásban, ami olyan volt számára, mint egy elvarázsolt kastély, rengeteg zegzugos folyosójával és kiismerhetetlen szobáival. A nagypapa pedig vagy megközelíthetetlen volt és rosszkedvű, és olyankor csak a nagymama törődött vele, és az egész hétvége elromlott, végtelenül hosszúnak tűnt, idegennek és unalmasnak, örült, amikor végre hazamehetett, és megpróbálta meggyőzni az anyját, hogy soha többé ne engedjék el a nagyszüleihez – vagy egész hétvégén vele foglalkozott, elvarázsolta a meséivel, és úgy vezette végig múltja szerteágazó ösvényein, mint egy bűvös hatalmú idegenvezető, aki ismeretlen tájakra kalauzolja a tájékozatlan utazót. A nagyapja egészen hihetlen valóságokat tárt föl előtte, amikor az emlékeit idézte, márpedig szinte csak azt tette, a jelennek nem volt semmi keresnivalója az ő világában. A jelen kisstílű volt és banális, csak arra jó, hogy a kispolgári nézetek és álerkölcsök garázdálkodjanak benne. A nagypapa nem állhatott semmit, ami kispolgári, márpedig számára minden kispogárinak minősült, amit nem állhatott. Nem bírta a hétköznapi szöfordulatokat, különösképp a közhelyeket. „Közhely!”, üvöltötte mindenre, ami nem nyerte meg a tetszését, és semmi nem nyerte meg a tetszését, amit nem ő mondott. „Már megint közhelyeket szajkózol”, torkolta le a nagymamát, pedig szegény csak ebédelni vagy vacsorázni hívta őket. De a nagypapa nem bírta az olyan „kispolgári allűröket”, mint az ebéd meg a vacsora, ő evett, ha megéhezett, két mondat között, falt egy darab kolbászt, és ivott egy kupica kisüstit, amiből az unokáját is megkínálta egy korttyal, és cinkosan hunyorított hozzá. Aztán pedig folytatta az egész hétvégét elnyelő mesélést.

Így telt a gyermekkor, két hétvége közt – az egyiken sarkhideg némaságban, a nagypapa megközelíthetlenségén rágódva, a másikon pedig az ezeregyéjszaka vagy még inkább az ezeregy hétvége varázsszőnyegén lebegve. De aztán ő fölnőtt, és nemcsak a nagypapa elvarázsolt kastélya zsugorodott egyszerű belvárosi bérlakássá, hanem a történetei is összementek vele együtt: maradt egy rigolyás vénember, aki folyton összevissza beszélt, és ebből az összevisszaságból csak kegyelmi pillanatokban lehetett kihallani egy másik világ ígérését.

Most, ahogy öltözködött, abban a szobában, ahol a nagypapa annak idején a történeteit osztotta meg vele, és ahova ő később, a nagypapa halála után beköltözött, eszébe jutott a lelkifurdalás, ami a halálhír hallatán eltöltötte. Akkor már hosszabb ideje nem látta a nagypapát, állandóan húzta-halasztotta a látogatást, amit elvileg heti rendszerességgel kellett volna teljesítenie; de pont ez volt a baj, ez a kényszer, ami köszönő viszonyban sem volt a gyermekkori együttlétekkal. Valahányszor az utolsó időkben elment hozzá, mindig csak a szokott rögeszméit

ismételgette, és ezt ő a nagykamaszkor hatalmas öntudatában rendkívül fárasztónak találta. „Minek hozol virágot?!”, fintorgott a nagypapa, amikor ő egy szál rózsával beállított a nagymama névnapjára, „annyi, mintha a sírunkra hoznád...” És őt különösen az bántotta ebben a letolásban, hogy kiérezte belőle a jogos szemrehányást, amiért olyan ritkán tűnik föl az életükben. Így aztán részben daczból, főként viszont elfoglaltságokra hivatkozó hányavetiségből még ritkábban látogatta meg őket. És amikor a nagypapa egyik pillanatról a másikra meghalt (egyszerűen összeesett az előszobában), akkor hiába is magyarázkodott maga előtt, hogy hiszen éppen aznap szándékozott fölugrani hozzájuk.

Erre gondolt, ahogy kilépett az utcára, hogy a kriptakápolnába induljon; pontosabban a gondolatai hol a nagypapa, hol pedig a „felesége” körül csapongtak, látta őt a temetőben, amint a szüleivel meg az öccsével zarándokol a sírok közt, heves vágy fogta el, hogy csatlakozzon hozzájuk, és bár ez képtelenség volt, mégis úgy gyorsította meg a lépéseit, mintha oda sietne. Így esett, hogy csak a kriptakápolna küszöbén döbbsen rá, hogy se virág nincs nála, se mécse. Kétségbeesetten nézett körül, mert úgy rémlett neki, hogy halottak napján szoktak a kápolna környékén ilyesmit árulni, de senkit sem látott. „Na, hál’ istennek”, gondolta magában, „most kereshetek virágost...”, ám rögvest eszébe jutott, hogy a közeli aluljáróban lennie kell virágüzletnek. Így hát elindult arrafelé, és azon kezdett morfondírozni, hogy mit is vegyen. „Virágot szokás, de a nagypapa mindig gyűlölte az ilyen »allűr«-öket, megsérteném vele, elég lesz a mécse”, ám aztán elfogta a bizonytalanság, hogy egy virágüzletben árulnak-e mécses.

Ahogy belépett a boltba, a kétsége azonmód szertefoszlott. Az egyik polc zsúfolásig volt megrakva különböző színű és nagyságú mécsesekkel. Kiválasztott egyet, és odavitte a pulthoz. „Ennyi az egész?”, kérdezte unottan az eladó, és mondott egy olyan alacsony árat, hogy ő azonmód zavarba jött, és gyorsan rávágta: „Nem, nem! Még virágot is kérek!” És egyszeriben, mintha nem is ő lett volna, kapkodva kezdett mutogatni mindenfelé, és legalább ötféle virágból válogatott össze egy mutatós csokrot. Miközben az immár meglehetősen busás árat rendezte, dacosan gondolt arra, hogy ezzel most legalább tényleg lerója a tisztelét a halottai előtt.

A kriptában alig voltak, egy házaspár lézengett csupán, és egy idős asszony gubbasztott magányosan az egyik sarokban. Egy vázában elhelyezte a virágokat a nagyapja urnahelye alatt, meggyújtotta a mécses, majd leült egy székre, és mereven bámulni kezdte a műmárványlapra vésett aranyozott betűket. Gépiesen többször elolvasott egy nevet, mire rájött, hogy nem a nagyapját olvassa, és csak akkor terelte helyes irányba a pillantását. Teljesen máshol jártak a gondolatai. Azon tűnődött, hogy vajon mikor tudja tökéletesen kiengesztelni a lányt, mert odáig még sosem fajultak a veszekedéseik, hogy tényleg beváltsa a fenyegetését, és hazamenjen a szüleikhez. Betűzgette a feliratot, a nagyapja nevét és az alágravírozott évszámokat, és közben az járt a fejében, hogy a lány a családjával talán már a vendéglő felé tart. Aztán egyszerre mégiscsak szövé álltak össze a betűk a szeme előtt. „Kollarik Sámuel”, olvasta, és meglepődött. Még sohasem tudatosodott benne, hogy a nagyapját Kollarik Sámuelnek hívták. Persze a név még mindig ki volt írva a lakásajtóra, és a postaládáról ő maga kaparta le, hogy a

sajátját kiragassza, de az csak egy név volt, a nagypapa pedig nagypapa. Sohasem kérte őt, hogy „Kollarik Sámuel, légy szíves, mesélj nekem!”, mert mindig a nagypapa mesélt, és ezen a tényen az sem változtatott, hogy kérni sem kellett, mesélt ő magától. De ugyanígy nem tudott mit kezdeni a születési és halálozási dátumával. Tudta, persze, hogy tudta, hogy a nagypapa valamikor a század első felében született, de számára a nagypapa kortalan volt, a történetei sem a múltból, hanem egy másik világ valóságából nyerték létjogosultságukat. Ami a halálát illeti, az pedig egy pillanat volt, amikor összeesett az előszobában vécére menet, éppen aznap, amikor ő meg akarta látogatni. És ahogy ott ült és nézte a nagyapja halálának évszámát, rádöbbsent, hogy az a pillanat azóta is tart. „Eljöttem, nagypapa...”, gondolta magában, és hirtelen összefolyt a szeme előtt a valóság, és ott találta magát a nagyapja szobájában, egy mese kellős közepén, amit egy réges-régi, jól ismert hang duruzsolt a fülébe. Nem volt szövege ennek a mesének, de mindenről szólt, amit a nagypapa annak idején megosztott vele: félboldond dédapáról, aki apátsági karnagy volt, és elárvult unokája egyedüli gyámoltója, amíg fondorlatos papok diliházba nem csukták; háborúról, melyben úgy fagytak a lövészárkokba a katonák, mintha jégbe formázott szobrok lettek volna, és forradalomról, amit csak suttogva volt szabad emlegetni, nehogy póru járjon az ember, s ezért aztán a nagypapa hangjától harsogott az egész ház; egyszóval életről és halálról, de főként az életről, mert a nagypapa abban a végtelen kiterjedésű belvárosi lakásban, melynek ajtajai a múltra nyíltak, valójában mindig az életről beszélt – arról az életről, amelyet talán nem is élt át, de mindennél valóságosabban elképzelt magának. És ahogy ott ült a kriptakápolnában, egyszerre az a kísérteties érzés fogta el, hogy ő is a nagypapa elképzelt életét éli.

Megrázta a fejét, mintha ettől a különös szellemidézésről próbálna szabadulni, és ahogy lenézett maga elé, a virágcsokorra esett a pillantása. „Annyi, mintha a sírunkra hoznád...”, jutott eszébe, és ráébredt, hogy nem szabad ott hagynia. Föhlállt, kiemelte a csokrot a vázából, még egyszer fölnézett Kollarik Sámuel névtáblájára, és elindult a kijárat felé. Közben pedig arra gondolt, mennyire meg fog lepődni a felesége, ha meglátja belépni a vendéglőbe egy csokor virággal a kezében.

A játszma

Benedek Hajnalnak

Az ostábla az istenek hatalmának megkísértése, és mint ilyen egyike a legszebb emberi időtöltéseknek, mormogja magában a terem sarkában ülő férfi, és lép, pedig tudja, hogy először gondolkodnia kéne. Nem baj. A racionális gondolkodás sohasem tartozott az erősségei közé, középiskolás korában a matematikát is csak mint művészetet szerette, félévente egyszer volt egy ötlete, de csak ha a madarak éneke és minden más előjel kedvező volt, aztán a tanárnő állt egy ideig, összemosolyogtak, és az óra maradék részét azzal töltötték, hogy a többieknek magyarázták a meglátás lényegét. Ma kénytelen lesznek levágni egy ökröt az isteneknek, fogadta meg ilyenkor, mert néha szeretett ilyen vulgáris módon igazítani egyet annak a római tógának a redőin, amelyet az iskolában szokása volt hordani, védelmező és kirekesztő póz gyanánt, és persze egyszerű hétköznapi különcködésként is, hiszen tudta, hogy a megfigyelő stratégiája nem mindig a teljes beolvadás kell legyen, hanem néha az, hogy kitűnik a többiek közül, és hogy ezzel a kitűnéssel együtt el is tűnjék látókörükből, mint egy ködfoszlány, amely túl magasra emelkedett és felhővé vált időközben, afféle tudatosan-igyekszem-ösztönösen-cselekedni-felhővé, aki, ha elébe kerül egy a ma estihez hasonló ostábla, még véletlenül sem kezd ócska haditervek kiagyalásába, hiszen egyrészt örül, hogy a szabályokat meg tudta jegyezni, másrészt pedig tudja, hogy a játékban úgysem a győzelem a fontos, hanem a másik ember, az a megismerhetetlenségében is rokonszenves nő, aki vele szemben, illetve a négyszögletű asztal szomszédos oldala mentén ül.

De ne vonjunk le elhamarkodott következtetéseket: ez a történet nem a szerelemről szól. Ki tudja, talán ha arról szólna, akkor a nő a fekete pulóvert és ezüsteretes szemüveget viselő férfival szemben ülne, sőt talán a kezük is összeérne néha-néha, mindenesetre gyakrabban, mint most, amikor egy-egy érintés szinte baleset-, kataklizma- és mirákulum-számba megy, nem mintha ezt szóvá tennék valamikor is, de a két test véletlen súrlódásaikor mindketten ösztönösen félrehúzódnak, mint aki tiltott területre tévedt, hiszen az égi és földi hatalmak már egyszer s mindenkorra az ostábla négyszer hat háromszögre osztott térszerkezetét adták meg számukra mint világaik egyetlen közös pontját. Ami két felszínes ismerősnek talán kevés lenne, ám ezek itt ketten túlságosan is sokat tudnak egymásról, talán csak egy kávéskanálnyival kevesebbet, mint amennyi egyáltalán megtudható a másik emberről nem egészen fél év alatt, főleg, ha a két fél mással sem töltötte az időt a hónapok során, mint hogy szikével és vattával a kézben a másikat boncolta, nem kisebb kegyetlenséggel és nem kérlelhetlenebb kíváncsisággal, mint ahogyan a fiatal kisfiúk trancsírozzák a békákat.

Az egyik hallgat, a másik viszont pontosan annyit beszél, mint amennyit hallgat az első, és csak az képes megmenteni őket, hogy a boncolás során mindketten átvettek valamit a másiktól, az egyik egy kis csendet, a másik pedig valamennyi közlékenységet. Bár ez a megfogalmazás sem eléggé pontos, hiszen a nő nemcsak beszélt, hanem írt is, sokat és kimerítően: voltaképpen ezek az írások szolgáltak zálogul a kapcsolatuk fenntartásához, valamiféle cserekereskedelem megfoghatatlan értékű tételeiként. A nő úgy tett, mintha besúgó kém lenne, jelentéseket, kimutatásokat készített magáról, kérlelhetetlenül átvilágította vágyainak, szexuális kalandjainak és világnézeti válságainak minden zegét-zugát valamiféle meghatározhatatlan kényszer hatása alatt, ami végpontját és nyomáscsökkentő szelepét a szemüveges férfinak lelte meg, mintha élete minden óráját egy olyan bűnben töltené, amelyet meg kell gyónnia valakinek. A férfi pedig hallgatott, és vállalta annak felelősségét, hogy egyszerre nem csak egy, hanem egy másik életet is kell élnie, aminek persze ugyanúgy megvoltak az előnyei, mint a hátrányai, hiszen valamit fel kellett adnia önmagából is, beengedni ezt a különös világot a sajátjába, a védvonalak, a dohányyszelence, a tibeti mintákkal hímzett selyemtasak, a pipaszurkáló és az újrátölthető öngyújtó bástyáin túlra.

Talán ez a nő volt az egyetlen ember, aki egy óránál huzamosabb ideig tartózkodott a férfi szobájában. Ebbe az elszigetelt és tárgyakkal telezsúfolt könyvtárba korábban senkit nem engedett be, és a tulajdon anyja is kopogott, mielőtt belépett volna hozzá. Ez a nő viszont úgy hatolt be ide, mintha a természetes élőhelye lenne, használta a férfi írógépét, feküdt a fotelban és olyan biztonsággal válogatott a polcon várakozó könyvek között, mint amilyen biztonsággal házigazdája meg tudta jósolni szinte mindig hivatlan, de tulajdonképpen sohasem váratlan vendége egy-egy kapcsolatának alakulását, mert ha az ostáblában nem is, ebben pontosan értette a stratégiát és a hadicselek gyökeréhez vagy lombkoronához hasonlóan szerteágazó gondolatépítményeit. Mert bár ő maga csak nagy ritkán vett részt hasonló játékokban, mégis idejének nagy részét ennek tanulmányozásával töltötte, embereket hallgatott meg, könyveket olvasott el és a mikrobiológus aggályával figyelte saját reakcióit is az élet legapróbb érintésére, mintha keresne valamit, kutatási naplói pedig ott pihentek kéziratban a kiadók, lektorok fiókjaiban publikációra várva, s ez talán azt is megvilágítja, miért váltalta a férfi olyan nagy béketűréssel a nő magánéletének egyre erősödő rohamait magányának várfalai alatt.

A férfi végigtekintett a táblán, és meglepődve tapasztalta, hogy egészen jól áll, pedig ez ritkán fordult elő vele, ráadásul aznap este a tavlínak egy nehezített változatát játszották, azt, amelyikben a nő már többször megverte néhány közös ismerősüket. Ezért is ragaszkodott hozzá ma este, a remény miatt, hogy valamilyen végre felülkerekedhet a férfin, akit egyébként igencsak nehezen tudott megfogni bármiben is. Márpedig ő hozzá volt szokva, hogy semmi nem állja útját – voltaképpen a barátságuk alapja is ehhez kapcsolódott, tudniillik, hogy ez a hallgatag, szemüveges ember mondott neki nemet életében először, ez a mozzanat pedig felkeltette a nő érdeklődését, mondhatni elkezdett figyelni a játékra, már nemcsak az ostáblára, hanem a férfi szavaira is, lépéseinek hátracseleinek idegen táncára és a dobókockák csattanására a tábla miniatűr univerzumán.

Ha belegondolunk, az ostábla sokkal archaikusabb játék a sakknál, hiszen a

játékosok isteni maszkokban tetszelgő alakjai fölött fellebbezhetetlen és néma hatalomként ott öröklik a kétszer hat oldalú véletlen, mint a görög istenek fölött Diké vagy az egyiptomiak felett Maat, és könnyen meglehet, hogy ezért szerette annyira a férfi ezt a játékot, valahogy igazságosabbnak, realisabbnak érezte a sakknál, ahol csak magára számíthat az ember, és az égiekre nem. Bár az is lehet, hogy ez irányú véleményének inkább az volt az alapja, hogy szerencséje mindig is több volt, mint képessége a racionális gondolkodásra, melyről azt vallotta, hogy nagy erény, de ha nem párosul megfelelő mértékű tébollyal, csak annyit ér, mint egy mívesen kifaragott hintó paripák nélkül. Ám amikor a férfi – befejezén az összehasonlító vallástudományba tett képzeletbeli kiruccanását – azon kezdett el gondolkozni, hogy ha tébolyról van szó, neki minden bizonnyal kijutott belőle, nos, ekkor figyelt fel az ostábla fölött lassan elterülő csendre, amely úgy nyújtózott el kettejük között, mint egy elsütött revolver füstje, ha azzal az utolsó bábuval kilépsz, megnyered a játékot, és soha többé nem látsz engem, mondta a nő egy kis idegességgel a hangjában pár pillanattal előbb.

Aha, ez lesz az, gondolta magában a férfi, mint aki végre megtalált egy alkalódott szövőlepkét a rovargyűjteményben, ez okozta hát a fennakadást, hogy el akar hagyni, pedig, ha jól tudom, soha nem is voltunk igazán együtt.

Arra a délutánra gondolt, amikor a város egyik parkjában egy kedves nőismerősenek a helyzetet magyarázta, mármint nem ezt, még nem ezt, hanem mindazt, ami ezt megelőzte, a nő ugyanis csak nem nyugodott bele abba az első „nem”-be, amelynek elsőként pusztán testi jellegű felhangjai voltak, legalábbis a férfi interpretációja szerint, hanem személyiségének íratlan törvényeit követve még tovább ment, és felajánlkozását a lelki síkra is kiterjesztette, egyszerűen hagyott egy cédulát a férfinak, hogy „zseretlek” – igen, néha összecserélte a betűket –, és a férfi először nem is értette, aztán pedig elkezdte érezni azt a furcsa csendet maga körül, mint amit most is, mint egy hátbaszúrás, magyarázta a parkban, a tó partján, ahol minden egyszerre borult fel és állt helyre benne. Mert bár a testének semmi kedve nem volt egy ilyen kapcsolathoz, az agya pedig szünet nélkül sorolta számára az ellenérveket, mint egy óngol misztériumjátékban, ahol a figyelő uraságok szeme előtt szekerekre épített színpadokon vonulnak el az üdv- és szenvedéstörténet ismert és látványos jelenetei, tudatában volt annak, hogy mekkora megtiszteltetés hibákkal teli személye felé ez a nyakatekert és suta szerelmi vallomás, és ami azt illeti, a nő írásban valóban vonzó volt, nagyon is vonzó, ezért aztán nem is volt ellenére, amikor az újabb elutasítást követően és a nő szívlángjainak csillapultával újra ott zörögtek levélszekrényében a jelentések, mint egy folytatásos, klasszicista levélregény fejezetei.

Végre hiteles és őszinte emberi dokumentumok, hiszen végső soron mindig is az idegesítette a hús-vér emberben, hogy szerepeket játszik, elvárásai vannak még a véletleneket illetően is, és amikor feltesz egy kérdést, fellebbez, ha nem a kedvére való választ kapja. Így aztán a férfi lelke folytonos libikókajátékban élt, ha olvasta a nőt, odavolt érte, ha beszélt vele, ki nem állhatta. De tudta, hogy egyiket sem küszöbölheti ki hiánytalanul a másik javára, vagyis nem redukálhatja kapcsolattartásukat pusztá levelezésre, hogy szerethesse, de nem tagadhatja meg magától a nő- és életillatú papírokat sem, hogy végleg megunja a társaságát. Voltaképpen nem is tudott elsőre pontos és határozott választ adni

kedves nőismerőse egyenes kérdésére ott a tóparton, ami valahogy úgy hangzott, hogy mondd csak, te most szerelmes vagy belé?

De persze maga a küzdelmesen kiszenvedett válasz nem lehet kétséges, amikor ezen az estén már így látjuk őt az ostábla fölött, nem a nővel szemben, hanem a balján, következésképpen ez a történet nem a szerelemről szól, bár kétségtelen, hogy sokszor felbukkan a háttérben, mint egy izgatott, fiatal színésznőcske, aki akkor is a színpadon akar lenni, amikor a darab sokkal érdekesebb nélküle.

Tehát szakítunk, szögezi le magában a férfi, és az ostáblára néz.

Talán sosem ismerik meg ennyire egymást, talán nem ülnének itt a tábla fölött, talán a nő sohasem vallott volna neki szerelmet, ha azon az éjszakán, amikor találkoztak, nem utasítja vissza, a férfi pedig azon gondolkozott, hogy ha valóban véget akarnának vetni ennek az egésznek, akkor annak egyetlen módja lenne, ha ő így utólagosan igent mondana, és a mostani lehetetlen kapcsolatukat kicserélnék egy teljesen prózai, hétköznapi *viszonyra*, amelyet aztán annak rendje és módja szerint be lehetne fejezni. De ezt így nem, képtelenség volna, bár persze ez főleg a nőtől függ, mert a kapcsolat addig él, amíg neki van mondani-, mesélni-, írni valója.

A férfi keze az utolsó bábu fölött lebegett, szemhéja mögött pedig hadseregek, gyalogos- és lövészezek hadmozdulatait figyelte egy valószínűtlenül magas sziklaszirt tetejéről, azon töprengve, hogy vajon mi fog történni, ha stratégiai érzéke ezúttal cserben hagyja, mi történik, ha mégsem lesz igaza, szövetségesei pedig végleg felmorzsolódnak e végzetes hiba folytán a háború feltartóztatathatatlanul őrlő gépezetében, ám a következmények elképzelésére már nem volt ideje, mert a bábu hangosan csattant az asztallapon, kijutott a tábla fojtogatóan zárt légköréből a szabadba. Azt hiszem, a történetnek itt szakadna vége, ha a szerelemről szólna, koppantak halkan a fejében a gondolatok, de lássuk, miben más ez a történet, mint a szerelemé. Mivel pedig a szem a lélek tükre, a különbséget a nő szemében kezdte el keresni, talán azt kellene neki mondania, ha most kilépsz azon az ajtón, soha többé nem szabadulsz tőlem. De ez talán túlságosan is patetikus lett volna, amelletts persze lehet, hogy hamis is, ráadásul a férfi tudta vagy tudni vélte, hogy bármennyire is érdekes lenne valami nagy és látványos szakítás, vázák robbanása a becsapott ajtón, sírógörcs, szitkok és vádak tolongása a gyomor és a torok határán, itt nem fog történni semmi.

Visszajön, talán visszajön, hallotta a férfi a saját hangját az üres asztal fölött, és maga sem tudta eldönteni, hogy reménykedik vagy bosszankodik ezen a feltetelezett, mi több, megjósolt tényen, melyet kettejük gesztusaiból, kapcsolatuk százezer hadmozdulatából és hátracseléből vezetett le, mint egy hirtelen világossá és egyértelművé váló matematikai képletet az előre adott szabályokból, melyek – legyenek bár egy kapcsolat, egy háború vagy az ostábla sarkított szabályai – ha úgy egyszerűsítik le és modellezik az élet szerteiramló és végtelenbe tűnő akaratát, mint Piet Mondrian az őszi lombuhogást, akkor a kétszemélyes játékok is minden bizonnyal arra születtek, hogy valami kézzelfogható formába öntsék azt a folyamatos, táguló-összehúzódo áramlást, amit két ember kapcsolatának hívunk. Az ostábla vagy a másik ember megismerése az istenek hatalmát kísérti, és mint ilyen egyike a legszebb emberi időtöltéseknek, bár veszélyessége magától értetődő, mormogja magában a terem sarkában ülő férfi, és ő is kilép az ajtón, pedig tudja, hogy először fizetnie kéne. Nem baj.

TIGRISEK ÉS OROSZLÁNOK

Ágoston Zoltán beszélgetései

Belülről építkezve

Beszélgetés Nyári Zsolttal

Nyári Zsolttal beszélgethettünk volna a Tettye alján meghúzóódó, mintaszerűen szűk pécsi utcácskában álló házában is, mint ahogy már oly sokszor. Ám a múlt évben az egyik apró baranyai faluban, Fekeden vett a húszas években épített parasztházat, nem is akármilyet. A vályogból rakott hosszú, verandás épület utcai homlokzata a magasba törve az egykori építető, Helbich Ádám módosságán túl a polgáris reprezentáció igényéről is árulkodik. Az új tulajdonos nem kevés saját munkával újíta fel a házat, a nyár nagy részét ezzel töltötte. Most is munka közben találok, mondhatnánk, „the artist is working”, de ezúttal nem szobrot farag, hanem falat vakol. A beszélgetés zavartalansága okán a közeli kocsmá belső udvarában ülünk le, a patakparton elhelyezett méretes, kerek faasztalnál, amelyre szalmatető-féle alkalmatosság vet árnyékot. Nincs nagy nyüzsgés, rajtunk kívül odabent az ivóban is talán még ketten ülnek, de az egész faluban se lehet több másfélszáz embernél.

Ágoston Zoltán: – Először is tisztázzuk: használod-e magadra a Bencsik-tanítvány kifejezést?

Nyári Zsolt: – Még a többi Bencsik-tanítványhoz képest is jobban illik rám. Mégpedig azért, mert mindenkinek föltűnik, hogy az ő munkásságával az enyém rokonságban áll.

– Eleven-e ma a képzőművészet terén az a mester-tanítvány viszony, amely a művészet története során oly fontos volt? A jeles művészekről szinte mindig tudjuk, ki volt a mesterük. Ez tehát alapviszony a művészettörténetben. De az-e a mai kortárs művészetben? A tiéd – és a társaidé – nem inkább épp a kivételek körét gyarapító eset-e?

– Attól függ, mennyire erős viszonyoknak tételezzük. Ha arra gondolunk, hogy például Somogyi József egy egész szobrászgenerációt milyen erősen befolyásolt... Vagy a mostaniak között elég jól látható, hogy valaki Jovánovics-tanítvány-e, vagy Körösi Tamásé, vagy Keserü Ilonáé. És ez nem azt jelenti, hogy hasonlítanak a művek a mesterekéhez, hanem hogy a gondolkodásmód hasonlósága érzékelhető.

– Azért kérdeztem ezt, mert az irodalomban mintha sokkal inkább ellátványulóban lenne ez a meghatározó viszony. A mester és a tanítvány kapcsolata természetesen változik idővel, és bonyo-

Ezek az interjúk a hetvenöt éves Bencsik István szobrászművészt köszöntő kiadvány számára készültek. A vele és tanítványaival 2006 nyarán magnófelvételeken rögzített beszélgetések szerkesztett változatait némileg rövidítve adom közre. A színes műmelléklet az ünnepelt előtt tisztelgő két pécsi kiállítás műveiből válogatott képanyagot mutatja be, melynek fotóit Kalmár Lajos készítette. A kiállításokat a Baranyai Alkotótelepek Kht. jóvoltából 2006. augusztus 9-től látogathatta a közönség két pécsi helyszínen: a belváros sétálóutcájában, a Király utcában álló úgynevezett Hattyú Házban és az északi városfalon kívül elterülő füves sétányon, az Aradi vértanúk útján. Az előbbin Bencsik István, Hegedűs Éva, Horváth Ottó, Lengyel Péter, Orosz Klára, Palatinusz Dóra, Rezsonya Katalin és Varga Ferenc alkotásait tekinthették meg az érdeklődők, az utóbbi, nyílt színen elhelyezett hét szobor – Bencsik István, Böszörményi István, Kuti László, Miklya Gábor, Mohácsi András és Nyári Zsolt munkáinak együttese – egy kivételével jelenleg is látható. Nyári Zsolt művét ismeretlenek még a múlt évben ledöntötték talpzatáról. – Á. Z.

lult, összetett jelenség lehet, de azért a kommunikáció döntően mégis egyirányú. A tekintély fogalmát mindenképpen ide kell még rendelnünk, azaz bizonyos értelemben a tanítványi pozíciót el kell tudni viselni. Garaczi László például megírta, hogyan történt, amikor megleste Ottlikot, és az ő otthagyt poharából ivott. Ez a kultikushoz közelítő viszony a mai irodalomból eltűnt.

– Ez a fajta imádat ebben a vonatkozásban fel sem merül. A tisztelet igen. Bencsik Istvánt a hibáival együtt tekintettük mesterünknek, hús-vér ember volt közöttünk, nem pedig valamiféle idol. Tizennyolc évesen talán kevésbé voltam kritikus, de szép lassan megismertük egymást. És persze nem arról volt szó, hogy olyan akartam volna lenni, mint ő, hanem hogy a hibáival és az erényeivel együtt volt hiteles ember, aki nagyon sokat tudott segíteni. Mindenképpen szeretnivaló ember.

– *Kérlek, beszélj arról, tényyszerűen hogyan alakult a szakmai kapcsolatotok.*

– Azért mondom, hogy egyike vagyok azoknak, akik a leginkább Bencsik-tanítványnak tartják magukat, mert én alig tizennyolc évesen kerültem vele kapcsolatba. Érettségi után azonnal fölvettem a pécsi főiskola rajz szakára, ahol négy évig nála tanultam rajzot. (Bár Keserü Ilonához is sokat jártam.) Épp amikor negyedéves lettem, akkor alapította meg Bencsik és Keserü a mesteriskolát, s így oda is egyenes út vezetett 1991-ben. Akkoriban még festő akartam lenni. De mivel már akkor jártam ki Villányba a mester szobraiba – pénzért – besegíteni (igaz, nagyon járatlan voltam még ebben), megtetszett, s onnantól logikusnak tűnt, hogy szobrász szakra menjek. Akkor tehát újabb három év következett Bencsik keze alatt. A főiskola negyedik évének végére azonban konfliktusaink támadtak, amelyek csak erősödtek a mesteriskola három éve során. (Ám ez másokkal is hasonlóan történt.) A főiskolai viszony tehát felhőtlen volt, mintatanuló voltam, de később kezdtek felszínre jönni a gondolkodásbeli különbségek. Így például a harmadik félév egészében nem voltunk beszélő viszonyban. Mégis azt kell mondanom, hogy ez a három év meghatározó volt számomra.

A mester akkoriban, azt gondolom, egy kissé elkalkulálta magát. Az a huszáros rend, amit elvárt tőlünk, tulajdonképpen hatékony volt, csak nagyon megkeserítette az életünket.

– *Ennek a három évnek az alaphelyszíne Villány?*

– Mindez teljes egészében Villányban, azaz a Nagyharsány falu fölötti kőbányában, illetve a dombon álló Gyimóthy-villában zajlott, ahol laktunk. A mester elvárta, hogy a villában lakjunk a hét minden napján, kizárólag ott éljük az életünket.

– *Az alkotótelepi életéről, illetve a szimpozion-mozgalomról általában, és szorosabban a villányi, siklósi, illetve a nagyatádi helyszínekről írt beszámolót Tüskés Tibor 1977-ben. (Akkor egyébként Bencsikről épp mint a nagyatádi faszobrász-alkotótelep létrehozójáról írt.) Keserü Katalin mintegy tíz évvel később, már nagyobb időbeli rálátással érkezett a szimpozion-mozgalomról az akkori Jelenkorban. Bencsik neve mindenestre ezzel a mozgalommal teljesen összenőtt, s ennek nagyon fontos művészeti-művészettörténeti interpretációs jelentősége van. Erről Keserü nagyon világosan ír. Anélkül, hogy minden részletébe belemennék, megemlítem, hogy például a Kádár-korszakban a teljesen elidegenített művészet, amely a kultúrától, de a társadalomtól is teljesen elszeparálva működik, ezeken az alkotótelepeken tud ismét kölcsönhatásba lépni a helyi, környező társadalommal, itt tud tényleges módon közösségi lenni (szemben a hivatalosan elvárt „közösségi” normájával), beleértve ebbe a művészek közösségét, erős egymásra hatását is. Az alkotásnak ezt a gondolkodásformáló módját, noha nyilván már megváltozott társadalmi körülmények között, de te is megismerted, mégpedig Bencsik jóvoltából. Mit jelentett ez neked? Erről az életről mesélj valamit, kérlek.*

– Az egyik, amit hozzá kell tennem az általad elmondottakhoz, az, hogy szabad tudott lenni az ember: nem nagyon figyelték, hogy Villányban ki mit csinál. És a korabeli ellenőrzött művészetben belül a mester a nagyatádi alkotótelepen is megteremtett egy hasonló szigetet. (Igaz, ott Pauer Gyula táblaerdőjét aztán lefűrészelték, de az sem volt kevés, hogy egyáltalán megvalósíthatta...)

Fontos még, hogy Bencsik hogyan emelte át a szimpozion-mozgalom magatartását a mesteriskolába: ő abban hitt, és ebben igaza is volt, hogy mindezt csak életmódszerűen

lehet csinálni. Ezt annyira komolyan vette, hogy gyakorlatilag nemigen túrt el magánéleti kapcsolatokat, semmiféle kihágást. Elvárta, hogy reggel kilenckor, amikor megérkezett, már mindenki dolgozzon. Ehhez bizonyára az is hozzájárult, hogy komoly kockázattal járt megalapítani egy iskolát mindenféle biztos anyagi háttér nélkül, ezért benne lappangott a feszültség, hogy neki bizonyítania kell. Igaz, valóban eredményes volt ez az oktatás. A három év alatt több tucat szobrot is elkészítettem. Kérdés, persze, a mennyiség és a minőség aránya: lehet, hogy csak a fele vagy a tíz százaléka volt jó ezeknek, de dolgozni mindenesetre dolgoztunk.

Bencsik tehát azt az életmódszerű alkotást követelte, amit ő Villányban vagy Nagyatádon kialakított. Egymagában lakott egy kis lakásban, és minden napja a szobrok körül forgott. Bár talán akkoriban ő sem rendelt magának olyan szigorú fegyelmet, mint később nekünk, de lehet, hogy utóbb jött rá: így kellett volna...

– Ezek szerint olyanfajta konfliktus teremtődött a ti esetekben élet és mű között, mint Lukács György esetében, aki nem vette el feleségül korai szerelmét, Seidler Irmát, és pedig egy nagy példát követve ebben, Kierkegaardét. Ez a konfliktus tehát művészetfilozófiailag erősen dokumentált és mélyen interpretált szituáció a modern művészetben...

De térjünk vissza Bencsikhez és hozzátok: tehát a mestert a rabszolgahajcsár és a nevelő keverékének érzékeltétek. Mondj még arról részleteket, hogyan zajlott a közös együttléteitek? Hogyan zajlott egy napotok? Reggel kilenckor, ahogy mondod, ott álltatok vigyázban a bányában, és mi történt aztán? Hogyan instruált benneteket?

– Ilyen szigorú azért nem volt. Nekünk elképesztően kényelmes életet biztosított, azaz mire fölkelünk, Mancsi néni már tálalta a reggelit. Aztán a bányából föl kellett sétálni, és várt bennünket az ebéd, a vacsora. A mester hetente egyszer-kétszer jelent meg, nem ellenőrzött bennünket mindennap. Egyénenként másképp reagáltunk ugyan, ám a vehemens fellépése előbb-utóbb mindenkit valamiféle ellenállásra készítetett. De nagyon komolyan vette a dolgát, s meglehetősen többet tudtunk az ő ügyeiről is, mint a saját családjáról. (Emlékszem, egyszer hallgatók jöttek Pestről látogatóba, és megdöbbenően tapasztaltam, hogy az egyik felsőbbéves nem tudta, ki a rektor a Képzőművészeti Intézetben. Én meg mondtam, azt is tudom, hogyan választották meg. Mert a mester minden információját megosztotta velünk, és mindenben kikérte a véleményünket. Azzal szokott belépni hozzánk: kollégák, képzeljék...) És persze a szobrászatról is nagyon sokat beszélgettünk.

– Közös beszélgetések keretében, akár a platóni Lakomában?

– A közös beszélgetésekre általában ebéd után került sor. Ezek azért néha viccesre sikerültek, ugyanis a Mancsi néni bablévese után, amikor beszélgetni kezdtünk, olykor ő maga is elaludt velünk együtt. De akadt olyan is, hogy egy órától ötig ott ültünk, és tényleg eszmét cseréltünk.

– Szavaidból azt veszem ki, hogy a felfokozott szabadságnak és az erős fegyelemnek egyfajta összevegyülése jellemezte a ti ottléteteket...

– Így van. És most, hogy már én is tanárként dolgozom, látom, hogy elképesztően sok időt szánt ránk. Biztosan azért is, mert szeretett köztünk lenni. Pusztán kötelességből nem tud az ember ilyen áldozatot hozni.

De hadd mondjak el egy jellemző apróságot. Történt egyszer, hogy megérkezett a mester, és Kuti Laca az autó hangjára ébredt. Rövid mérlegelés után nem kívánta vállalni azt, hogy pizsamában lebotorkálva kerüljön a szeme elé, inkább gyorsan felöltözött, a villa egyik hátsó ablakán kiugrott, s mint a villám, a bányában termett. Ha meggondolom, Laca ekkor már vagy huszonhat-huszonhét éves volt, nagyjából felnőtt ember...

– Milyen mértékben voltak közösek a művészeti elveitek? Fiatalon ezek bizonyára még éppen csak formálódtak. A mesterhez fűződő kapcsolat története során ez a gondolkodás mennyiben alakult párhuzamosan?

S egy ide tartozó másik kérdés: a női test hangsúlyos jelenléte a te munkásságodban, valamint a

test bizonyos szekvenciáinak felmutatása a „szeletelés” által, ezek egyértelműen Bencsik István hatására vezethetők vissza, avagy más utakon jutottál el ide?

– A művészetről való gondolkodásban elég nagy hatással volt rám és a többiekre is. A tanítványai bizonyos értelemben a mai napig is azt az utat járják, amit ő gondolt el, csak mindenki másként. Ugyanis formai szempontokba soha nem szólt bele. Hogy tehát valaki geometrikus legyen, vagy szalmával dolgozzon. Az volt a lényeg, és én ezt a mai napig így gondolom, hogy autonóm, belülről építkező szobrászatot kell művelni. Emlékszem, egyszer eljött hozzánk Bak Imre, aki akkor már nagy híré, idős mester volt, s rengeteget és hangsúlyosan beszélt arról, hogy figyelni kell a nyugati művészetet. Ez megdöbbenő volt számomra, nemcsak azért, mert a mesterem mást tartott fontosnak, de saját meggyőződése szerint sem vezet az az út sehova.

Bencsik tehát a belső, akár kudarcokon át vezető, saját út szerepét komolyan vette, s a tanítványai valószínűleg ugyanígy gondolják. A nem belülről építkező módon, hanem minták követése révén, szemfüles átvételekből összerakott munkából nem válik autonóm mű. Ez a válaszem az első kérdésedre.

Ami a másikat illeti: a szobraim megjelenésbeli vagy tematikai hasonlóságát Bencsikéivel. Sokat gondolkodtam rajta, s ennek eredményeként azt mondhatom, hogy – mivel életemben nem jutott eszembe az ő utánzása, hiszen ennek az égvilágon semmi értelme nem lenne, s én soha senkire nem akartam hasonlítani – bizonyára valamiféle alkati hasonlóság áll fenn köztünk. És persze föltettem magamnak a kérdést: csak azért, mert engem hasonló dolgok izgatnak, csináljak-e mást. Úgy döntöttem: ez engem nem érdekel. Mennyivel autentikusabb visszanyúlni a konstruktívakhoz? Csak azért merül fel problémaként ez a rokonság, mert időben túl közel állunk egymáshoz. Egyébként meg másféle szobrokat is készítek, bár néha-néha ezek a testrészek visszaternek a munkásságomban. Ha felmerül egy ötletem, megvalósítom, függetlenül attól, hogy esetleg tematikusan hasonlít-e valamihhez, aztán majd a befogadók eldöntik, érdemes volt-e. Nem lenne helyes, ha az ember úgy akarná meghatározni saját magát, hogy mindenáron különbözzön attól, amit másoknál lát.

– *Az individualitás kultusza láthatóan távol áll tőled, s persze valóban kétséges lehet az ön-meghatározásnak ez a logikai értelemben negatív módszere. Ráadásul annak igen kicsi az esélye, hogy valamit ne lehessen összefüggésbe hozni az interpretáció szintjén a művészet történetéből már ismerttel...*

De térjünk vissza a női testhez. Bencsik mondja 1997-es könyvében, hogy Perneczky Géza egyszer azt írta róla: olyan, mintha a mesebeli Faustus körzövel és vonalzóval kutatná Margitot. „Perneczky zseniális pontossággal látta meg, mi motiválja a szobrászt. Lényegét tekintve az, ami Faustusé volt. Engem is az motivál, az emberi test, főleg a nőnemű emberi test szépségének mi a titka.” Így szól tehát Bencsik megfogalmazása. Ehhez képest hogyan írná le a saját szobrászi viszonyodat a női testhez?

– Hogy mi a titka, arra nem gondoltam. Az viszont kétségtelen, hogy amikor fölnagyítok egy kis részletet a testből, a gipszöntvényen a forma olyan magától értetődőnek tűnik, de amikor fölnagyítom, vagy egy az egyben akarom kifaragni, csak akkor értem meg. Van valamiféle hozzátétleges képünk bizonyos testrészekről vagy a test egész felépítéséről, de amikor hozzáfog az ember a szoborhoz, akkor jön rá, mennyire sztereotípiák ezek csupán. Egyébként ez látszik is a munkáimban, létezik egy érdekes fejlődési vonal az egészalakos kóaktjaiban. Az elsőnél nem is volt modellem, fejből készítettem, egészen úgy néz ki, ahogyan Mórnicka elképzei. Gyakorlatilag semmi köze az emberi testhez. Aztán szép fokozatosan kianalizáltam, mi hogyan van valójában. De arra is rájöttem, hogy semmi értelme úgy általában aktoz faragni. Csak valakit érdemes kifaragni. Amikor meg részletet csinálok, akkor még jobban tudok koncentrálni arra az egyre. Megismerem valakinek a szeméremcsontját, köldökét vagy keresztcsontját, hogy az ténylegesen hogyan is néz ki. Persze ez a megismerés nagyon esetleges, mert a következőnél újabb probléma merül föl. Tehát ettől

még általában a szeméremcsontot nem ismertem meg, csak azt az egyet. Legközelebb nem tudok újra mintázni egyet fejből. Ezért tehát nekem az sem mindegy, hogy ki a modellem.

Csak olyan szobrot tudok készíteni, amihez képes vagyok viszonyulni, illetve csak ennek van értelme számomra. Faragtam egyébként férfitestről is szobrot, például amikor egy korpuszt készítettem megrendelésre. Akkor jöttem rá, hogy ha nem tudok ezen a beállítódáson változtatni, akkor saját magamat kell megformáznom. Egy elgondolt férfi engem egyáltalán nem érdekel. Amikor az ember szobrot készít, akkor azzal foglalkozik három, négy, öt hétig vagy akár hónapokig, s ennek vannak költői pillanatai, amikor kitalál valamit. Amikor egészen bensőségesen viszonyulsz a szobrodhoz, mint Pygmalion. A férfiakkal kapcsolatos kísérleteim mind kudarcot vallottak a mesteriskolában, mert egyszerűen nem tudott érdekelni a téma. Bár szeretnék a továbbiakban a férfitesttel is foglalkozni, de ahhoz vagy magam leszek, illetve újabban a kisfiam lehet a modell.

Az emberi testhez egyébként azért is ragaszkodom annyira, mert egy éven át a mesteriskolán kizárólag geometrikus szobrokat készítettem, és egész egyszerűen tökéletesen meguntam. Halálosan unalmas úgy dolgozni, hogy egyszer valamit lerajzolsz a papírra, és onnantól csak kivitelezed. Igaz, hogy van némi meglepetés abban, hogy nagyobb lett, más anyagból készült, mint a tervben állt, de ez akkor is csak robot. Míg amikor ezeket az organikus formákat valósítod meg, akkor a szoborfaragásnak megvan az az igazi öröme, hogy sikerül. Persze az is lehet, hogy elrontod, de legalább van kockázata a dolognak.

– *A szavaidból úgy tűnik, hogy számodra a test-tematika, illetve a kivágás eszköze valamiféle ismeretelméletinek mondható motivációból fakad. Ami a Bencsik-féle „titok”-megfogalmazástól valamelyest különbözik.*

De eszembe jutott, miközben beszéltél, hogy a részlet, a kivágás által történő koncentrált megismerés attitűdje vajon milyen kapcsolatban van benned az egyébként téged sokat foglalkoztató, sőt vágyott, ám ma már csak történetileg létező „nagy művészetről” szóló gondolataiddal, melyekről írtál is. Különös tekintettel e nagy művészetek totalizáló gondolkodásmódjára. Érzet-e itt magadban némi feszültséget, vagy számodra e kettő egymás mellettisége nem problematikus?

– Bizonyos értelemben egyáltalán nem problematikus. Mert miután eldöntöttem, hogy szobrász leszek, és azt is látom, hogy kulturálisan nem romboló, amivel foglalkozom, ettől kezdve nekem teljesen mindegy, hogy kismester vagyok-e vagy esetleg ennél több. Idővel elválik. Arra törekszem, hogy tisztességesen, tisztán működtessem azt, hogy szobrász vagyok, szobrokat készítek. De valójában azzal egyáltalán nem foglalkozom, hogy mindez hol helyezkedik el másokhoz képest. Éppen ezért engem nagyon nehéz megsérteni negatív kritikával.

A „nagy művészethez” való viszonyom? A befestett *Fiatal lány* szobromra gondolok úgy, mint amit sosem fogok befejezni, de mindig folytatni fogom, ez kifejez valami totalitás-elképzelést, s minden egyéb szobrom pedig tanulmány ehhez. Persze van bennem olyan igény, hogy nagyobb vállalásokba is belefogjak. Ha Nádas Péter húsz évig készült regényére, a *Párhuzamos történetekre* gondolok, ahhoz képest ugyan micsoda egy ilyen kis kőköcka. De amikor néha sikerül eltalálnom valamit, akkor úgy érzem, az közelít valamiféle egészhez, attól függetlenül, hogy a forma részletet mutat-e vagy sem. És persze fogok is még egészalakos figurákat készíteni, mert valójában mégis az az, ami megfelel annak a vágyamnak, amiről említést tettél.

Mostanában egyébként olyan testrészleteket szoktam kiválasztani (illetve úgy hozom létre azokat), amelyeknek van egyfajta jelszerűségük. Szerintem ez Bencsik mesternél nem így van: inkább a formai logika diktálja azt, milyen kivágást használ. Nálam a kivágás nem nagyon merül fel problémaként, általában kockát vagy négyzetes kivágást használok, s azt frontálisan, középre (például a női köldököt), úgy helyezem el, hogy abból inkább a jelszerűsége hangsúlyozódjon, ne az a formai meghatározottsága, hogy kivágott részlet.

– A vágás kapcsán Bencsik azt mondja könyvében, azt akarja vele megmutatni, hogy az tudatos beavatkozás. Ő nem szereti a romantikus torzót, amely a töredékesség illúzióját kelti...

– A mester szobrai közt vannak borzasztóan jól sikerült darabok, számomra leginkább az egyszerűek között, ahol a kivágás mentes a kimódoltság hatásától. Például a lefelé fordított hüvelykujj, a *Genezis*-sorozatból, aztán elképesztően gyönyörű az az arcreszelet, ami Svédországban áll. És ott vannak még a fából készült szobrai, amelyek szintén nagyszerűek.

– *Véleményed szerint Bencsik István munkássága kellően integrálódott-e a magyar szobrászszakmába, s megtörtént-e megfelelő módon a recepciója avagy sem? Továbbá: a tanítványi körökön kívül a mai fiatal szobrászgeneráció hogyan tekint az ő munkásságára?*

– Ha a művészettörténetet nézzük, akkor szerintem még nem történt meg ez az integráció, nem dolgozták még fel megfelelő mélységben az életművét. Ám ha a Derkovits-ösztöndíjasok listáját megnézzük az utóbbi tíz évben, vagy általában a fiatal szobrászgenerációt, akkor azt látjuk, hogy nagyon nagy részükre volt komoly hatással. Megkülönböztethető jelleggel szokták emlegetni ezt a pécsi iskolát – ki tudja, talán tényleg létezik –, s nyilván Keserü Ilona hatását is hozzágondolják. És nem csak azok közt fedezik fel e vonást, akik a pécsi mesteriskolába jártak, hanem Menasági Pétertől kezdve másokon is, akik igen sikeresek. Ezek a fiatalok Bencsikre meghatározó művészként tekintenek. Hogy mesterüknek tartják, vagy egyszerűen nagyra tartják, erről nem tudok nyilatkozni. De a harmincasok generációjára jelentős hatással volt, akiknek nagy része általában így vagy úgy meg is fordult Villányban.

– *Így tehát egyetérteneél azzal az állítással, hogy a Bencsik-életműről szólva az elkészített szobrok mellett legalább olyan hangsúlyosan kell szerepeltetni a tanári tevékenységét?*

– Ez abszolút biztos. Véleményem szerint jelen pillanatban e szempontból ő a legnagyobb élő mester. Vehemens tanári működése szellemi értelemben nem foglalt magában „tartalmi” előírásokat, csak a mintakövetésről beszélt le bennünket. Soha nem mondott olyat, hogy csak a figurális művészet az igazi, a többi meg nem. Arra próbált rávenni minket, hogy mindenki magából „termelje ki” a szobrot. Ha eszébe jut egy jó gondolat, akkor azzal foglalkozzon, készítsen variációkat, építgesse. Tanárként abban volt zseniális, hogy kiválóan meglátta, miből lehet valami. Valószínűleg nagyon jó minőségérzéke van. Akár csak egy kis vázlatot is azonnal kiszűrte: de Zsolt, miért nem foglalkozik inkább ezzel?

Végtelenül későn érő ember vagyok

Beszélgetés Kuti Lászlóval

Kuti László a pécsi Művészeti Szakközépiskola tanára, egy ideig az iskola igazgatóhelyetteseként is működött. Az egykori pécsi tabakosok, azaz a bőrfeldolgozással foglalkozó, főként bosnyák lakosság által lakott városrészben, a régi városfalon kívül elhelyezkedő Tettye dombján áll a háza, kevéssel a város egyik legrégebbi és legszebb temploma fölött. A magyar vallás- és irodalomtörténetben a „Pécsi Disputa” helyszínéként elhíresült Mindenszentek temploma alatt lakik tantestületi kollégája és barátja, Nyári Zsolt, akivel közös kiállításoktól japán tanulmányútig számos dolog köti össze. Gyakran látni őket együtt a városban, s ha ismerőssel találkoznak, mindketten kemény kézszorítással üdvözlik a férfiembert. Mostani beszélgetésünk helyszínéül a számos lehetőség közül a belvárosi Elefántos ház teraszát választottuk Kuti Lászlóval, ahonnan kellemes rálátás esik a középkori eredetű Jókai téren mint színpadon átvonuló sétálókra.

Ágoston Zoltán: – *Tudnál-e arról felütésképpen összefoglalólag mondani valamit, miben is áll a Bencsik-tanítványi mivoltod?*

Kuti László: – Nehéz erre felelni, mert eddig még nem kaptam olyan kérdést, amire válaszképpen meg kellett volna fogalmaznom, miben is nyilvánul meg az én Bencsik-tanítványságom. Persze egyértelműen annak tartom magam...

– ...úgy érzem, a ti körötökben ma is eleven ez a mester-tanítvány viszony, ami szoros viszony, sőt olykor talán szűk is...

– Nem tartom megterhelőnek ezt a viszonyt. Mára nyilvánvalóan a tanítványság aktív korszakának időbeli távolsága miatt sem. Mindannyian kirepültünk, a tanítványság szorító béklyója – ha van ilyen – már nincsen rajtunk, én legalábbis nem érzem.

– Nyári Zsoltnak már említettem, hogy ez a mester-tanítvány viszony a kortárs hazai irodalomban eltűnni látszik.

– Ha a mi esetünk eltér az irodalomban tapasztalható állapotoktól, annak oka nyilván a tevékenységünk gyakorlatias jellege. Itt lehet úgy tanulni, hogy nem csak hallgat az ember, hanem tényleg együtt dolgozik. Gyanítom, az írás végtelenül magányos tevékenység, ahol a tanítványság leginkább az írást megelőző, illetve azt követő hosszú beszélgetésekben, csak szellemi kapcsolatban formálódik, míg a szobrászatban a szellemi kapcsolaton túl igen erőteljes a valóságos együttműködés szerepe. Ha te építkezel, és valakivel együtt kiásol egy gödört, akkor azt nem te ástad ki, hanem együtt ástátok. Ugyanakkor, ha a te házadról van szó, akkor egy más környezetben az nem lesz kérdés, hogy kivel ástad ki. Persze a hasonlatot korrigálva azt mondhatjuk, hogy a gödörásó társ nem is néz majd úgy rád, mint egy mesterre. A szoborkészítésnél nem ugyanilyen a viszony. Ott a „gödörásás” és a beszélgetés együtt zajló folyamat. A hasonlat környékén maradvá: a gödörásó a kőfaragó lenne, de mi nem csak követ faragtunk, hanem szellemiséget is tanultunk Bencsiktől.

– Bizonyára könnyebb lesz úgy beszélni minderről, ha visszamegyünk az időben, és a maga történetiségében próbáld felidézni a saját szobrászi indulásodat, s hogy ezt miképpen alakította a Bencsik Istvánvaló kapcsolata...

– Amikor megjelentem a graduális képzésen 1984-ben, a rajz-biológia szakon, akkor még nem volt Művészeti Kar, nem létezett az egyetemi vizuális képzés Pécsen. Én végtelenül későn érő ember vagyok. Nem tudtam, mi akarok lenni, így véletlenül kerültem erre a pályára. Mivel a középiskolában kémia és biológia fakultációkra jártam, de a kémiával kapcsolatos érdeklődésem hamar elpárolgott, ezért ez aztán elég rossz jegyekben testesült meg. Hogy a rajzot választottam, az előbb kőszá ötletként merült fel csupán, amikor a felvételi tájékoztatót nézegettem. És hallottam, hogy a pécsi egyetemen sok a lány...

A régi felsőoktatási rendszerben létezett még a patronáló tanár intézménye, aki kvázi osztályfőnökként volt felelős a csoport tevékenységéért, bár már egyre kevésbé vették komolyan. De túl azon, hogy Bencsik mester tanította a rajzot, patronáló tanárunkként is találkoztunk vele. Lassan fejlődött bennem a vonzalom a szobrászat irányába. Megismertem néhány érdekes embert, akik sokkal elszántabbak voltak e téren, például Böszörményi Istvánt. De akkor még hiányzott az efféle lelkiismeretesség a szellemi foglaltartamból...

– ...sodródó ember voltál?

– Igen. Egyik buliból a másikba mentem. Aztán belesodródtam egy politikai jellegű ügybe is, a kollégium önkormányzati testületébe, 1986-ban. Egyszer csak azt vettük észre, hogy a tiztagú társaságból mindenki megbukott, és néhányan évisméltók is lettünk, bár én erre a tanulmányi eredményemmel is rászolgáltam. Kaptam tehát egy üres félévet. Ekkor vagy Bencsik, vagy Böszörményi szólt, hogy lenne egy kis munka Istvánaknál, próbáljuk ki, hátha menni fog. Ott maradtam, amíg a munkát be nem fejeztük, s attól kezdve rendszeresen jártam oda dolgozni.

– Ekkor már szobrászi munkát végeztél?

– Kövel való munkának nevezném inkább. Ez 1987-ben történt. Szobrot nem kíséreltem meg készíteni 1989-ig. Bár nagyon korán megnyilvánult, hogy jó érzékem van a mintázáshoz. Ugyanis Rétfalvi Sándorhoz jelentkeztem egy mintázó kurzusra. Akkor láttam először agyagot, de egészen jól, a többiekhez képest igényesen megfogalmazott munka került ki a kezem alól. Akkor Rétfalvi biztatott, hogy folytassam, de mivel nagyon link voltam, nem mentem újból mintegy két évig.

Aztán 1989-től egyre komolyabb munkákon dolgoztunk Bencsiknél, szobrokon is. Két éven át ő lett a kenyéradóm a diploma után. Ekkor alakult ki bennem az, amit a feleségemnek úgy fogalmazok meg, hogy valamifajta sűrűséggel szobrot kell csinálnom: akár-milyet, legyen bár félkész. Egy gondolat, ami bennem motoszkál, de valamennyire mégis megvalósul. Tele van szobortöredékekkel a környezetem. Így aztán nagyon örülök annak a két munkának, amit 2006-ban meg tudtam valósítani a kenyérsorozatból – egyet Zalaegerszeg-Gébárton, egyet itt Pécsen –, mert újból viszonylag nagy méretben dolgozhattam, amire utoljára mintegy tíz éve volt módom.

(...)

– *A mesteriskola elindulásával Villány, a Gyimóthy-villa és a bánya válik az életetek fő helyszínévé. Hogyan emlékszel vissza erre az időszakra?*

– A mester elvárásai úgy néztek ki, hogy a huszonnégy órából huszonnégyet és a hét napból nyolcat kell Villányban tölteni. Mi ezt nem tudtuk teljesíteni. Feleségemmel ekkor már együtt éltem, egy év múlva már babát vártunk, majd '93-ban megszületett az első gyerekünk. Azt tehát én nem tudtam vállalni, hogy minden időmet a mester elképzelései szerint Villányban töltssem. De kialakítottam egy olyan rendet, ami alkalmassá tett arra, hogy ott dolgozzam. Bár való igaz, hogy ez a rend néha konfliktusokat eredményezett a mester és köztem.

Kezdetben úgy tűnt, nagyon szívesen fogadja, ha a barátnőinket is levisszük Villányba. Én voltam az első, aki ezt komolyan félreértette. Ennek egy rettenetes másfél hónap volt az eredménye. De a közösség akkor még csak formálódott, mert arra világosan emlékszem, hogy amikor a későbbi feleségemet odavittem egy róla készítendő gipszöntvény miatt, a mester megbélyegzésével szemben sem Bösze, sem Nyári Zsolt nem állt ki. Lehet, hogy ennek nem volt meg a módja, igen erős lelki presszió alatt tartott bennünket.

– *A Nyári Zsolt által „huszárosnak” nevezett, elvárt rendre mindenki a maga alkata szerint reagált. De miben nyilvánult meg ezen túl Villány szelleme?*

Bencsik a szimpozion-mozgalom meghatározó alakja volt, aki Villányban és Nagyatádon fejtegette ki leginkább a hatását. Az államszocialista rendszerben a mozgalomnak otthont adó alkotótelepek a szabadság kis köreiként jelenhettek meg. Keserü Katalin egyenesen „második szobrászatnak” nevezi az ebből táplálkozó művészetet, megkülönböztetendő az állami kultúrpolitika centrumából fenntartott és ellenőrzött hivatalostól. De ti épp a rendszerváltás után kerültetek oda. A megváltozott társadalmi körülmények között mivé lett a villányi alkotótelep szellemi tartalma?

– A mesteriskolának a szimpozion-mozgalommal való összefüggése már nagyon kétséges. Való igaz, hogy a mozgalom alternatívát kínált a hivatalos szobrászati és politikai elvárásokkal szemben. De persze eredetében nem a szocialista rendszer terméke. Nyugat-Európában az ötvenes-hatvanas években igencsak megerősödő – a mester kifejezésével – galéria-terrorral szemben alakult ki. A szocializmusban pedig, a három T korszakában leginkább a túrt kategóriájába sorolódott ez a kezdeményezés.

– *Igaz, hogy Ausztriából, Prantl kezdeményezésére indult, de nem véletlen, hogy így kaptak rajta a vasfüggönyön inneni művészek. Hiszen egy húsba vágó problémát, a művészeti szabadság hiányát enyhítette. Itt nem a galériák kánonokon és műpiacon át megnyilvánuló befolyását, de az állam közvetlen beavatkozását fékező mechanizmusként működött. Élhető helyet teremtett a „végeken”.*

– Mindez a mesteriskolától már mindenképpen elválasztandó. A mesteriskola ennek

az egykori helyszínnek már csak a sajátos, eltérő funkciójú továbbélését jelentette, de a mozgalommal nemigen hozható összefüggésbe.

– *A mozgalom közösségi jellegéből sem hagyományozódott semmi rátok?*

– Szerintem nem. A mozgalom közösségi volta szerintem nagyjából a rendszerváltás után okafogyottá vált. Ameddig a művészek egy csoportja nálunk a túrt kategóriába tartozott, és nemzetközi szinten a szocialista országok művészei nem utazhattak csak úgy, amerre akartak, Villány is megtúrt találkahelynek számított. Fontos kommunikációs pont, ahol NDK-s, szovjet, cseh, lengyel, bolgár és román művészek találkozhattak japánokkal vagy olaszokkal és persze magyarokkal is, akik viszonylag szabadabban mozoghattak a világban a háromévenkénti ötven dollárból. Nyugaton is kifulladt a galéria-terror elleni küzdelem, amióta megjelentek a színen a gigakiállítások és a mindenkinek felett álló kurátorok. Noha maga a mozgalom létezik még, s lehet, hogy az állításomra sokan felhorkannak. Ám ami megmaradt mindebből mára, az nem több, mint gittegylet.

Sajnos a kőszobrászatnak mint médiumnak nincs más kommunikációja, mint egy efféle lehetőség, így mára ezek mint műhelyek, kutatóhelyek, workshopok tudnának működni pályázati, gazdasági alapon. Fura dolog, hogy Japánban is elterjedt forma volt ez, de nem tudni, ott mi ellen lázadoztak. Talán Nyugat-Európához hasonlóan a galériák ellen, de furcsa módon náluk a galériákban sikeres sztárok is jártak szimpozionokra. Az egykori nagyon „menő” szimpozionok ma ott is kínálódhatnak vagy átalakulnak.

A mesteriskolára visszatérve: természetesen felmerült, miként lehetne a korábbi élő helyszíneket újra tartalommal megtölteni, s ezért kerültünk Villányba. De hogy a helyszín azonossága mennyire hatott megtermékenyítőleg? Ezt ahhoz tudnám hasonlítani, mint amikor elmész kirándulni a mohácsi csatater emlékhelyére, elgondolod, hogy negyven-hatvan évvel ezelőtt abba az irányba futott Tomori Pál, és lehet, hogy akkor kapta a végzetes lövést, aztán még tizenöt méterre odébbvonszolta magát. Egyszer a szimpozion-mozgalom a mi odakerülésünkkel már nem volt élő, de például találkozhattunk Schaár Erzsébet vagy Bocz Gyula félkész munkájával. Egy kő végtelenül sokáig őriz egy ember beavatkozásának nyomát, egy gesztusát, azt az erőt, amit arra a pontra kifejtett egy szerszámmal. Ezek nagyon érdekes és csaknem misztikus dolgok.

Egyszer valamelyikünknek ezt az egészet komolyan össze kellene rendeznie, s akkor ez múzeummá vagy /és műhellyé, workshoppá válhatna, csak ennek a kereteit nagyon tudatosan, a huszonegyedik század igényeinek megfelelően kell meghatározni. A mesteriskola azon a helyszínen való működtetése a szimpozionnak is hasznára vált, talán ez lehetett a második reneszánsza.

De hadd fűzzem mindehhez még hozzá, hogy számunkra és az egész ügy számára komoly vérfrissítést jelentett, amikor a pesti képzőművészeti végzetek betagozódtak a csapatba. Egészen másfajta szellemiséggel találkoztunk, a pécsi akkoriban még nem volt annyira árnyalt. De azt hiszem, ez nekik is jót tett, a két társaság termékenyen kiegészítette egymást. 1993 körül jöttek oda Kotormán Norbert, Kotormán László, Mohácsi András, Karcag Évi és mások. És akadtak aztán, akik el is hagyták a mesteriskolát. Továbbá inspirációt jelentett mindannyiunk számára az eleven kommunikáció a festő és kerámia tanzsakkal. Nagy kár, hogy az iskola aztán ebben a formában nem tudott működni, 1997-ben elkezdődött a széthullása. Igaz, már nem ezen a helyszínen, de a pécsi DLA-képzés később ezekből az előzményekből alakult ki.

– *Milyen magatartást tanúsított Bencsik tanárként a mesteriskolában? Milyen jellemző elgondolásaira emlékszel, amelyek téged formáltak, vagy éppen amelyek ellenkezést váltottak ki belőled?*

– Sokat gondolkoztunk már azon, hogy a hatás vagy az ellenhatás dominált-e az együttlétünkben... Az biztos, hogy a munkára elsősorban a szigorú elvárásaival sarkallt bennünket. A mester saját szobrot velünk párhuzamosan ott sajnos nem készített, hanem csak instruált. Olykor naponta, máskor ritkábban látogatott ki Villányba. A készülő mun-

kákba konkrétan viszonylag kevésbé szólt bele. Fantasztikus memóriája van, s rengeteg anekdotát mesélt nekünk. Vagy egy szoborról, vagy általában arról, amit megélt, tapasztalt, látott. Nagyon különösen kódolt üzenetek voltak ezek. Nem is biztos, hogy mindig jól értettük, de később talán mégis összeállt ezekből valami. Talán azt mondanám, hogy a direkt irányítás köpönyegébe bújtatott abszolút indirekt befolyásolás jellemezte. Nem mondta, hogy ez jó, ez rossz.

Emlékszem, egyszer Nyári Zsolt valami rodini *Gondolkodót* akart kifaragni köbméteres nagyharsányi mészakőből kézzel. Se faragni nem tudott még akkor, se a kőhöz nem értett. Hetenként vagy kéthetenként húsz-harminc kilós darabok potyogtak le a tömbről, állandóan át kellett formálni az egészet. Csaknem fél évig küzdött vele, majd a maradék hatvan kilót belökte a bokorba. A mester hagyta ezt, úgy gondolta, „belefér”. Holott az első pillanattól kezdve látszott a kudarc.

(...)

– *Te mely szobrait kedveled leginkább?*

– A Svédországban álló arckivágás mindenképpen zseniális mű. A korábbi faszobrok közül a női hátat és feneket formázó munkák is nagyon jók. Ezek a testmetszetek összességükben nagyon erősek, de a *Genezis* című sorozatnak is vannak hangsúlyos darabjai, például a hüvelykujjat mintázó *Genezis VI/2*.

– *A te munkáidban vannak-e jól körülhatárolható mozzanatai a Bencsik-hatásnak? Akár a művészi magatartásban, akár a formálás elveiben, akár konkrétan, látható módon a művekben.*

– Én azt hiszem, hogy bár nem voltam korán kialakult szobrász, de igen ügyeltem arra, hogy ne utánozzam őt. Ezért, úgy gondolom, egyfajta direkt, konkrétan látható módon a műveim nem hasonlítanak a mesteréhez. Bőszé vagy még inkább Zsolt munkáiban ezek a kapcsolatok sokkal inkább tapinthatóak. A művészi magatartásban, az anyaghoz fűződő viszonyomban viszont közel állok a mesterhez. Az elveket illetően például azt a gondolatot, hogy anyagban dolgozunk, hogy direkt módon közelítünk a munkához, azt a korai Bencsik-szellemiségből tudnám levezetni. Viszont akadnak különbségek is, leginkább a módszert illetően. Én az esetek ötven százalékában – meglehet, kifogásolható módon – nem készítek makettet. Az csak a fejemben van meg, s míg készítem, közben játszom az anyaggal. Szinte archaikus módon formálok. A mester ma nagyon szigorúan makett alapján dolgozik. Számomra sokszor elég egy rajz kiindulásnak – persze, ha nagy kétségeim támadnak, én is készítek makettet. Nem biztos, hogy ez jó, mert igen nagy a kockázat, és súlyos lelki terhet is jelent, hogy komoly energiákat fektetek a munkába, s csak a végén derül ki, hogyan mutat majd.

Kő, textil, falevél

Beszélgetés Rezsonya Katalinnal

Rezsonya Katalinnal a műhelyében beszélgettem, a pécsi belváros déli peremén elhelyezkedő egykori irodaépület hátsó traktusában. Sikertől kifejezetten alkalmatlan időpontban meglepnem, amit a szobrásznő ha akarná se tudna leplezni. A Bencsik István tiszteletére rendezett kiállításra készülő munkájának utolsó pillanatait akasztottam meg, miközben épp a szobor szállításának nehézségeivel küszködött. Egy kissé indignáltan arról beszél, jobb lett volna, ha valamivel több időt kap a felkészülésre. Meggyőzőési kísérletem, melyben kifejttem, hogy az élet általában ilyen helyzeteket produkál, hogy általános emberi tapasztalat, hogy semmire sincs idő, hogy nekirugaszkodásaink – Tandori Dezső szavaival

– mindig „helyből távol” zajlanak, nekifutásra nincsen mód – úgy látom, nem nyugtatja meg. Ilyen előzmények után gyürkőzik neki annak a válasznak, miképpen is írható le Bencsik-tanítványi mivolta.

Rezsonya Katalin: – Érzem, hogy a kérdésnek súlya van. Bencsik Istvánt is meg kellene kérdezni, engem a tanítványai közé sorol-e... Én mindenképpen annak érzem magamat, és örülnék, ha ő is annak tartana.

Ágoston Zoltán: – *Akkor beszélj arról, kérlek, hogyan esett a te szobrászi indulásod, és ebbe a történetbe hogyan lépett be Bencsik István.*

– Azon szobrászok közé tartozom, akik nem jártak az egykori Képzőművészeti Főiskolára. A pécsi tanárképző főiskola földrajz–rajz szakának hallgatója voltam 1982 és '86 között, s ott kezdtem másod-harmadéves koromban mintázással foglalkozni. A diplomázást követő két sikertelen képzős felvételi után kezdtem feladni azt a vágyamat, hogy szobrász legyek. Mindent elkövettem azért, hogy minél távolabb kerüljek ettől az álmomtól.

– *Ez miben jelentkezett?*

– Minden más, ehhez egyáltalán nem kapcsolódó szakmát megpróbáltam. Az első években rajztanárként helyettesítettem olyan fiúkat, akiket, ahogy az akkoriban szokás volt, visszarángattak a katonasághoz. Aztán animációs filmekhez készítettem bábokat, újságoknál grafikusként dolgoztam, de fajtátékokat is készítettem. Az épp induló mesteriskola második évében, 1992-ben szedtem össze a bátorságomat, hogy jelentkezsem Bencsik Istvánnál a kőszobrász szakra. Bekerültem, s ekkor jöttek a villányi évek.

– *Mesélj arról, kérlek, hogyan élted meg a mesteriskola kolóniájának időszakát.*

– Ellentmondásos helyzetben voltam, mert úgy kerültem a kőszobrász szakra, hogy minimális technikai tudással rendelkeztem, nem ismertem az anyagot.

– *Ezzel a többiek másképp álltak?*

– Igen. Tapasztaltam. Itt tehát a többiekhez képest hátránnyal indultam. Mindenesetre nagy lendülettel vettem bele magamat a munkába. Ellentmondásos volt a viszonyom Bencsik Istvánnal is. Úgy gondolta, ezen a pályán egy nőnek nincs sok keresnivalója. Ezt én nem értettem, és nem akartam elfogadni. Ezért bizonyítási vágy hajtott, meg akartam mutatni, hogy igenis lehetséges nőként jó kőszobrásznak lenni. Utólag, több mint tíz év távlatából úgy látom, ott tévedtem, hogy azt hittem, hasonló szellemiségű szobrokat kell készítenem, mint a férfi kollégáknak. Ma ezt már másképp gondolom.

– *Miért, milyenek voltak a kollégáid szobrai?*

– Az egymástól sokban különböző munkákban közös jellemzőként érzékeltem az erőteljes monumentalitást. Szinte mindegyikben éreztem továbbá a küszködést, ami abból az ellentmondásból fakadt, hogy a kő az egyik leghagyományosabb szobrászi anyag, súlyos előtörténettel bír, s ettől rendkívül nehéz formailag elszakadni, eltávolodni. Már ha fontos egyáltalán ez utóbbi kérdés, s akkor mindenképpen fontosnak tűnt: hogy tehát kőből, de mai, kortárs munkák jöjjenek létre. Ez volt az egyik, akkor még nem tudatos célja talán mindegyikünknek. Hagyományos anyagot használva, de nem konzervatív szellemiségű munkákra törekedtünk.

– *Nem csak a kőszobrászatnak a maga több ezer évével, de általában a hagyománynak létezik az az aspektusa, hogy nyomasztó is tud lenni. Minél gazdagabb az a hagyomány, annál inkább teherként is jelentkezik. Az ezzel való küzdelemben tudott-e segíteni nektek Bencsik István? Egyáltalán, hogyan tanított?*

– Beszélgetve. Nem tudnék visszaidézni iskolás helyzeteket, amikor határidőre elkészítendő munkákat tanárként, hagyományos módon elbírálva kinyilatkoztatta volna a véleményét. A folyamatos beszélgetés vitte előre a munkát, persze nem csak a vele, hanem az egymás közt folytatott beszélgetések is. Nagyon speciális helyzet az, amikor az ember a megszokott városi környezetét odahagyva kiköltözik a világ végére, ahol sokad-

magával összezárva csak a munkájára koncentrálni. Bencsik István tanári módszerének lényege a saját példájának a felmutatása és a beszélgetés volt. Fontos még megemlíteni, hogy átvállalta a felelősséget a diákoktól, tehát lehetőséget adott a tévedésre. Nagyon fel szabadító érzés így dolgozni.

– *És te hogyan viselted azt a fegyelmet, amellyel a munkára akart benneteket rászorítani?*

– Nem találtam kínzóan nehéznek a fegyelmet. Épp azért, mert éreztem azt a lehetőséget, hogy néhány évig kizárólag a munkára koncentrállhatok. Én egyébként nagyon lassan, folyamatos kételkedések közepette dolgozom. Ez az időszak a műveim számát és minőségét tekintve nem nevezhető sikeresnek, de tudom, hogy minden később készült munkám alapját teremtette meg. Küzdelmes évek voltak, leginkább magammal küszködtem, nem annyira külső tényezőkkel.

– *Kérlek, beszélj még arról, számodra milyen külön szakmai problémát jelentett az, hogy nőként éltél ebben a társaságban? Hiszen említetted, hogy az ott készült művek szellemében is megjelent egyfajta férfias princípium... Továbbá azt hiszem, eléggé általános az a toposz, hogy a kőszobrász egy démiurgosz-szerű pasas, aki óriási kövekkel küzd. És Bencsik is azt mondta neked, ezen a pályán nő nem tud megmaradni. A fiúk meg talán átélték ezt a heroikus mitológiát, nem?*

– Komoly kétségeket ébresztett bennem ez a helyzet arra vonatkozólag, hogy ha én a fiúkéhoz hasonló monumentális, erőből duzzadó szobrokat készítek, akkor hogyan maradhatok eközben nő. Ez az identitásprobléma Villányban nem is oldódott meg, későbbi munkámban találtam erre egyfajta választ.

Miközben nem hiszem azt, hogy az ember neme meghatározza a munkáit, valamilyen mértékben mégis determinálja egy szobor karakterét. Ezt pontosan nem tudom meghatározni, inkább érzem. Azt viszont nagyon erőltetettnek tartom, ami manapság trendi is, hogy külön nőművészetnek neveznek nők által létrehozott, gyakran feminista felhangú műalkotásokat. Semmiképpen nem erre gondolok. Inkább egyfajta érzékenységre, ami megkülönböztethet egy nő által készített munkát. S ezalatt nem azt értem, hogy a férfiak nem képesek érzékeny művet alkotni, de az másfajta érzékenységgel készül.

Tehát nagyon sokáig megkerültem ezt a problémát, úgy éreztem, nem a kő az az anyag, amelyben el tudom mondani, amit szeretnék. Hosszan kerestem a megfelelő anyagot, a textiltől a falevélig. De tapasztaltam, hogy a kőnek olyan hatalmas ereje van, hogy ha valaki egyszer dolgozott vele, lehetetlen, hogy valaha ne térjen vissza hozzá. Én most próbálkozom ezzel, hosszú évek után.

– *A szimpozion-mozgalom hatása Bencsiken és a helyszínen keresztül megjelent-e a mesteriskolában, te hogy látod?*

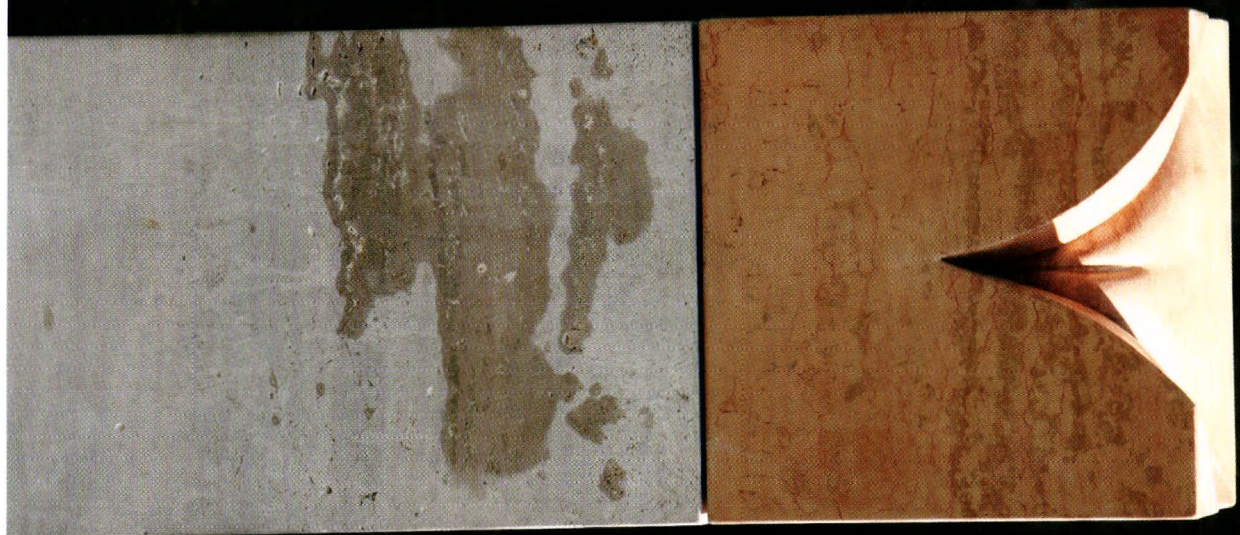
– Ez a korábbi rendszerben inkubátorként működő mozgalom volt, de a kilencvenes évek elejére teljesen erejét veszítette, kiüresedett, és hál' istennek nem éreztünk ebből Villányban semmiféle hatást. A szimpozion-mozgalomból annyi maradt, hogy szobrászok a hőskorhoz viszonyítva negyedannyi időre összegyűlnek, és leggyakrabban valami minimális ösztöndíjért minimális minőségű köztéri munkákat gyártanak. Jó, hogy ez Villányban nem folytatódott.

– *Vajon az egész világ lett sokkal individualistább '90 után? Azután már elvileg tűnik elképzelhetetlennek, hogy valamennyire is közös gondolkodás alakuljon ki, amely egy nagyobb tervet éltet? Hiszen épp Villány kapcsán korábban voltak olyan törekvések, hogy az egész szoborpark terét közösen elgondolt és megvalósított koncepció keretében formálják meg... Ez alól teljesen kifutott az idő?*

– Semmiképpen. Úgy lehetne ezt továbbgondolni, hogy nem csupán egyetlen szakmai közösség gondolkodik egy nagyobb léptékű programról, hanem például az összes, a térrel, hellyel foglalkozó szakmák tagjainak közössége. Remélem, azok a döntéshozók is átlátják ennek a jelentőségét, akik segítői lehetnének ilyen programok megvalósulásának. Talán öt-tíz éven belül létrejönnek efféle együttműködések, például egy városi köztér kialakításában.

Az Aradi vértanúk úti kiállítás részlete

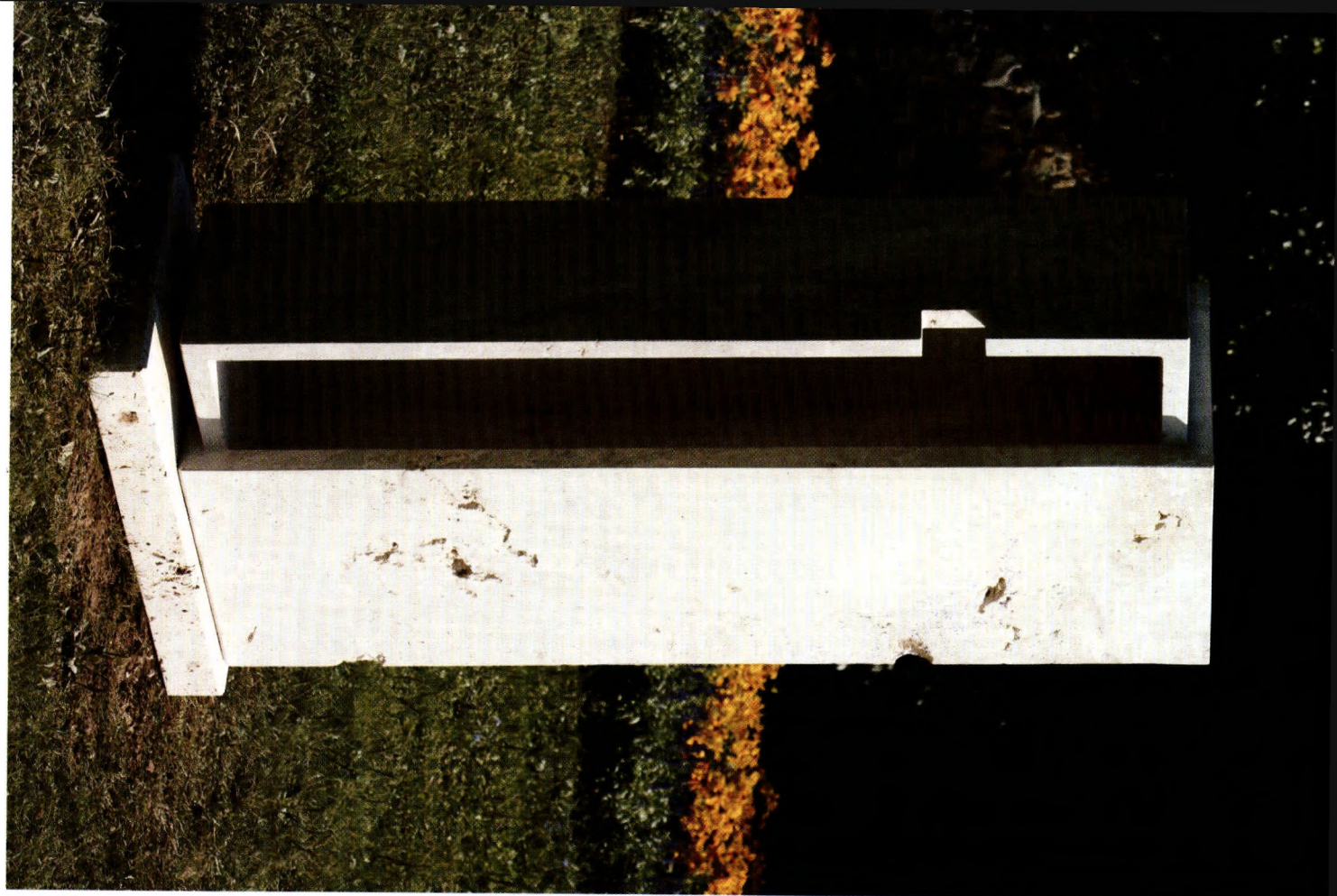

Kuti László: *Mindennapi kenyérünk*
süttöi mészkő
135 x 137 x 94 cm

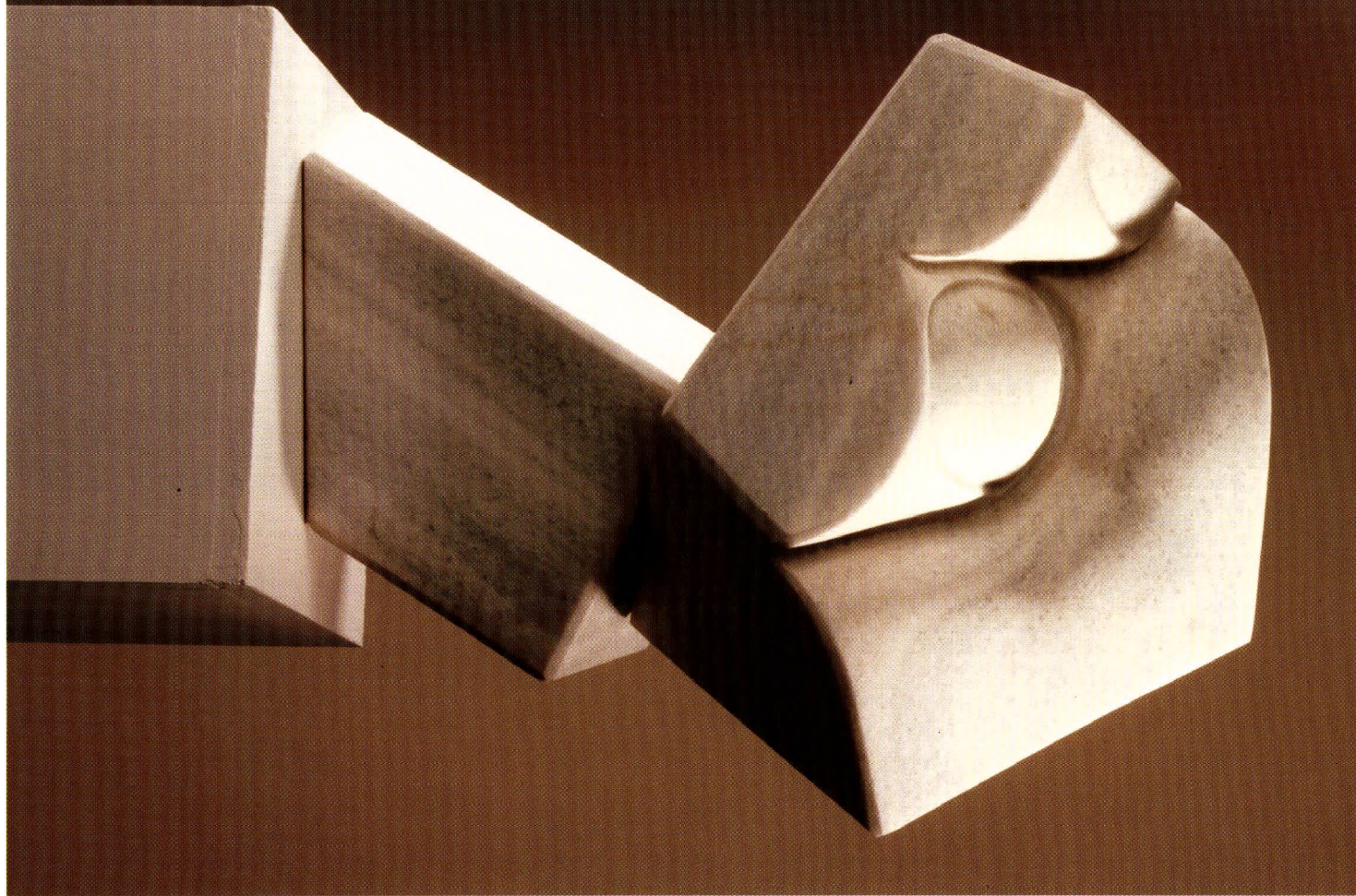

Mohácsi András: *Mérőföldkő*
sütti mészkő
170 x 270 x 98 cm

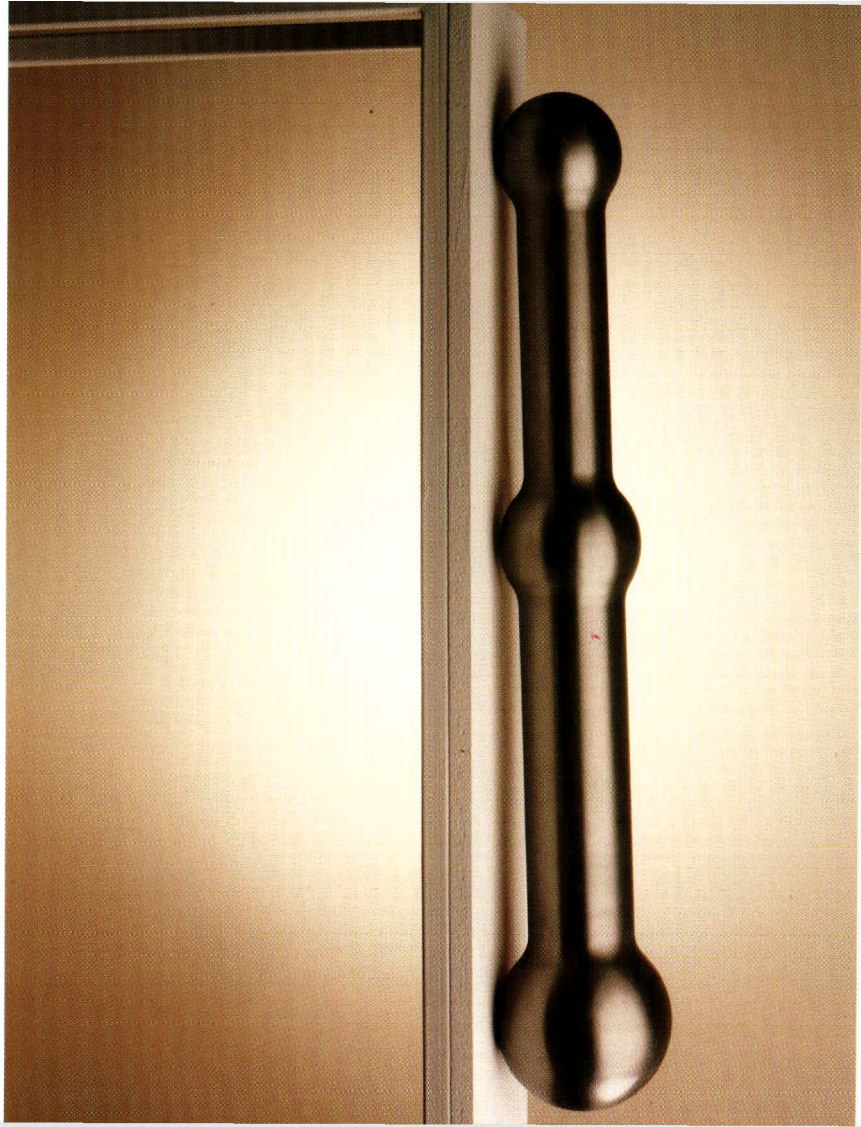

Bencsik István: *Nagy László emlékére*
süttöi mészkő
280 x 40 x 50 cm

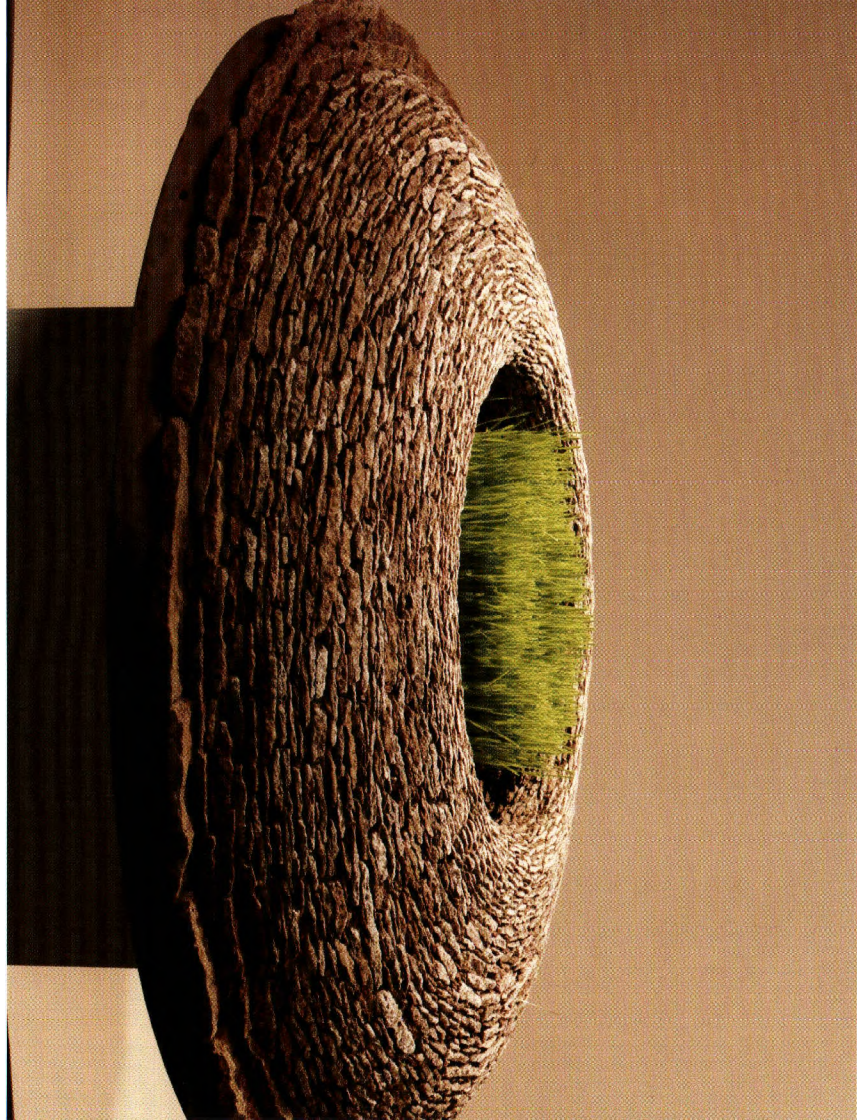

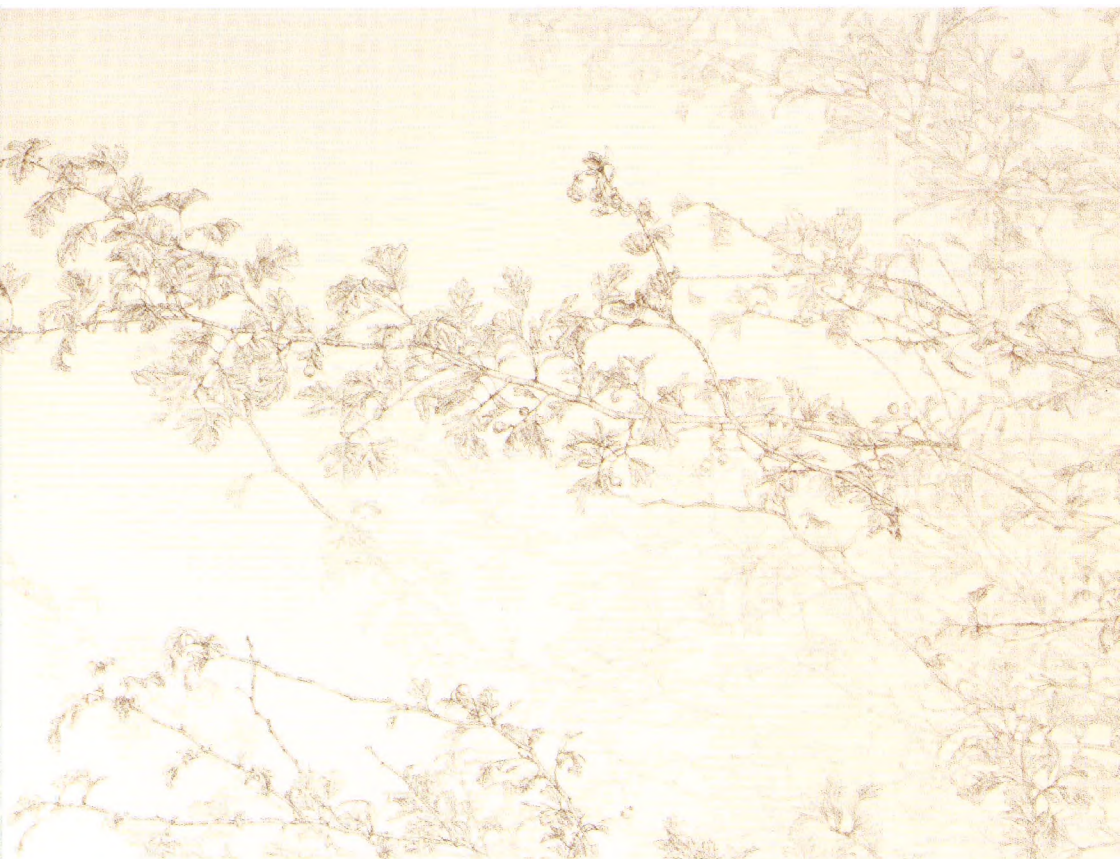
Rezsonya Katalin: –
agyagpala, textil, fa
230 x 55 x 90 cm

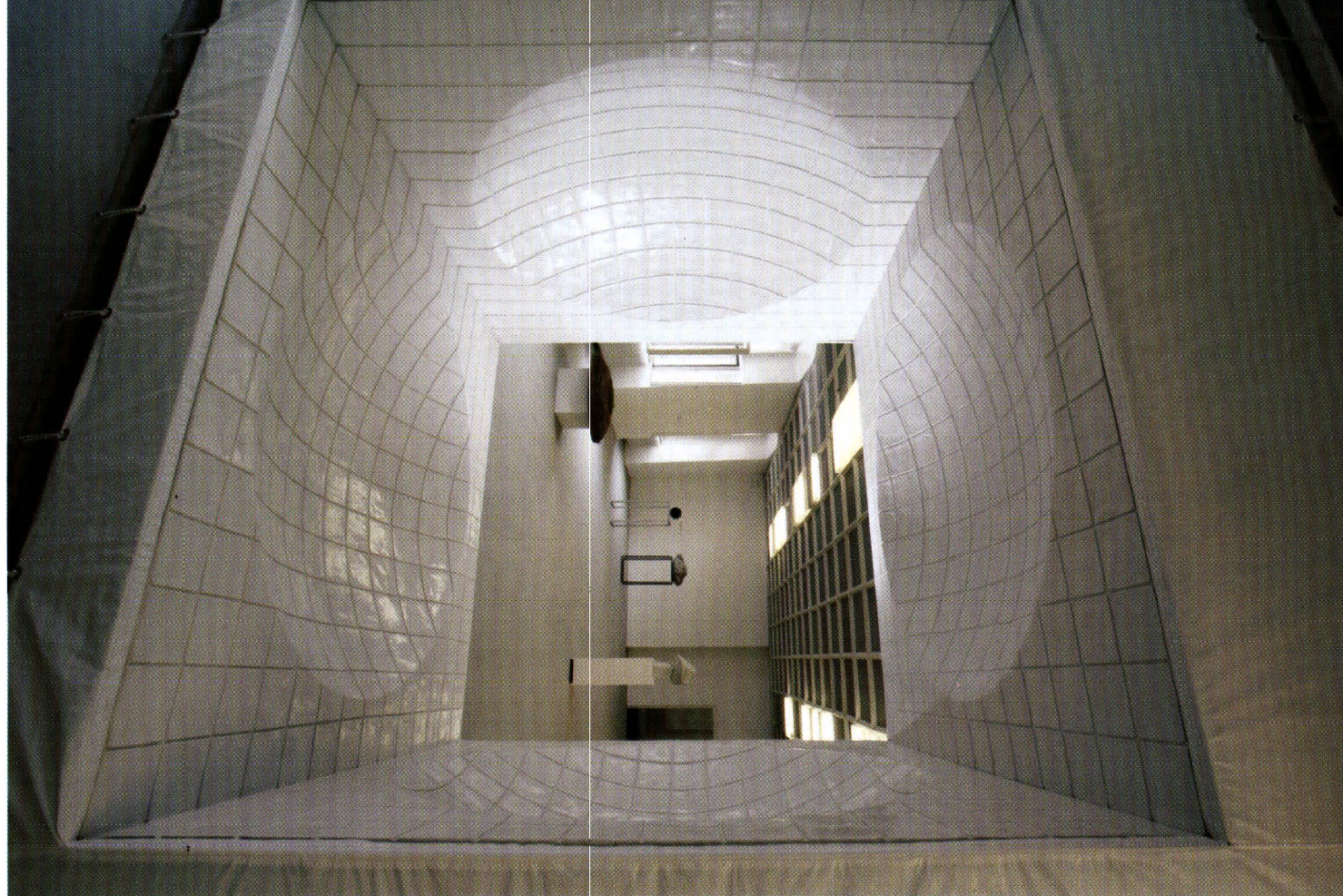

Hegedűs Éva: *Messzilátó*
mészdő
35 x 54 x 14 cm

Varga Ferenc: *Galagonya*
tusrajz, papír, selyem
400 x 500 cm

– Visszatérve Bencsik alakjához, az előbb arról beszéltél, hogy a példájával tanított. Mire adott példát?

– Úgy érzem, annak, amit csinál, nem lényegi eleme az intellektualitás. Ám hatalmas erő sugárzik belőle, mélyen zsigeri. Amiatt is fontos számomra ez a példa, mert a képzőművészet manapság nagyon erősen kezd elterelődni az érzelmek felől, a vizualitás felől egyfajta teljesen intellektuális, konceptuális irányba, ami szerintem a lényegét számolja fel a mi munkánknak. Úgy tapasztaltam, Bencsik ezzel mit sem törődve, gyomorból csinalja tovább a dolgát. Ez számomra fontos.

– Bizonyára azért is, mert munkássága azokkal a gyökerekkel is kapcsolatot tart, amelyek a szobrászat archaikus rétegébe vezetnek. Azzal a hagyománnyal, amelyiknek a másik aspektusáról, a nehézkedéséről már beszéltél... De mondanál-e arról még valami konkrétumot, mi volt jó és mi volt rossz Bencsik tanári működésében? Túl azon az alapkonfliktuson, amiről már szóltál.

– Nagyon megszenvedtem azokat az éveket. Megtűrt, mellőzött diáknak tartottam magam. Talán azért is, mert tényleg nem sikerült semmi szenzációsat letennem az asztalra. Ugyanakkor az mellette szól, hogy mégiscsak megtűrt, nem kötött útilaput a sarkamra... Talán mert érezte, hogy mégsem lesz hiábavaló a küszködésem.

Mostanra egyébként jó a kapcsolatom Bencsikkel, s szerintem mindannyiunknak, akik sok konfliktust megértünk vele korábban. S amit még a tanári működéséről szólva meg kell jegyezni, az a hihetetlen nyitottsága. Ennek általában az ellentétét tapasztalja az ember, azaz minél idősebb egy mester, annál inkább megcsontosodnak a nézetei. Bencsikkel ennek épp az ellenkezője történt: az utóbbi években teljesen kinyílt. A mai napig rettenetesen kíváncsi, és figyeli a volt tanítványait. Mivel nem erőszakolta ránk a gondolkodásmódját, ezért nagyon különbözőek is maradtunk, s ez talán közvetve az ő nyitottságát, kíváncsiságát is segítette fenntartani.

– Milyen Bencsik-műveket tartasz jól sikerülteknek?

– Bán Ferenc, amikor díjnyertes tervét elkészítette a Nemzeti Színházhoz, kiválasztotta a két talán legjobb Bencsik-szobrot. Az egyik az *Európa*, egy női mell- és vállkivágás, a párja az *Arc című orr*-, illetve arckivágás. Aztán a Várkonyi Nándor tiszteletére készített munka, két, összekulcsolt ujjakkal belülről látható kéznek a részlete. A faszobrai közül pedig nem a legkorábbi, kockákból épített munkák, hanem azok, amelyek női torzókat ábrázolnak.

– A mesteriskola után hogyan alakult a pályafutásod?

– A mesteriskola második évében utaztam először külföldre, utána sorra következtek a külföldi ösztöndíjak. Jó volt, hogy láthattam, Villányon kívül mi történik a nagyvilágban. 1998-ban jelentkeztem a DLA-képzésre, ahol szintén Bencsik volt a témavezetőm. A doktori képzés alatt is jó néhányszor megfordultam külföldön, Litvániában, Norvégiában, Angliában, az Egyesült Államokban, Németországban. Ezeken a helyeken általában két hónaptól fél évig terjedő időszakot töltöttem el. Pont annyit, hogy ne tudjak gyökeret eresztetni, de kiszakadjak az itthoni meglehetősen terhelte művészeti közéletből...

– A külföldi kortárs művészeti tapasztalataid kiváló lehetőséget teremtettek arra is, hogy ezeknek fényében tekints a mesteriskolátokra, illetve a Bencsik-jelenségre... Mennyire tűnt mindez korszerűnek?

– Annyira korszerű volt, hogy már a kilencvenes évek elején ráéreztem arra: semmi értelme asszisztálni a „művészet halála”-teóriához, és az agónián siránkozni, mint ahogy ez akkoriban olyan divatos volt. Persze csaknem biztos vagyok abban, hogy ez nem tudatos döntés volt a részéről.

– Azaz nem nyugat-európai művészeti magazinokat forgatva alakított ki valamiféle ellenbeszédet...

– Úgy vélem, mindez nem teoretikus megfontolásból történt, ám rendkívül üdítő volt hazaérkezvén látni az ő töretlen lendületét. Számára nem volt kérdés, hogy megpróbáljon-e videóval foglalkozni vagy netán verbálisan kísérelje meg kifejezni magát.

– *Hogy tapasztaltad, a nemzetközi interpretációs keretek között ez mennyire integrálható? „Látszik-e” egyáltalán kívülről ez a trendiséget vagy talán általában a kortárs teóriákat ignoráló magatartás?*

Hogyan tekintenek a koncept világából minderre? Mi történik a képzőművészettel abban a nemzetközi művészeti szcénában, amelyben rendkívüli szerepet kapnak az új és új anyagok, technikák? Megjegyezve, hogy persze a szobrászat és általában a képzőművészet természetes vonása a technikák és eszközök időnkénti megújítása, s mindennek gyakran értelme is van. Ha jól emlékszem, Semper írt olyan művészettörténetet, amely ilyen nézőpontból készült. És persze a látás, az emberi optika is változik. Földényi F. László dolgozik éppen egy olyan könyvön, amely ennek a folyamatát kísérli meg bemutatni.

Tehát: a nemzetközi diskurzusok felől értelmezhető-e Bencsik magatartása?

– Sajnos azt tapasztaltam, hogy onnan nézve ezt zárványnak, zsákutcának látják, nincs helye a kortárs képzőművészeti show-business-ben.

– *Az újdonság kultusszá emelése történetileg a romantikus művészetben jelenik meg. Ebből ered az a törekvés mára, hogy mindenáron „átjöjjön” a művész a végtelenül felnövekedett információengerben, hiszen azonosíthatónak, megjegyezhetőnek kell lennie, ez a műpiaci sikerekhez elengedhetetlen.*

– Ez összefügg a fogyasztói társadalom szokásaival is, a művészeti fogyasztó, a néző beállítódásával, sőt a szakmai néző, a kritikus gyakori lustaságával is. Sajnos sokszor ők sem veszik a fáradságot, hogy előítéletek nélkül legyenek képesek nézni egy „hagyományos” anyagot...

– *...és megvizsgálni, hogy milyen vonásaiban különbözik az a hagyománytól? Nem csak olyan távoli pillantást vetni rá, ahonnan már minden kő egyformának tűnik...*

– Ma a műalkotások nagy része dokumentációjában is megél, az általunk készített munkák azonban feltételezik a közvetlenséget a néző és a mű között, nem működnek indirekt formában. Elszántság, kíváncsiság kell ahhoz, hogy a néző vagy a kritikus megadja magának a közvetlen találkozás esélyét.

– *Érzed-e magadban vagy a többiekben, hogy az a fajta hendikepes helyzet, amit fölvezoltál, elengeszusokra készítetne? Hogy apró dühök szüremkednének be az alkotásba?*

– Nagyon kicsi dühök. Már rég elfogadtam, hogy nem vagyok az az alkat, aki a könnyebb megoldások érdekében kompromisszumokra lenne hajlamos. Ha a másik út nehezebb, én vállalom amiatt, hogy egyensúly maradjon ebben a szerintem egyoldalúvá vált, sikerorientált képzőművészeti közéletben, ahol mindent elborít a könnyen emészthető műtárgy. Pont ezért úgy érzem, hogy amit csinálok, annak oka van és értelme.

Néha úgy érzem, nem is létezőnk

Beszélgetés Böszörményi Istvánnal

Bányászkolónia húszas években épített telepén, karakteres pécsi helyszínen találok meg a kívülről a többitől pirosra festett ajtajával különböző lakást, amelynek padlástérben kialakított műtermében beszélgetni fogunk Böszörményi Istvánnal. Az ablakokból a hátsó kertre látni, s a megkapó látvány arra készítet, hogy a magnófelvétel megkezdése előtt körülnézzünk odalent. A keskeny, a lakás szélességében, ám viszonylag hosszán hátrafelé húzódó telken gondosan ápolt kert látható egyebek mellett növendék mandulafával, bábérmegeggyel, a végében burjánzó miniatűr bambusz-dzsungellel. A fűben itt-ott a szobrász saját műveivel találkozhat a látogató. Odakint és a lakásban is az az érdekes benyo-

másom támad, hogy az eredetileg takarékos tér- és arányképzés némi átalakítással a tágasság érzetét kelti. Az interjú kedvéért a tervektől és a munka egyéb kellékeitől átmenetileg megszabadított műterem asztalánál ülünk le, hogy Böszörményi István kérdéssemre válaszolva nekiveselkedjen pályakezdésének felidézéséhez.

Böszörményi István: – 1983-ban kerültem a JPTE Tanárképző Karának biológia–rajz szakára, de hamar rájöttem, hogy nem válik belőlem Nobel-díjas biokémikus. Akkoriban ugyanis a biológia sokkal inkább a biokémia felé tendált, s az adottságaimnak, a képességeimnek, az érdeklődésemnek sem felelt meg igazán. Átnyergeltem tehát a másik szakomra, és azt próbáltam becsülettel elsajátítani. Hogy a szobrászszakmához és Bencsik mesterhez közel kerültem, az annak köszönhető, hogy a tanév végén odakéredzkedtem a műhelyébe kőfaragást gyakorolni. Ezt ő nem nagyon értette, megvoltak már az emberei, akikkel egy Szombathelyre készülő munkán dolgozott. De próbaidőre felvett, s így végigfaragtam a nyarat. Rögtön a legkeményebb kövek egyikével, az erdősmecskei gránittal ismerkedhettem meg munka közben, így azon kevés szobrász közé tartozom, akik megtanultak kézzel, vésővel faragni. Amikor visszatértem szeptemberben a nappali képzésbe, azt tapasztaltam, hogy jobban mennek a rajztudiumok is, mert a kőre irányuló koncentráció segített a látvány pontosításában.

Ettől kezdve egyre erősebben vonzódtam a szobrászathoz, s számos Bencsik-foglalkozásra mentem el, például az Ifjúsági Házban tartottakra is. Kialakult egy rendszeresen szakkörökre járó társaság, akik közül többen ismertek a szakmában, például Boda Peti, Hajdú Bandi, Mátis Rita, Kősa Feri. (Bencsik mellett Fürtös György, Geller B. István, Erdős János, Kele Sándor, Horváth Dénes tanítottak még itt.) Akkoriban a rajz szakon igen progresszív képzés folyt, átjártunk egymás óráira, Keserü Ilonához és másokhoz. Intenzív időszak volt ez amiatt is, mert Bencsik István egyre inkább számított ránk a műhelyében, ahol „élesben”, köztéri munkákon dolgoztunk, nem pedig műterembe kerülő műtár-
gyakon.

Ágoston Zoltán: – *Hogy láttad, Bencsik nem tartott attól, hogy eltoljátok a munkáit? Hiszen még nem számítottatok kész szobrászoknak ekkor... Minden további nélkül vállalta ezt a rizikót?*

– Az ebben rejlő kockázatot akkoriban nem éreztük. Nagyon örültünk, hogy bírjuk a gépek, a szerszámok használatát. Nem volt rajtunk felelősség, és persze tudtuk is, hogy nem rontjuk el. Egyszer később, már Villányban dolgoztunk, a mester egy németországi kiállításának anyagát készítettük el. Az utolsó pillanatban még egy ráadás darabot is megcsináltunk. Ha ketten dolgoztunk, az volt a rendje, hogy megmondta, mit tegyek, ő pedig töprengett. Egy alkalommal észrevettem, hogy elsédült. Letettem a szerszámot, odamentem hozzá, s amikor jobban lett, beszélgetni kezdtünk. Kiderült, olyan intenzíven élte meg ennek a szobornak (és a közvetlenül előtte készült többinek) az elkészítését, hogy fizikailag is rosszul lett a rendkívüli energiabefektetéstől. Akkor döbbsentem rá, hogy nekünk könnyű dolgunk van, amikor más bőrét visszük a vásárra. Ugyan mi izzadtunk a szerszámokkal, de valójában ő merült ki a munkában. Amióta a magam szobrain dolgozom, már jól ismerem a felelősségnek és a koncentrációnak ezt a többlet-terhét.

– *A rajz szak elvégzése után mivel foglalkoztál a mesteriskola 1991-es elindulásáig?*

– 1987 nyaratól eljártam Villányba, és ott a szimpozionon részt vevő külföldiek szobrain dolgoztam. Közben persze a magam munkáit is készítettem, hogy megmutassam a nagyoknak, én is tudok valamit. Illetve később Bencsik mester István-aknai műhelyében foglalatostokodtam, ahol a megrendeléseim dolgozott. Mindig hangsúlyozta, hogy készítsük közben a saját munkáinkat is. Akkor is mindennap kiküldött bennünket dolgozni, ha nem volt megrendelés. Adott követ, és amíg nem voltak sajátjaink, szerszámokat is.

– *Arra próbált rászorítani benneteket, hogy ne hagyjatok ki egyetlen napot sem a munkában?*

Tehát állandóan dolgozni kell, és – hogy romantikus módon fogalmazzak – az ihlet, a gondolat majd közben támad? Megjegyzem, Márai él olyasféle imperatívusszal, mely szerint soha ne teljen el napod anélkül, hogy legalább egy mondatot le ne írtál volna. Ez is a kötelességszerűen felfogott művészi hozzáállásról szól.

– Igen, hogy ez a helyes metódus, azt sokszor kifejtette nekünk a műhelyében. Természetesen elfoglalt ember lévén azért zömmel mi voltunk a műhelyben, és nem ő... Persze, neki a műhely életét is szerveznie kellett. A mindennapos tréning tételéhez azonban azt is hozzátette, ha a hallgatónak elege van a munkából, és kocsmázni akar, menjen a kocsmába.

– *Bencsik István tanári magatartásának tehát fontos eleme volt a fegyelem és a tekintély fenn-tartása. De milyen volt e magatartás belsőbb lényege?*

– Nagyon nehéz erre válaszolni, mert húszéves időszakot kellene átfognom, aminek során sok minden megváltozott. És a lehetőségei is mások voltak a tanári pályája korábbi szakaszaiban, mint a későbbiekben. De mindig nagy figyelmet szentelt a hallgatóinak a munkáira, a hangulatára, néha a magánéletére is. E koncentrált figyelmén túl azonban nem avatkozott bele direkt módon a munkák alakításába. Aztán kapcsolódott mindehhez intenzív kommunikációs szakasz, amit nem is neveznék korrektúrának, hanem inkább mély beszélgetésnek. (Ez eltért attól a kommunikációtól, amikor hétköznapi ügyekről, például arról, hogy a zöld az zöld, nem lehetett meggyőzni.) Ezek a beszélgetések bizonyos rendszerességgel követték egymást. De nehéz e vázlatos jellemzésen túl összefoglalni a mester magatartását, mert a különböző embereket különbözőképpen tanította. Éppen azért, mert nem poroszos tanmenetet követve, hanem egyénekre szabottan tanított. Valójában így rengeteg energiája el is veszett, hiszen olyanokra sem sajnálta, akik aztán eltűntek a pályáról. De ő ezt tudta, sőt hangoztatta: benne van a pakliban, hogy kevesen maradnak a szakmában.

– *Bencsik az 1997-ben megjelent könyvében emlegeti egy tanítványát, aki Krassó Györggyel közelharcot vívott, amikor az a Magyar Október Párt vezetőjeként Pécsen a Lenin-szobor ledöntésére tett kísérletet. Bencsik azt is megemlíti, épp egy olyan hallgatója lépett fel a szobordöntés ellen, akinek a rendszerváltás előtt voltak politikai konfliktusai a főiskolán. Mivel emlékezetes volt számomra hallgatóként a nyolcvanas évek közepén, amikor téged a rendőrök bilincsben vittek el a JPTE épületéből, azt gyanítom, te voltál az a bizonyos fiatalember...*

– Megpróbálom a két ügyet kronologikusan elmondani. 1985-ben az őszi szemeszter végén dolgozatot kellett írni honvédelmi ismeretekből. Jellemző módon rögtön a válaszokat is lediktálták. Ám én azok helyett „rossz” válaszokat, a sajátjaimat írtam a Varsói Szerződésről és egyebekről. A pótzárthelyin mindezt megismételtem. Végül konstatálnom kellett, hogy a tanulmányi osztályon nem adják ki az indexemet, hanem elküldenek az akkori orosz tanszék vezetőjéhez, a dékánhelyetteshez. Akkor vittek el a rendőrök, amikor, mivel nem kaptam magyarázatot az egész eljárásra, nem voltam hajlandó elhagyni az irodáját. A történet úgy zárult, hogy félévet kellett ismételnem honvédelmi ismeretekből. Ez viszonylag enyhe következménynek számított, ugyanis megvolt az esélye, hogy végleg eltávolítsanak az egyetemről. A rajz tanszék vezetője ekkor felszólította Bencsiket, adjon elégtelent szakmai jegyként, ám ő közölte, már beírta a jelest.

– *Ez azt jelentette, hogy mást nem kellett tanulnod a megismételt félévben, mint honvédelmi ismereteket?*

– Nem. A félévismétlésnek az volt a rendszere, hogy amiből jeles vagy jó eredménnyel rendelkeztl, azokra az órákra nem kellett bejárnod. De katasztrofálisan álltam biológiából, ezért azt is meg kellett volna ismételnem. Akkor a harmadik kísérletre váratlanul sikerült leadnom ezt a szakomat, s én lettem az első egyszakosok egyike a tanárképző karon. Azt az egy évet – azon túl, hogy Bencsik mesternél dolgoztam – arra használtam, hogy az összes tanárunk összes órájára bejártam a rajz szakon: Keserü Ilonához, Bérczes Gáborhoz, Rétfalvi Sándorhoz.

(...)

– Aztán a mesteriskolába kerültél Villányba, ami sajátos helyzet lehetett, kolóniaszerű állapot. Te hogyan dolgoztad fel azt, hogy csak a munkával foglalkoztatok a külvilágtól elszigetelten? Milyen emlékeid vannak erről?

– Számomra a Villány-élmény és a mesteriskola időben széthúzódt, én ugyanis tizenkilenc éve kerültem Villányba asszisztensként. Frenetikus hatással volt rám a hely. Minden lehetőséget megragadtam, hogy visszakerülhessek, így kapóra jött, hogy a mesteriskola szobrászképzését Villányba helyezték. Nem az elszigeteltséget említeném jellemző vonásként, hanem a zavartalan munkavégzést. Ide olyan, a koncentrációt gátló mozzanatok nem szüremkedtek be, amelyek egy városban vagy egy családban élve természetes módon adódnak. Igyekeztem minél tovább meghosszabbítani az ottani tartózkodásomat, talán az utolsó évet kivéve, amikor már visszakíváncsoztam Pécsre. Egyébként nem csak minket, szobrászokat emeltek ki a korábbi környezetünkből, hanem a festőket is, akik Siklóson kezdtek, majd átkerültek István-aknára, egy bezárt bánya épületeibe. (Bár ők elvileg nem lakhattak volna kint, mégis ott aludtak. Akkoriban magától értetődő volt mindannyiunknak a huszonnégy órás műterem intézménye.) Inkább az volt furcsa, amikor az első „pécsi” szak beindult.

– Az előbb a közbekérdezésekkel eltérítettelek a szobordöntés témájától, de mivel a történetünkben is a kilencvenes évtized elején járunk, majdnem épp a helyére kerül...

– 1990-ben néhány nappal az esemény előtt hallgatótársaim jöttek a hírrel, hogy itt mi van készülöben. Addigra a Münnich Ferenc-szobrot Budapesten már ledöntötték. Nem tartom furcsának a korábbi magatartásomhoz képest, hogy az a véleményünk alakult ki: ezt nem szabad hagyni. Összeegyeztethetőnek tartom a korábbi elveimmel, sőt azonosnak, hiszen az ember jóérzése bizonyos dolgok ellen tiltakozik. A rendőrállam ellen és minden ellen, ami rossz. A Lenin-szobor alkotója egyébként Mikus Sándor, Bencsik tanára volt a főiskolán az ötvenes években. (Bencsik sokat mesélt a főiskoláról, vagy arról, hogy korábban, '47-ben szobrot küldött Rákosinak, hogy '56-ban már a főiskolai forradalmi bizottságban szerepelt, egyszerűen a viharos élet- és pályakezdéséről. A szűkebb környezetének anekdotáit mindig nevekként, nem kódosítva mesélte.) Megkerestük Bencsik mestert a hírrel, illetve azzal a szándékkal, hogy a szobordöntést meg kell akadályozni. A mester, illetve a helyi szobrászszakma megakadályozta, hogy hivatalosan lehetőséget nyerjen a szobor ledöntése, s ehelyett elérte, hogy egy megfelelő szakmai vizsgálat után szétszedjék és elszállítsák a Lenin-szobrot.

A diákok pedig demonstrációt tartottak: fölplakátoztuk a szobor posztamensét, és ügyeletet állítottunk. Egy este így kaptam a hírt, hogy baj van, megjelentek Krassó Györgyék. Az egyre sűrűsödő két tábor egymással szemben állt. Amikor pedig Krassó felment a szobortalapzatra, utánamásztam. Ott kibontakozott egy vita, amit az akkori sajtó meg is írt. Én akkor az elsők egyikeként a helyi FIDESZ tagja voltam, de az ellenzéki pártokat sem tudtuk rávenni a szobordöntés elleni állásfoglalásra. Egyedül az SZDSZ-es Bretter Zoltán képviselőjelölt jött oda, hogy nem a pártja, hanem a saját nevében kiálljon mellettünk és a kulturált viselkedés mellett. De hiszen nem arról volt szó, hogy jöjjön-e vissza Lenin, hanem hogy ledöntjük-e a szobrát...

– A mesteriskola után hogyan alakult a te pályafutásod, és milyenné vált a viszonyod Bencsik Istvánnal?

– Az ilyen hosszú kapcsolat fárasztó is egyben, s a mesteriskola után úgy alakult, hogy visszakerültem ugyanarra a helyre, ugyanabba az iskolába, a doktori képzésbe. Ez még három évet tett ki. Ekkor már én is éreztem, hogy ez sok lesz, s tanulmányaim során először fordult elő, hogy nem halasztottam évet. A DLA-képzés három villányi évében a formai megcsontosodást nem Bencsik mester képviselte, hanem az egyetem adminisztrációja az állandó beszámolókkal és egybekkel. Amikor már kifelé haladtunk a képzésből,

akkor szakmailag könnyebben kommunikáltunk a mesterrel, bár nehéz időszak volt ezzel együtt is, s egy kissé már kívántuk a leválást.

Egyszer épp a mesterrel beszélgettem a műtermében, amikor Keserü Ilona azzal lépett be, hogy vegyek részt tanársegédként a képzésben. Örömmel belevágtam a dologba, ugyanakkor azt éreztem: Jézusom, még szorosabbra szövődnek a szálak, pedig ezeket én már oldani kívántam. Akkor ért a meglepetés, amikor láttam Bencsiket másokat tanítani, s új oldaláról ismertem meg. Akkoriban elég fáradt, macerás viszonyban álltunk, de váratlanul fiatalos, szenvedélyes emberként láttam viszont a mi öreg mesterünket, akiből már elegünk volt... Örültem ennek. Megkövetelte, hogy kivegyem a részemet az oktatásból, de azt a fajta intenzitást nem tudtam produkálni, amivel ő fordult a hallgatók felé. Akkor úgy döntöttem, inkább kiegészítem a tevékenységét, mintsem helyettesíteni próbálnám. Ennek a szép, közel ötéves időszaknak Rétfalvi Sándor vetett véget, amikor gyakorlatilag megszüntette a Bencsik-osztályt.

– *Milyennek írnád le Bencsik művészi gondolkodásmódját? Említetted már vele kapcsolatban a kötelesség-ethoszt, de túl ezen, a szobrászaton belül milyen vonulatokhoz vonzódott, propagált-e ilyeneket? A történeti vagy a kortárs művészetből mit ajánlott számotokra?*

– Hogy a munkái hogyan készülnek, azt ismertük, hiszen szemtanúi voltunk. De közvetítette felénk számos olyan kollégáját, akiket mi csak a lexikonokból ismertünk. Amikor művészekről vagy művészetről beszélt, értékcentrikusan tette. Úgy értem, függetlenül attól, hogy az neki szimpatikus volt-e, vagy hasonlított-e az ő munkásságához.

– *A Bencsik-hatást mégis miben tudnád megragadni a körötökben? Annak ellenére, hogy nem akart Bencsik-szobrokat látni töletek, nem fordult-e elő mégis ilyesmi?*

– De előfordult, hiszen kikerülhetetlen volt a hatásnak ez a közvetlensége. Én is tudok mutatni jó pár munkát a sajátjaim közül, amelyekben a hatása látható. Hiszen lehetséges, hogy én arra töreksem, hogy önálló művet hozzak létre, míg külső szemmel a hasonlóság nyilvánvaló. Ám jelentős különbség, amikor egy mester szerint az övéhez hasonló munkák a jók, és más az, ha nem így gondolja, de a tanítványok munkái mégis hasonlítanak. Bencsik az egyéni önépítkezést várta el a tanítványtól, s ezt segítette elő. Mert csak ebből támadhat váratlan fejlemény.

– *Rezsonya Kata azt mondta, a ti műveitek igénylik a közvetlenséget, nem élnek meg pusztán a dokumentációjukban, miközben a mai művészet jelentős része ilyen...*

– Sőt, akad, amelyik a dokumentációjában jobban megél. De nem az eszközhasználat határozza meg azt, hogy valami gagyi lesz vagy sem. Számítógéppel, lézerrel is lehet nagyon jó műveket létrehozni.

– *Amit mondasz, abból nyilvánvaló, hogy számodra az eszköz vagy az anyag önmagában nem hordoz értékszempontokat. De vajon visszafelé is működik-e ez a fajta nyitottság a művészeti szcéna felől az anyaga miatt már önmagában bizonyára sokak számára „hagyományosnak” számító kőszobrászat irányába? Észleli-e a művészeti kritika kellőképpen, hogy az általatok művelt szobrászat nem valami hagyományos „izé”, hanem épp az a törekvések, hogy a kőszobrászatban kortárs módon gondolkodjatok?*

– Nem azt írják, hogy Böszörményi István szörnyű rossz szobrokat készít, hanem egyszerűen nem lesz belőle hír. Ez az akció, a pécsi Aradi vértanúk útján köztéren megvalósított kiállításunk egy normális világban komoly hírértékkel rendelkezne, mert a tett maga jelentős. De nem kapunk kritikát. Néha úgy érzem, hogy nem is létezőnk.

A szobrászat nagykorúsága

Beszélgetés Mohácsi Andrással

Mohácsi András 1963-ban született Budapesten, ma is ott él, az Iparművészeti Egyetem Formatervező Tanszékén adjunktusként dolgozik. A Derkovits-ösztöndíj után a Magyar Grafikusok Országos Szövetségének különdíját nyerte el 2000-ben, majd a Soros Alapítvány ösztöndíját 2003-ban. Beszélgetésünkre azonban Pécsen, a Dante Kávéházban kerítettünk sort, épp a Bencsik István tiszteletére rendezett kiállítások megnyitója után. Ezt megelőzően csupán egyszer találkoztunk, igaz, épp a villányi Gyimóthy-villában, ahol a szobrász dolgozni próbált, ám egy nem hivatalos jellegű találkozó résztvevőjeként ebbeli szándékát hatékonyan akadályoztam. Aztán, már a megnyitó környéki előzetes beszélgetésben nyilvánvalóvá vált, hogy Mohácsi szívesen és sokat gondolkodik nem csupán saját és közvetlen barátai, ismerősei munkáiról, hanem általában a szobrászatról, sőt a művészet tágabb érvényű kérdéseiről is.

Ágoston Zoltán: – *A mesteriskola azon hallgatói közé tartozol, akiket azt megelőzően nem tanított Bencsik István a pécsi főiskolán, s nem is dolgoztál a műhelyében. Idézd fel, kérlek, hogyan és miért kerültél Villányba?*

Mohácsi András: – Nem azért jöttem Villányba, hogy Bencsik István tanítványa legyek. Bár főiskolás koromban láttam a munkáit egy Múcsarnok-beli kiállításon, s összekötött bennünket, hogy közös mesterünk volt, Somogyi József. Még nála tanultam, amikor Bencsik Istvánhoz bejelentkeztem, ugyanis hallottam, hogy Villányban kőfaragó tábort vezet. Bencsikkel személyesen Budapesten találkoztam, amikor Somogyi József meghalt, ő pedig beszédet mondott a temetésen az Epreskertben, az akkor Somogyi-műteremnek nevezett épület lépcsőjén. Számunkra tehát bizonyos alapfogalmak, alaptörténetek azonosak voltak. Azért kerültem a villányi mesteriskolába, mert közel akartam foglalkozni, de hogy milyen mélyebb ok vezetett oda, ahhoz egy kis kitérőt kell tennem magamról.

Amikor lediplomáztam a Képzőművészeti Főiskolán, jól képzett dekoratőr voltam. Nem egyedülként, mert ez az iskola olyan hagyománnyal rendelkezett, hogy bármit megtudtunk rajzolni, festeni, és stílustörténetileg ügyesen tudtunk imitálni. Nagyjából ez képezte a szobrászat kereteit. Taubert Laci *bon mot*-ja szerint az „Anyá gyerek nélkül” című szobor ábrázolta volna híven az akkori helyzetünket. A köztéri szobrászat fogalmi kereteit egyébként ma is ez jellemzi, azaz a figuralitás és a történelmi utalások valamiféle keveréke. Voltak olyan jegyzeteim, amelyekben azt terveztem, hogy leírom Budapest szobraiát átlagot vonva, hány cipő, ruha, kard, anya, illetve föltartott kéz található rajtuk, mert ilyenekből alakult ki egy átlagos szobor, ezekből az elemekből épült fel a világa. Én azonban nagy zavarodottságot éreztem, amikor elvégeztem a főiskolát, mert bizonyos munkáim már kezdtek valamifajta tömegeket mutatni, ám nem volt se anyaguk, se formájuk: gipszből, bronzból, fából készítettem ezeket. Aztán váratlanul a kezembe került néhány fotó Angliából, egészen másfajta munkákról. Akkor még nem tudtam, hogy ezek a Stonhenge előtti korszakból származnak, s a Stonhenge ennek a vonulatnak már az Akropolisza. Erről nem tudtunk, a megalitikus kultúrát nekünk nem tanították. Ezt körülbelül ahhoz lehetne hasonlítani, mintha Napóleon előtt nem tanították volna az egyiptomi kultúrát. Ezek a fotók nagyon megdöbbenetettek. Korábban egyszer egy akácfatuskót kettévágtam, s a látvány hatására elképzeltem, milyen szép lenne ez hatméteres kőben megfaragva. Ám ennek nem volt tartalma, mert csupán vízió volt. A diploma után elhatároztam, hogy elutazom Angliába a megalitikus kultúrával való megismerkedés céljából, ugyanis a pesti főiskola könyvtá-

rában mindössze három olyan könyvet találtam, amely erről szólt. Végigutaztam Dél-Angliától Skóciáig, bejártam különböző szigeteket, ahol a megalitikus kultúra olyan elemivel találkoztam, amelyekről korábban fogalmam sem volt. Követ előtte is faragtam, de ekkor fogalmazódott meg bennem, hogy szobrász leszek. Az indíttatásom tehát ebből a találkozásból ered, amikor megismerkedtem egy olyan szobrászattal, amelyről nem tudjuk, vajon szobrászat volt-e vagy inkább építészet. Olyan építkezése jellemezte, amelynek során szabad téren nagy köveket használtak, s az együttes elemeit úgy helyezték egymásra, hogy minden statikai kapcsolat „igaz” volt, illetve, amelyik nem, az nem tudott fennmaradni. Továbbá ezek a kompozíciók olyan dombhátakon állnak, ahol a hatalmas negatívok a világító háttér előtt rendkívüli jelentőséggel bírnak. Ezért akartam eljutni Villányba, mert hallottam, hogy néhány srác a kőbánya szélén követ farag. Így kerültem Bencsik birodalmába 1993-ban.

– Kuti László tett említést arról, milyen inspiráló fordulatot hozott a pesti főiskoláról jött növendékek integrálódása a villányi mesteriskolába. Ti másféle képzésben részesültetek, a képzőművészet történeti anyagát mélyen elsajátítottátok, olyannyira, hogy, mint mondtad, jól is tudátok imitálni azt. Hogyan írtnád le a villányi képzés szellemét, amelynek kialakításában Bencsik Istvánnak meghatározó szerepe volt?

– Nagyból akkor kerültem oda, amikor az iskola egyéves volt. A mesteriskola a magyar szobrászat történetében vagy megmarad valamiféle jellegzetes helyi színnek, vagy pedig kitapintható úttá válik. Én mindent elkövetek a második lehetőség megvalósulásáért. De valóban fontos tény, hogy két teljesen más képzésben, szellemben nevelt csapat keveredett ott össze. Az iskola szellemét részint valóban Bencsik István formálta, de a kőfaragásnak azt a lendületét, ami végül kialakult, ez a „pécsi-budapesti” egymásnak ütközés teremtette meg. Hogy mi volt a különbség? Azt láttam, hogy készítettek néhány tanulmányt a pécsi képzésben részt vevő fiúk: fejtanulmányokat, félakt tanulmányokat, Nyári Zsolt festményeit, kisebb-nagyobb rajzokat, Keserü Ilonánál többen festettek – ezek afféle tapogatózások voltak. A szobrászati munkát pedig makettszerű kis modellek jellemezték, amelyeket formatanulmányoknak hívtunk az Iparművészeti Egyetemen: azaz kispasztikai minimumok voltak. Én azonban a kőfaragás technikai készletével, amit ők korábban elsajátítottak, messze nem rendelkeztem. Aztán megjelent köztünk Kotormán Laci, aki szintén a pesti főiskoláról érkezett, de már előtte is sokat faragott, értett a kőhöz. Újdonság volt számomra és egyben nehézséget is jelentett egy ideig, hogy az itt meghonosított géppark eredendően új követelményeket állított elénk. A Képzőművészeti Főiskolát elvégeztük, de nem volt nyelvezetünk arra, hogyan kell a kővel dolgozni. Mi ott plasztikát tanultunk: mintázni, agyagozni, de a kövekhez nem volt „nyelvtanunk”.

– Nem volt hozzá tanárotok?

– Tanultunk ugyan követ faragni, négy-öt éven át dolgoztam Süttőn kővel, de nem az újfajta gépi technikával. A nagy szobrokat majdnem kimintázott módon szerettük volna faragni. Az új technika azonban alapvetően, strukturálisan mást jelentett: fúrni, hasítani tudtuk a követ, illetve később az is felmerült, hogy alig nyúlunk hozzá. Kotormán Lacinak, Horváth Ottónak és leginkább nekem készültek olyan munkáim, amelyekben az a fő kérdés, meddig terjed a kőmegmunkálás minimuma, tehát ha találsz egy jó követ, ki tudod-e egészíteni egy szerkezettel? Szép lassan elsajátítottam azt a technikai palettát, amivel a pécsiek rendelkeztek, és elkezdtünk közösen megújítani egy nyelvet. Visszanézve az volt az igazán nagy titok, lesz-e önálló arculata annak a szobrászatnak, amit csinálunk. Ha Csontváry azt mondta, keresi a nagy motívumot, akkor úgy látom, motívum nélküli volt a csapatunk egésze. Az volt tehát az izgalmas, hogy az egyik oldalon egyfajta formalista, de a villányi művésztelep hagyományait jobban ismerő pécsi csapat és egy ebben a hagyományban semmilyen tapasztalattal nem rendelkező, de a klasszikus szobrászat pallérozottságában jártasabb társaság találkozott össze. Ez nagyon jó értelemben vett

konfrontáció volt. A feszültségek a jövőre vonatkoztak, nem a jelenre: mint amikor a fiúk fociznak, és az a kérdés, ki játszik jobban. Hosszú ideig nem volt karriervonatkozása mindennek.

– *Érdekes, ez a motívum először vetődik fel ilyen formában, noha magától értetődő. A görög művészet alapfogalma az agón, a vetélkedés, a küzdelem, s ugyanerre utal a reneszánsz esztétikákban a paragone kifejezés. Leegyszerűsítve tehát: ki a jobb. Ám a ti termékenynek ábrázolt versenyéseken túl maga az iskola egésze is versenyben volt, teljesítenie kellett, s lehet, hogy Bencsik Istvánt ez a körülmény készítette azokra a szigorú elvárásokra, amelyekről mindenki beszámolt...*

– Arról tudok beszámolni, mihez képest volt Villány különleges helyszín. Azt hittem, ha elmegyek Villányba, ott a kőbányában lesz egy robbantóház, betonfalakkal, esetleg fákkal, egy-két szobával, vaskályhával. Ám amikor a szőlőhegyekhez értünk, egészen meghökkentem. Aztán megláttam a hegyoldalban a gyönyörű villát és a többi elképesztően szép házat, a szoborparkot, s váratlanul minden finommá, lággyá vált. Minden tágassá változott, amikor kiderültek a körülmények. Igaz, a háznak gondnoka is volt, aki megpróbált rendőrködni az életünkben...

– *...a gondnokok és házmesterek általában nem tartoznak az érzékeny lelkű emberek közé...*

– Igen, de akkor már diplomával rendelkező emberek voltunk, mégis megtapasztalhattuk a katonai kiképző tábor stílusát. Bencsik Istvánnak nagy elvárásai voltak irányunkban, de ő maga is nagyon sok elvárást teljesített. Szerszámparkot épített ki, helyet adott, etetett, itatott minket, és év végi kiállításokat szervezett, sőt lassan publicitást is kapott a munkánk. Igaz, számunkra ez utóbbi valamelyest homályban maradt, nem is nagyon foglalkoztatott bennünket. Ma már ezt fontosabbnak tartanám. Ám valójában még sincs dokumentációja ennek a korszaknak. Ha a mieink közül néhány életművet jegyezni fognak majd, ahogy például a nagybányaiak esetében, akkor itt minden apróság, korábban nem dokumentált alkotás is fontossá válik. Bencsik nagyon inspiratív módon teremtette meg a körülményeket, és elvárta, hogy a mesteriskola három éve alatt „robbantsunk”.

– *Hogyan viselted az elvárások súlyát, a munkamániás légkört?*

– Én ezért mentem oda. Amit vártam, azt kaptam. A mai napig is úgy gondolom, hogy erre szerződtem, és ennek a szerződésnek megpróbáltam eleget tenni. Amennyire az erőmből telt, a köveket „megettem”, a szerszámokat igyekeztem jól felhasználni, bár néha rosszul is sikerült... Hogy a „versenyistálló” után mi a következő lépés, arról azonban nem esett szó. Az egésznek a szellemi köre nem volt meghatározva. Bedobtak bennünket egy sötét szobába csákányokkal, és valamerre nyílt egy folyosó. Egy idő után látszott csak, hogy a folyosót mi vesszük. Bencsik kezdetben támogatta az embert, biztatta, hogy haladjon tovább. Nekem például egyetlenegy korrektúrát adott. Amikor megmutattam neki a kezdeti munkáimat, azt mondta, nagyon jók. De amikor az első olyan munkámhoz jutottam, ami izgalmas volt, a *Vadkelet kapuja* című szobromhoz, megállt mellettem, és azt kérdezte: miért kellene folytatnia?

Tanárként úgy viselkedett, ahogyan a villányi művésztelepen a szobrászok egymás mellett dolgoztak. Nem volt gyakorlat az a fajta korrigáció, amit a pesti főiskolán megtapasztaltam, ahogy annak idején Somogyi József mellett az aktmintázás során megszoktam. Persze amikor azon túlléptünk, akkor már Somogyi szavai is kezdtek elfogyni. Villányban nem képződött szókézsletünk arra, hogy hová is törekszünk. Nem voltunk trendik, nem követtünk senkit. Nagyon szerettünk volna valami nagyon újat és izgalmasat létrehozni, ez benne volt a levegőben. A tanári korrektúra tehát semmit nem akart prejudikálni, inkább azt az álláspontot képviselte: nézzük, hogyan alakul a dolog. Elkezdett együtt izzani a társaság, mindenki apró újításokkal állt elő, Kotormán Laci pedig nagyobbakkal is. Kuti Lacától és Böszörményitől rengeteg dolgot lehetett tanulni. Mindenkinnek voltak ötletei. A villa pincéje dugig volt szobor-makettekkel, kövekkel, amelyek egy szobrászati motívumcsaládot mutattak be. Nem nyelvtant, csak motívumok együtte-

sét, amely megmutatta, mi várható, miből lesz új munka. Utólag úgy látom, nem volt jövőképiünk arról, mit jelent, amikor egy szobrász kiemelkedik, amikor elfogadott szobrásszá válik. A későbbiekben az útjaink szerteágaztak, mert akadt olyan, aki ebből a csapatból kikerülve a magyar szobrászati hagyományok legbejártottabb országútjait járja sikeresen – a magyar szobrászat sikertörténeteit értve ezalatt. Egy másik csapat pedig a szobrászati nyelv megújítására törekedett, s tette ezt jól, rosszul, ahogy sikerült.

– Az előbbieken említetted a szobrászatról szóló beszéd hiányát, s hogy ez milyen fontos lett volna számodra. Volt-e valami akadály a Villányban a művek, folyamatok értelmezésének? S szerinted hogyan lenne ajánlatos szobrászatról, szobrokról, azok jelentéseiről beszélni?

– Itt alapvetően a magyarországi szobrászatról van szó. Ennek az iskolának a története onnan érthető meg, ha figyelembe vesszük, hogy olyan időszakban indult, amikor Magyarországon a korábbi elzártság felszámolódása elkezdődött, de mi még békaperspektívából láttuk a szobrászatot. A mai hallgatók külföldre járnak, s olyan információdömping alakult ki, amely a mi időnkben nem létezett: a könyvek, újságok szabad használatra és az Internet révén. Amikor először láttam az Internet működését, azt mondtam, engem már többé nem tudnak bezárni Magyarországra, megtaláltam azt a lehetőséget, amely után csak rajtam múlik, hogy szobrásként eltűnök-e vagy sem.

El kell döntenem, hogy a magyarországi szobrászatot nagykorúsítjuk vagy eltüntetjük a művészeti közéletből? Most nem vagyunk nagykorúak. Hogyan is értem ezt? A kultúra-fogalom hagyományosabb értelmét alapul véve, amikor az elit önmagát saját értékeivel határozta meg, a magyar irodalom és magyar nyelv Kazinczyék korától kezdve definiálni tudta önmagát, sőt nagyjából a maga képére formálta a magyar kultúra fogalomrendszerét. Ebben a rendszerben helyezkedett el a jogalkotás, a tudomány, aztán lassan a zene is elnyerte itt a helyét. Erkelék és Liszték húsz-harminc évvel korábban hozták létre a Zene-művészeti Főiskolát a Képzőművészeti Főiskola megalapításánál, ahogy a Kodály által kialakított országos zenei hálózatnak a mi területünkön nincs is megfelelője. A szobrászat önmeghatározása ezekhez képest megkésett és tétova volt. A megkésettiségen túl ebben a folyamatban szellemi értelemben több visszacsúszást is érzékelhetünk. Azt a kulturáltsági fokot, amelyre a zene a 19. század közepére eljutott, a szobrászat a 20. század húszas éveire éri el, de anélkül, hogy a magyar kultúrába elementárisan beépült volna, és azt karakteresen, önállóan befolyásolni tudta volna, ahogy azt a festészetben a nagybányai iskola megtette. Ezért a magyar szobrászat nagy mesterei is kisebb jelentőségűeknek tűnnek utólag. Ez az archaikusan szép és gazdag hagyomány azonban nem eldobandó és nem is eldobható. Az lenne kíváncsi, ha a szobrászatban is tudnánk olyan neveket említeni, mint más területekről Csontváryét, Bartókét vagy Ottlikét.

A villányi mesteriskolára visszatérve: a Képzőművészeti Főiskoláról érkezők tehát valamiféle klasszicitás iránti hódolat nélküli klasszicitást hoztak az ottani köznyelvbe, míg ott egyfajta talaj nélküli modernítésre irányuló törekvéssel találkoztak. Mintha nekünk nagyobb lett volna a tarisznyánk, nekik pedig a szerszámos készletük, s ezt úgy mondom, hogy egyiket sem helyezem a másik fölé.

Ritkán van az embernek arra lehetősége, hogy olyan vákuumba kerüljön, amelyben a kifejezésnek nincs kikövezett útja. Önjáróak voltunk, amerre mentünk, ott képződött út a lépteink nyomán, s ez nagyon izgalmas feladatot jelentett. Visszatekintve úgy látom, hogy az iskola ideje alatt született néhány olyan munka, amelyet a magyar szobrászat történetében fontosnak gondolok. Ugyanakkor ezeknek semmiféle kanonizációja nem történt meg, bár lehetőséget látok arra, hogy ez megtörténjen. A mostani kiállítás anyagában például Varga Feri és Rezsőny Kata, vagy másik oldalról Kuti Laca munkáját látva jól érzékelhető, hogy a mostani trendekhez képest a klasszicitás milyen vonulattal jelenítik meg, miközben egy megújított formanyelvet alakítanak ki. Ezek felől utólag reklaszicizálódik a történetünk, szépek leszünk és igazak, de akkoriban ez még nem

látszott. Villányban lehetőséget kaptunk arra, hogy bizonyos területeket, szerkezeteket kutassunk. Engem például lenyűgözött Kotormán Laci munkássága, s nagy fájdalommal tapasztalom, hogy ennek jelenleg semmiféle reprezentációja nincs a magyar szobrászat történetében. Amikor elkezdett billegő szobrokat készíteni, és ezeknek a felületét, szerkezetét kutatni, az unikális volt, ahogy egyedi volt a tömeghasználata is. Nagyon érdekelt, s persze ebbe belelátom a saját szerepemet is, hogy miként tudjuk megújítani a kőszobrászat nyelvi rendszerét. Születtek itt olyan munkák, amelyeknek lehetősége nem volt beleírva a magyar szobrászat történetébe. E munkákon megjelennek olyan tömegek, amelyek nem leíróak, nem lehet őket elmesélni, nincs históriájuk, sem analógiájuk. Ez pedig azzal jár, hogy a jelentés nyelvi tartománya más régióba száműzetik, de a száműzetésből még nem következik megújulás. Böszörményinél láttam még néhány ilyen munkát, bár ő nagyon korán rálépett egy kitaposott ösvényre. A többiek ide-oda csapódva egy-egy jobb és rosszabb munkát hoztak létre. De az iskola vége felé már megmutatkozott a művekben, ha nem is a „villányi stílus”, de valamiféle alapegység. Ez persze hál’ istennek nem jelentett teljes determinációt, mert mindenki rendelkezett önálló karakterrel is. Így például Nyári Zsolt munkássága, aki valamiképpen Bencsik irányvonalát folytatta, vagy Rezsonya Katáé, amely az installáció irányában tapogatózott, illetve Varga Feri váratlanul megjelenő, öntörvényű világa.

A *Jelenkorban* olvastam nemrég Károlyi Csaba írását az Ottlik- és Mészöly-képeskönyvekről, amelyben arról van szó, miért kanonizálódik az egyik életmű és miért nem a másik. Ottlikról azt állítja, talán a klasszicitás egyik utolsó képviselője lehetett volna, s az útja talán épp ezért nem folytatható. Villányban épp azzal a nyaktörő mutatóvannal kísérleteztünk, hogy a szobrászat klasszicitását elfogadva lehet-e modern kőszobrászatot művelni. Nem beszélünk róla, de fontos kérdés, hogy ki maradt ott és miért dolgozott. E kérdés mögött emberi sorsok húzódnak meg, s e sorsoknak a kővel való felelésében titok lappang. Maga a faragás debil állapot: belerontok valamibe, amiből már nincs visszaút, olyan botrányt okozok, hogy annak már jelentősége lesz. A kőfaragáshoz szükséges egyfajta brutalitás. Ennek különböző módszerei léteznek: van, aki makettől dolgozik, és e brutalitást a minimumra csökkenti, míg engem ennek az ellenkezője érdekelt, hosszú ideig makett nélkül dolgoztam. Még a kőre se tettem fel jelöléseket, majd a végén kiderül, hova jutok el így.

A munkánkkal kapcsolatos nagy várakozások néhány év múlva a szobrainkban tényekké váltak, s ez sok konfliktust szült. Senki nem gondolta végig korábban, mi lesz, ha kikel az a sárkányfogvetemény, amelyet elvetettek. Megjelentek furcsa lények, amelyekre senki nem számított: Kotormán Norbi zenélő hangszerei, Kotormán Laci különös, imbolygó, nagy méretű tárgyai vagy az én, számomra is meghökkentően ronda monstrumaim, illetve Kuti Laca gyönyörű női aktja. Létrejöttek tehát olyan művek, amelyek kihívást jelentettek a mai szobrászati közegben. Irigylet helyzetben dolgozhattunk, igaz, hogy semmit nem kerestünk vele. Egyébként Villányban ennek megvolt a hagyománya, azaz hullócsillagok tűntek föl, majd elenyésztek. A helyszínt tehát az a tragikus vonás is jellemezte, hogy rezervátumként működött, s ma is az. Ebből senki nem tudott kitörni.

– *Nem volt értelmesebbi közegetek...*

– Tandori Dezső példáját említem összehasonlításképp, akit egykötetes költőként óriási elemzői figyelem vett körül a *Töredék Hamletnek* megjelenésekor. Nekem megvan Kotormán László első billenő műveinek makettje, mert tudom, mi a jelentőségük. Szerintem Bencsiket is váratlanul érintette, hogy az iskola szétrobbant a kezében, mint egy gránát. Igaz, a gránátot ő biztosította ki.

– *Befejezésül, kérlek, sorold fel a számodra fontos Bencsik-szobrokat.*

– Három szobrot említenék különböző időszakából. Az egyik egy korai munka abból az időből, amikor elkezdett foglalkozni a kővel, nagyon merészen. Ez a *Negyedik* című szob-

ra, amelynél nagy, tojásdad köveket illesztett egymásra. Remélem, egyszer méltó helyre kerül. A három egymásra helyezett kő legalsó darabját nem lehet látni, a második elemelkedik a földtől, a harmadik tojásformát mutat. Nagyon szeretem a méretezését, az arányait ennek a nagyharsányi kőből készült munkának. E formának nincs lefordítása, ikonológiája. Lehetne épp a megalitikus kultúrára hivatkozni vele kapcsolatban, de Bencsik nem foglalkozott azzal akkoriban. A második kedvelt szobrom a lahri városi parkban található, mintegy másfél méteres kézrészletet formáz. Itt a külső síkok és a belső, még naturalitásukban felismerhető elemek izgalmas feszültségben állnak egymással, s ez a kontrapunktikus szerkesztés igen vonzó számomra. A harmadik pedig a mostani kiállításon látható. Ennél megújította a külső vágóéleknek és a belső természetes formáknak a taglalását. Amikor készült, azt gondoltam, ez nem nagyon fog sikerülni, de amikor az Aradi Vértanúk útján felállítottuk, megdöbbenve láttam, hogy ez a rafináltan megmunkált szobor „működik”.

Egy kissé mindenki megperzselődött

Beszélgetés Miklya Gáborral

Miklya Gábor Bencsik István mesteriskolájának fiatalabb tagjai közül való. Az 1970-ben született szobrásszal Mohácsi Andráshoz hasonlóan a pécsi kiállítások megnyitója után ültünk le beszélgetni a Dante Caféban. Mások mellett ő is tagja volt annak az alkotói közösségnek, amely a magyar állami millennium tiszteletére a pécsi Jókai tér arculatának átformálását végezte. Mostani, az Aradi vértanúk utcájában elhelyezett műve, amely számomra rejtelmekkel, titkokkal teli fiók formájára utal, Tolnai Ottó *Ómama* című versének részletét juttatja eszembe: „ómama nincs / ómama valójában / sosem feküdt az almáriumfiókban / be sem is fért volna / én sem is fértem volna mellé / írni mégis szép / volt ilyesmiket / ilyesmiket szép / szép ilyesfajta költészetet csinálni / ómama kiszól az / almáriumfiókból és hív / és én kezemben ceruzám száraz ágával / mely olykor még ki-ki-rügyezett / levelek bomoltak rajta / befekszem ómama mellé az almáriumfiókba / ómama nincs / ómama nincs a / zöld almáriumban / ő rég nem csalogat már magához / s ceruzám száraz ágának immár belét is kitolták / mégis befekszem olykor a zsírszódával súrolt fiókba / mert mondom szép ilyesfajta tiszta / valamint / nyers költészetet csinálni / jóllehet ómama nincs / ő rég nem csalogat már / ő rég nem csalogat már / ő rég nem csalogat már magához az almáriumfiókba”.

Ágoston Zoltán: – *Hogyan zajlott a szakmai indulásod, és hol kapcsolódott bele a folyamatba Bencsik István?*

Miklya Gábor: – 1991–92-ben kerültem Pécsre, de akkor Bencsik Istvánnal még nem találkoztam. Kezddő képzőművészként minden irányba érdeklődtem. Határozott elképzelésem volt, hogy valamiféle anyagban szeretném megvalósítani magamat. Ez lehetett éppen a kő is. Talán ez az anyag kicsit jobban érdekelt, mint a többi, de ekkor még sok mindennel foglalkoztam. 1996-ban végeztem a rajz–vizuális nevelés szakon, előtte egy évet jártam népművelés szakra. Aztán következett a mesteriskola három éve, amit közben akkreditáltak a művészeti doktori képzésre. Ez utóbbit nem kezdtem el azonnal, hanem csak 2002-ben, és 2006-ban fejeztem be. Bencsik mesterrel a graduális képzés alatt ritkán találkoztam, egy-egy rövid korrektúra erejéig. A komolyabb kapcsolatot a mesteriskola ideje alatt alakult ki vele. Egyrészt ezt szakmailag orientáló viszonyként írhatnám le, amely meghatározta a működésem irányát, azaz akkorra már szinte kizárólag kővel dolgoztam.

Tőle fontos új instrukciókat kaptam általában a szobrásztevékenységre, illetve azon belül kifejezetten a kőre vonatkozóan. Az első találkozásom a kővel Pál Zoltán révén történt 1993-ban, majd '94-ben, amikor kiépítette az egyetem kőszobrászműhelyét a Rókus utcában. Sajnos, ez a helyszín két-három év után megszűnt.

(...)

– *Milyen új impulzusok értek, amikor Bencsik Istvánval komolyabb kapcsolatba kerültél? Miben jelentett mást a korábbiakhoz képest az, hogy a keze alatt dolgoztál?*

– Elsősorban azt említeném, hogy több évtizedes tapasztalattal rendelkezett abban, hogyan nyúl a szobrász ehhez az anyaghoz. Az egy-két éves múlta visszatekintő korábbi próbálkozásaim igazából a tevékenység fizikai síkjára szorítkoztak, azaz tudtam, hogyan kell megmunkálni a követ, de ő számomra addig alig ismert szemlélettel ismertetett meg. Amikor vele találkoztam, nagyon terhes időszak volt az a mesteriskola számára, anyagi gondokkal és egyebekkel, amelyek némileg elvonták a figyelmet a szakmai problémákról. De megpróbált új utakat nyitni, új szemléletmódot adni, hogyan is lehet közelíteni a kőhöz, és ebbe beletartozott az új technikai megoldások használata is. Azaz hogy a klasszikus, évezredekre visszanyúló megmunkálási módokon túl a modern képzőművészet kontextusában az új technikákkal megmunkált kő hogyan merül föl mint képzőművészeti matéria.

– *Mennyiben volt primér módon jó, kellemes vagy eredményes a Villányban eltöltött idő számára? És milyen szerepet játszott mindebben Bencsik István?*

– Több oldalról közelíteném meg a kérdést. Egyrészt fontos mozzanat, hogy ő mesterként szerepelt ebben a történetben: nemcsak mint iskolaalapító professzor, hanem mint a hétköznapi korrektúrát végző pedagógus. Másrészt hatott ránk a villányi szoborparkban álló szobrainak szellemiségével is, amellyel minden nap szembesültünk, amikor lementünk a bányába a saját munkánkat végezni. Ott azon a szoborparkon haladtunk át, amelyet részben ő hozott létre. És persze amikor küzd az ember, hogy kialakítsa a saját formavilágát, akkor az ilyen alapvető vizuális tapasztalatokon átrágja magát.

Másrészt beszélni kell a milióról, illetve arról a társaságról, amelyet ő összeválogatott ezen az elszeparált helyen. Villányra mindenképpen úgy emlékszem, hogy ott nagyon hideg volt. Ugyanis azokat az időszakokat használtuk ki, amikor nem működtek ott szimpozionok, azaz nem nyáron, hanem az ősztől tavaszig terjedő hónapokban dolgoztunk. Olyan társaságot alkottunk, akiknek tagjai együtt éltek s ugyanazt írást a matéria írást érdeklődtek. S az összetartozás nem is feltétlenül verbálisan fejeződött ki, hanem az egymás melletti munkavégzésben, az együtt elszívott cigarettákban és egyéb módon megélt közös tapasztalatokban. Ha levágtam egy darabot a kőről, odahívtam a kollégámat és megbeszéltük, hogyan megy tovább a munka, hogyan formálódik az anyag, mit gondolok aznap erről. Hétköznapi történések ezek, amelyek mégis komoly nevelő hatással rendelkeztek. A kollégák egyben egymás vezetői és szellemi társai is voltak, akik vagy hozzátettek, vagy ellenpontot képeztek a saját gondolatainkhoz képest. Olyan véleményeket tudtak alkotni a munkáimról, akár csak félmondatokban vagy gesztusokban, amelyekhez tudtam viszonyulni: elutasítani, elfogadni vagy átértékelve beépíteni. Az adott keretek közt hatékonyan tudtunk a munkánkra koncentrálni, s nem kellett másra figyelni. Izgalmas közeg alakult ki a térbeli szeparáltság miatt, amely időbeli eltávolodást is magában rejtett, amennyiben kikapcsolta a mindennapi kurzuslátogatás kényszerét és a stresszt.

Mindez egyfajta örvényt, mozgást indított el, ami a jelenlévők munkamódszerét, sőt a személyiségét valamiféle kohóba vonta be. Ahol egy kissé mindenki megperzselődött. A közösen eltöltött idő mindannyiunkra rányomta a bélyegét. Szellemi közösséget alkottunk, amelybe mindenki beleadta a saját személyiségét. Azt gondolom, így épül fel egy igazi iskola.

Nehéz meghatározni, hogy a mesteriskola mitől volt eredményes. Egészen biztos, hogy meghatározóan irányította az ember útját. Az ott elvégzett rengeteg munka során sok minden kiforrt, letisztult. Nyilvánvaló, hogy mindebben nem lehet kizárólag a mester szerepét hangsúlyozni, hanem a helyszínt és a társaságot is figyelembe kell venni. De egészen biztos vagyok abban, hogy az ő pedagógiai tevékenysége biztatóan hatott. Különösen az utóbbi időszakban érzem ezt, amióta én is létrehoztam egy művészeti szabadiskolát, és sokat beszélgetünk arról, hogyan is építhető fel egy-egy hallgató motivációja, hogyan lehet megerősíteni a munkájának az előremutató tendenciáit. A mostani gyakorlatomban egyre inkább visszaköszönnék azok a momentumok, amelyeket én éltem át valamikor a mesterrel való kapcsolatomban. De fontos megemlíteni, hogy ő is változott az idők során. Abban az időben sokkal határozottabban, sarkosabban kommunikálta a saját habitusát, a vérmérsékletét. Manapság engedékenyebbnek, toleránsabbnak látom, sokkal átélőbben próbálja kezelni a problémákat. Akkoriban sokat vitáztunk, ellentéteink is bőven akadtak, részben szakmaiak, részben jegylémi-bürokratikus jellegűek.

(...)

– *A mesternek mely szobrait emelnéd ki az életművéből számodra fontos művekként?*

– Nehéz választ adni, mert koherens életműnek látom az övét. Igazából nem emelnék ki egyetlen művet sem, mint ami a többinél erősebben hatott volna rám, számomra inkább az a megközelítésmód érdekes, ahogy rátalált egy-egy témára és azt megpróbálta körüljárni több oldalról. Tehát inkább az általa megjelenített sajátos szobrászi attitűd tett rám hatást.

(...)

– *A mesteretek által mutatott út, illetve a ti törekvéseitek milyen viszonyban álltak a kortárs nemzetközi képzőművészet irányjaival?*

– Akkoriban azt gondoltam, hogy amit csinálunk, az teljesen „trendi”, hogy a főmederben haladunk, amit leginkább a lelkesedés és a koncentrált munka fűtött. Utóbb már úgy látom, hogy nem voltunk benne a főmederben, és nagyon jó, hogy így történt. Ha az egészből együtt akarunk beszélni, azt mondhatom, valamiféle egyéni hangvétel érzékelhető az ottani munkálkodásunkban. Valamelyest másoknál jobban kötődtünk az anyaghoz, és nem kizárólag a koncepcióhoz. Léteztek egyéni megközelítések, s ezek közt olyanok, amelyek összezsengtek egymással, ezáltal kohézió is képződött. A kohézió pedig egybetartotta a modern felfogás, a modern technika és az ősi anyag együttesét. Talán képződött akkor valamiféle vákuum, amelyben mi ki tudtuk alakítani a helyünket. Azt remélem, előbb-utóbb az a magatartás vissza fog még térni, és újra képes lesz bekapcsolódni a nemzetközi képzőművészeti életbe, annak mindennapi diskurzusába: talán újból érdekessé válik, hogy valaki anyagban tudja magát megfogalmazni, és tárgyat tud létrehozni.

Tigrisek és oroszlánok

Beszélgetés Bencsik Istvánnaal

Bencsik István Pécsváradi házában beszélgetünk, amely a vár alatt délre elterülő egykori várkert lankáján áll. Előző este, a pécsi kiállítás megnyitóján tisztáztuk, hogy nem félek a kutyáktól, de nem húzok fehér nadrágot, mert a mester házörzője nem bánt ugyan, de felugrál. Oda se neki, otthonról ismerem effélét. A kertbe lépve így is meg tud lepni, amint a megtermett, vérebforma állat fejmagasságba felugorva, röptében próbálja a látogatót barátságosan arcon nyalni. A beszélgetést épp a barátkozó természetű kutya miatt nem is lehet máshol, mint egy kisebb, bezárható szobában lefolytatni, különben állítólag tízper-

cenként megjelenne. A kisszobában könyvespolc, képek és fényképek a falakon, s többek közt Viktor fiának objet-je drótból hajtogatva. Mivel a mester korábban azt mondta, nem érti a szobrot, fia betette azt a szobába, hogy nézze és megbarátkozzon vele. A könyvespolc tetején Bencsik István első, fakockákból készült torzója látható. A kertben saját szobrai állnak, jó néhány a *Genezis*-sorozatból.

Ágoston Zoltán: – *Bár tanítványai közül többen már a mesteriskola megalakulása előtt jártak az ön kurzusaira vagy dolgoztak a műhelyében, illetve annak elvégzése után, a doktori képzésben is önnél tanultak, úgy gondolom, e beszélgetés centrumába mégis leginkább a mesteriskola kíváncsodik. Azért is, mert a tanítványok talán ebben a szakaszban formálódtak a legintenzívebben, s azért is, mert ez az iskola egyedülálló intézményként működött a hazai képzőművészeti képzés utóbbi évtizedeiben. Hogyan született meg a mesteriskola ideája?*

Bencsik István: – Nem könnyű erre válaszolni. Az a szerencsés helyzet állt elő, hogy egy időben működöttünk Pécsen, illetve környékén Keszler Ilona, Schrammel Imre és én. Ne tűnjön szerénytelenségnek, de mindhárman olyan szakmai kvalifikációval rendelkezünk, hogy nem lehetett kétséges: komolyan vehető, amit kigondolunk. Hozzánk kapcsolódott még Rétfalvi Sándor, aki pécsi tanárként szintén sokat dolgozott. Pontosan nem tudom megmondani, hogy a posztgraduális mesteriskola megalapításának ideája hogyan vetődött fel, s kitől is származott. Már csak arra emlékszem, azon tépelődöttünk sokat, hogy magániskola legyen-e, vagy integráljuk a tudományegyetembe. Az előkészületek nagyon sokáig tartottak, mert már az iskola elindulása előtt világossá vált számunkra, hogy semmiféle központi állami támogatást nem fogunk kapni. S azzal is tisztában voltunk, hogy – a kilencvenes évek elején – több tízmillió forintba lesz szükségünk az iskola néhány évének finanszírozásához.

A mesteriskola minden bizonnyal azért született meg, feltételezem, mert a rajz tanszéken találkoztunk tehetséges fiatal emberekkel, ám az akkori képzés nem adott lehetőséget arra, hogy ezek a tehetségek kiteljesedjenek. Gondolkoztunk, mit is tegyünk velük? Az egyik megoldás, hogy az ember beengedi őket a műtermébe dolgozni. A másik megoldás pedig nagyjából ugyanez szervezett formában. Ez utóbbinak az a fő programja, hogy lerövidítse a művésszé válás folyamatát. Mert az mindenki számára világos, hogy a graduális képzés a praxis elsajátítását célozza, mégpedig olyan szinten, hogy az öt év alatt elsajátított tudás révén a hallgató a diplomamunkával műtárgyat hozzon létre. A tehetséges emberek általában provokatív tárgyakat alkottak, de azok még nem voltak készen. Nyilvánvalóan az a hőfok hiányzott, amelytől a kvázi-műalkotásból tényleges műalkotás lesz. Szükségét láttuk tehát a posztgraduális képzésnek vagy még inkább a posztgraduális miliőnek, amelyben ki tudnának teljesedni a fiatalok. Mindezt saját tapasztalatból tudtam: én magam végigjártam az akadémiát, s tizenkét évig tartott, amíg rájöttem, hogyan kell megszólalnom. És ez még nem is volt elképesztően hosszú idő. A kollégáimmal együtt tehát tisztában voltunk azzal, milyen sok időbe telik a minimális tudás megszerzése után az a kínlódás, amíg a fiatal ember megtalálja a saját hangját és azokat a gondolatokat, amelyek a személyiségével, a karakterével adekvátak.

– *Az ötlet felvetődésétől még hosszú út vezetett addig, amíg kialakult, konkrétan hogyan működjön az intézmény. Ki kellett tehát dolgozni az iskola koncepcióját. De milyen alapokon? Az iskola kialakításakor voltak-e minták? Rendelkeztek-e saját tapasztalatokkal e téren? A szimpozionok tapasztalatai segítettek-e mindebben? Hiszen a villányi helyszínen is őrizhett valamilyen gyakorlatból... Kívülről nézve ez a fiatal művészekből képződött kolónia mintha mutatna hasonlóságokat a szimpozionoknak a hivatalos intézményi keretek közül „kivonuló”, Keszler Katalin szavával „második szobrászatban” alkotók helyzetével.*

– Itt már csak a saját nevemben nyilatkozhatom, az általam nagyra becsült kollégáim nevében nem. Rengeteg megbeszélésünk volt az iskola koncepciójáról, sőt vitáink, ke-

mény ütközéseink. De ebbe nem érdemes belebonyolódni, mert az eredmény számít. Én sok időt töltöttem el ennek a „második szobrászatnak” a területén. De ez igazából nem befolyásolt az iskolát illetően. Magamból indultam ki. Kétségkívül annyiban jogosan tételezi föl, hogy a szimpozium-mozgalom benne volt ebben a történetben, hogy szinte az első pillanattól kezdve két helyről, Pécsről és a Képzőművészeti Főiskoláról is jöttek a fiatalok. Ennek az lehetett a magyarázata, hogy az a tradíció, az a szellemi miliő, ami a „második művészetet” jellemezte, még a kilencvenes évek elején is hatott, annak ellenére, hogy addigra már megszűnt a korábban indokolt „második művészet”, s azok a körülmények is felszámolódtak, amelyek azt kikényszerítették.

Fontos szerepe volt a témavezetőnek vagy koordinátornak, nem is tudom, minek lehetne nevezni azt a tevékenységet, amit ott folytattam. Végig kellett gondolnom, miről is szóljon ez a történet. Hogy végiggondoltam, azt bizonyítja a kő mint kizárólagosan használandó anyag melletti döntésem. Fontos elmondani: számos szakmabeli kollégámmal konzultáltam, s szinte mindenkinek az volt a véleménye, hogy a kő nem autentikus anyag, hanem archaikus.

– *Talán azt a kételyüket akarták vele megfogalmazni, hogy ez az archaikus, nagy nehézkedésű kőszobrászat, amelynek gyökerei visszanyúlnak a megalitikus kultúráig, a mai viszonyok közt vajon képes-e érvényes módon művészetté válni... Ön pedig meg akarta mutatni, hogy ez igenis lehetséges?*

– Azért akartam megmutatni, mivel én akkor már teljesen elkötelezetten csak ezzel az anyaggal foglalkoztam egy ideje, s megtapasztaltam, hogy az újonnan megjelent gyémánszemcsés technika hihetetlen módon megváltoztatta a kőmegmunkálás minőségét. A lényegét, a tartalmát tekintve változtatta meg. Egyszóval az a meggyőződése alakult ki, hogy igenis képes ez az anyag érvényes gondolatokat demonstrálni, realizálni. Ez motivált, s mindent elkövettem annak érdekében, hogy ezek a fiatalemberek abszolút gondtalanul, kifogástalan körülmények között tudjanak dolgozni és kutatni. Létrehoztunk egy alapítványt, amely finanszírozta az étkezésüket, az anyagokat s a különösen költséges szerszámokat, eszközöket. Illetve a hitelesség kedvéért el kell mondanom, hogy az akkori siklói-villányi alkotótelepek igazgatója, Komor István ingyen bocsátotta rendelkezésünkre a képzés helyszíneit néhány évig, de később rákényszerült arra, hogy bérleti díjat kérjen tőlünk. Ez aztán egyik oka lett annak, hogy megszűnt a villányi műhely, mert normatív támogatás híján nem tudtuk kifizetni azt a díjat, amit jogosan vártak el tőlünk.

– *Beszélgünk az ön tanári magatartásáról. Hogyan állt neki mindennek, amikor a mesteriskolát elindította? A pécsi hallgatókkal már előtte is kapcsolatban volt. Ehhez képest változtatott-e valamit önmaga megformálásában?*

– Az az igazság, hogy ha megpróbálom az alapállásomat, az attitűdömet megfogalmazni, akkor az mostani tudásommal történik, de akkor nem tudtam. Olyan kísérletben vettünk részt, amelynek mindenki alanya volt: a tehetséges fiatal emberek és én is.

Egy pillanatra hadd álljak meg itt, hogy elmondjam, mit értek tehetség alatt. Nem manuális készséget, hanem olyan lelki, idegrendszeri, szellemi, emberi potenciált, amely mérhető, érezhető a szakmai kommunikáció során; amelyben benne rejlik az a lehetőség, hogy egyszer csak fantasztikusan össze tudja fogni a benne élő erőt, koncentrálni, és ha valamely tárgyban létrejön a kisülés, akkor az remekmű lesz. Ezek a fiatalok rendkívül tehetségesek voltak, hihetetlen szerencsémre csak klasszisokkal találkoztam. Azt szoktam mondani: csak tigrisekkel és oroszlánokkal. A tehetség tehát nem az, aki ügyesen rajzol vagy mintáz, hanem akinek az esetében abban a konglomerátumban, amit személyiségnek nevezünk, benne rejlik a fenti potenciális lehetőség. Ám ennek kibontakozásában tanárnaként az állandó tréning által segíthetünk közreműködni. Én ezért hiszek a képzőművészeti iskolában, a taníthatóságban. Nem azért, mert meg kell tanítani, hogyan kell vázat készíteni vagy megmintázni egy figurát. Ha mindennap reggel nyolcra be kell menni és

este hatig dolgozni, az öt év alatt olyan kemény tréninget jelent, hogy átalakul az ember idegrendszere. Ez a lényeg. Azt szoktam mondani a diákjaimnak, még egy hülyét is meg lehet tanítani rajzolni, az nem kunszt. Az a kunszt, hogy kiteljesedjen a személyisége.

Mondok egy példát, hogy érthetőbb legyen. Mohácsi András úgy jött a Képzőművészeti Főiskoláról, hogy nagyon izgatta a megalitikus kultúra. Elképzeléseit Somogyi Józsefnek, az ottani mesterének elmondván azt a javaslatot kapta, hogy menjen Villányba. Ő volt az első hallgató a pesti főiskoláról. Érkezésével a következő probléma vetődött fel: attól, hogy valaki marha nagy köveket egymásra rak, létrejön-e a nagy gondolat? Vagy fordítva: kitalálunk, megérezzük – szinte a gyomrunkban – valamit, ami megkívánja a nagy méreteket? Az én véleményem szerint – és ebben a kérdésben fél évig tartó vita zajlott köztünk – az utóbbi az igaz, tehát hogy a nagyformátumú idea megkívánja a méretet. Ezért azt javasoltam Andrásnak, hogy modellezze a nagy szobrot, amit végül is elfogadott, és fantasztikusan szép kisszobrokat készített – nem modelleket, mert ezek azt messze túlhaladták –, és úgy jutott el az egyre nagyobbakhoz.

De visszatérve a kérdéshez, hogy milyen módszerrel tanítottam tanárként: nem tudom. Talán nem tűnik felületes poénnak, ha azt mondom: a fő motiváció (én szakmailag képzett voltam bizonyos szinten, ők potenciális lehetőségekkel rendelkeztek) a szeretet volt. Ez dominált, olyannyira, hogy mintegy három évig nem foglalkoztam a saját munkáimmal. Minden energiámat ebbe a villányi közösségbe fektettem.

– Erről minden tanítványa beszámolt. S arról is, hogy nem nyúlt bele közvetlenül a fiatalok munkáiba, hanem az alkotás kereteit teremtette meg. Ez mindenképpen indirekt tanári magatartásként írható le. De arról is beszámoltak, hogy kőkemény fegyelmet várt el, s ez nem elvi, hanem nagyon is közvetlen síkon jelentkezett, számos konfliktust eredményezve...

– Régóta az a határozott véleményem, hogy a mindennapi munka elengedhetetlen, mindegy, hogy eredményes vagy eredménytelen. Borzasztóan rossz iskolába jártam 1950-től '57-ig. Amikor befejeztem, rájöttem, hogy nem tudom a szakmát, nem tudom, mi az, hogy képzőművészet. Vizsgáldni kezdtem, ki milyen módszerrel dolgozott: Thomas Mann, Hemingway vagy Faulkner. Mindegyik esetében az derült ki, hogy nap mint nap dolgoztak. Például Hemingway az írópultnál állva írt, reggel ötkor kezdte. Írt, írt, elkészült a napi penzummal, és olykor kidobta. Thomas Mann minden reggel korán fölkel, és elvitte sétálni a kutyáját hat óra körül, majd délután kettőig írt, azután nem. Évekig kínlódtam, míg képes voltam kialakítani a magam módszerét.

A fiatal emberek, ugye, szeretnek inni, csavarogni, hülyéskedni. Gyakran őrjöngve tiltakoztak, pedig nem dolgoztak mindennap. Egyébként nem volt igazam. Valóban sok konfliktusunk volt. Például olyan esetekből fakadóan, amikor reggel kilenc órakor odaérkeztem Pécsről autóval, a kollégák pedig aludtak. Ekkor azt mondtam: nem szégyellik magukat? Én ideérek Pécsről, maguk pedig alszanak? Az este ittak egy kicsit, és későn feküdtek le – válaszolták. Ilyenkor valóban konfliktus alakult ki köztünk. De mint mondtam, nem volt igazam: mert elfogadható sztereotípiá ugyan, hogy állandóan dolgozni kell, ám mi a helyzet azzal, aki másfajta személyiség, és mégis remekműveket alkot. Hiszen erre is akadnak példák!

– Így Weöres Sándor, aki kamaszkorától kezdve ivott, dohányzott, és a csöngői házuk fölötti dombon álló gazdasági épületbe a családjá és a környezete elől visszahúzódva alkotott éjjel, nappal pedig aludt. És onnan levelezett az akkori írónagyságokkal, Kosztolányival és Babitscal...

– Vagy Ottlik Gézá is említhetnénk, aki reggel háromig, négyig beszélgetett, itta a vörösboros pezsgőt, és napközben aludt. Meg dolgozott is. Egyszerűen ezek az összeütközések tényleg megvoltak. Azt hittem, így kell csinálni... Lehet, hogy ez nagyképűségnek hangzik, de igaz: az volt az elképzelésem – s ez bizonyára a személyiségemből fakad –, hogy nekem zseniképzőt kell létrehoznom. A magyarországi Szilikon-völgyet, ugyanazt, amit az amerikaiak megtettek a matematikusokkal, fizikusokkal. Ez volt az álmom. Nem

volt irreális elképzelés, mert hihetetlen emberi, szellemi potenciállal bírtak ezek a fiatal emberek, s egy darabig sikerült visszatartanom őket a nősiléstől, házasságtól. Egy idő után aztán ez már nem ment. Hát ez is tévedés volt. Azt hittem, hogy ez tulajdonképpen egy karthauzi kolostor lesz, ahol kizárólag az Isten kutatása izgatja majd az embereket. Aztán kiderült, hogy erre nem hajlandóak. De három év után mindenesetre fantasztikus sikert ért el az iskola.

– *Hogy így képzelte el az iskola rendjét, az összefüggésben állt esetleg a saját életében megtapasztaltakkal, nevezetesen úgy, hogy ön hosszú ideig nem ilyen szigorú keretek közé szorítva készítette a munkáit, és azokban elpazarolt lehetőségeket látott?*

– Amikor az iskola elkezdődött, akkor én már régen kialakítottam a mindennapi munkám rendjét. Ez tehát nálam nem hibádzott...

– *De amikor hozzájuk hasonlóan fiatal volt, akkor másképp dolgozott, s mondta is, hogy a képzőművészeti főiskola után még hosszúra nyúlt a keresés időszaka...*

– Igen, ez kétségtől kivül motivált engem: hogy lerövidítsem a fiatalok számára a keresés időszakát. De a pontosság kedvéért el kell még mondanom valamit: egészen más kor születtem vagyok.

(...)

Visszatérve arra, hogy miért fektettem ennyi energiát az iskolába, mi motivált engem. Nem fogja elhinni, de úgy gondoltam, hogy minőségben nem kisebb, nem jelentéktlenebb odaadnom magam egy ilyen világmegváltó programnak, mint hogy szobrokat készítek. Elképesztően nagyot tévedtem ebben, ahogy Németh László és Illyés is és mindenki a huszadik század első felében, akinek olyan álmái voltak, hogy tenni kell a közösség szociális ügyei érdekében. Nem tudnak tenni semmit.

– *Ezt keserűen mondja vagy leíróan, csak konstatálva?*

– Konstatálom, nem keserűen. Ha nem tartja nagyképszerűségnek, rájöttem erre. Szociológiailag és közgazdaságilag laikus vagyok, de megkockáztatom, hogy a huszadik század legnagyobb leleménye a New Deal volt, a fogyasztói társadalom feltalálása, és nem valamiféle egyéb szociális vagy szocialista mozgalmak. Tehát nem az értelmiség változtatott igazából a világon, hanem azok a közgazdászok, akik ezt kitalálták. Egyáltalán nem vonom persze kétségbe, hogy az írástudók felelőssége nem elhanyagolható, de amikor ez Villányban zajlott, akkor még azt hittem, hogy nem gyengébb minőség a közösségért sokat és értékeset tenni, mint szobrot készíteni.

– *Az interjú előtt már jelezte, hogy nem igazán szeretne önmagáról beszélni, sokkal inkább a tanítványairól. Az talán nem lesz ellenére, ha megkérem, beszéljen arról, miben változtatott a tanítványaihoz fűződő viszonya a magatartásán, a gondolkodásán, sőt akár a művészi munkájában. Hiszen ez a közös történet már igen hosszú, s nem állt meg a mesteriskolánál, hanem többek esetében az azt megszüntetve-megőrző doktori képzésbe, majd azon túlra vezetett...*

– Olyan generáció tagja vagyok, amelyik tudatosan vállalta – akkor is, ha ez belső, szellemi emigrációt jelentett – azt a huszadik században zajló folyamatot, amely érdekes módon véget is ért: amikor a képkészítő művészetben a nyelvi szabadság elképesztően fontos volt. A század elején különösen domináns ez a jelenség, akkor tomboltak a különféle „izmusok”. De a század második felében is egyre újabb tendenciák, stílusirányzatok születtek. Számomra euforikus volt, hogy korlátlanul használhatom a szobrászati, képzőművészeti nyelvet. Épp ez kényszerített belső emigrációba, mert az államilag irányított művészetben ezt nem tűrték el. Ha nem tűnik szerénytelenségnek: az az út, amit én a Jóisten segítségével megtaláltam, nincs híjával a spirituális közlendőnek. De azért a domináns mégis az az állandó öröm volt, hogy szabadon használom a szobrász-formanyelvet. Ezekkel a fiatal emberekkel találkozárra döbbsentem rá (nem egy nap, de, mondjuk, két év alatt), hogy őket nem érdekli már ez a nyelv, hanem inkább az, ami mögötte van. Míg én úgy gondolkodtam, hogy a formanyelvileg szabadon alakított kompozíció magával

hozza a tartalmat, ők úgy látták, hogy a művészeti közlendő meghatározza a formát, néha minimumra redukálva a nyelvet. Éppen Villányban éltem át az első hatalmas ilyen élményt. Varga Feri készített egy szobrot, amelyben gyakorlatilag a nulla közelébe redukálta a nyelvet, és akkor elkezdett sisteregni a közlendő. Ekkor jöttem rá először, ők a szabadságban, a szabad megszólalásban nem odáig mennek el, amit én elképzeltem, hanem sokkal messzebb.

Be kell vallanom, akkor is és mostanság is néha hetekig, hónapokig tart az azonosulás egy-egy fiatal kolléga által prezentált problémával. Annak idején is előfordult, hogy hazamentem és rengeteget tépelődtem, amíg rájöttem, hogy miről szól, amivel az a fiatal foglalkozik. Persze többnyire az alkotó sem tudja szabatosan, didaktikusan elmagyarázni a művet. Annál mélyebbről jön a készítés. Ilyen hatással voltak rám a fiatalok. De elég hamar rájöttem, hogy ez a visszahatás félelmetes lehetőség a számomra. Az én életművem, pontosabban életmű-torzóm elég egyenes vonalúan alakult, de ha van abban valami, amit e visszahatás eredményének tekinthetek, az az, hogy a fiatal kollégáim hatására jobban izgat a spirituális közlendő, mint az esztétikus előadásmód. Megpróbálkoztam azzal is, hogy utánuk menjek, kvázi utánozzam őket. Nem ment. Nem azért, mert abszolút tehetségtelen vagyok, hanem mert az ember harminc-negyven-ötven év alatt *valamilyen* formálja magát, valamire képes, és nem tud mást csinálni. Mert olyanra vált az idegrendszere, s szinte genetikailag is átalakul egy élet során, hogy azzal tudjon foglalkozni, amivel meggyőződése szerint foglalkoznia érdemes.

– Rezsonya Kata említette, hogy az ön esetében a szokásos folyamat fordítottja zajlott: az idő előrehaladtával nemhogy megcsontosodtak volna a nézetei, hanem épp nyitottabbakká váltak. S hogy ez a horizonttágulás talán összefüggésben lehet azzal, hogy a tanítványok által járt különböző utakat megpróbálja figyelemmel kísérni és megérteni...

– Feltétlenül így van. De hadd példázzam ezt épp Rezsonya Katalinnal, akivel egyébként nem csak a mesteriskolában dolgoztam együtt, hanem részt vett a doktori programban is, s az ő kiteljesedése akkor következett be. Mint mondtam, amikor a villányi mesteriskola elindult, azt gondoltam, hogy annak kizárólagos médiuma a kő legyen. Különböző okokból kifolyólag rá kellett döbbernem arra, hogy ez nem helyes, ez korlátozza a gondolatszabadságot. Amikor befejeződött a mesteriskola, és a doktori iskola elindult helyette, akkor már azt mondtam: kollégák, eddig a kő volt a meghatározó, mostantól semmi megkötöttség nincs. Ha valaki a levegővel akar operálni vagy selyempapírral, azzal fog. Ennek félelmetes következményei lettek. Többek közt ennek eredménye Rezsonya Katalin hihetetlen minőségű objektje, amit a mostani kiállításon láthattunk. Nem is tudom, minek nevezzem, de olyan tág horizontú, tágas világú mű, a mindenség szólal meg benne: ha ránézek, monumentális kőobjektumot látok, amely ugyanakkor lebeg, mert tulajdonképpen apró paladarabokból készített függöny. Döbbenetes. A kő és a semmi, a kő és a levegő lép itt különös kapcsolatba egymással. Kő, fa, levegő. Kata az elsőként egyikeként mozdult el ilyen irányba.

Kétségkívül a rengeteg tépelődés és a fiatalokkal való együttműködés kényszerített rá arra, hogy feladjam a saját, a műtermemben kialakított és természetesen bizonyos korlátokat is jelentő elveimet. Óriási drámák zajlottak le bennem, amikor eljutottam odáig, hogy nincs határ. A határtalan mindenség nyitva áll előttünk. Ennek következménye már a doktori iskolában látható volt, s az ilyen produkciókban, mint Rezsonya Kataé. Talán nem veszi ő sem szerénységségnek, de biztosan tudom, hogy valamennyire még ebben is benne vagyok, hogy meg merte ezt kockáztatni. A tanárnak vagy abba kell hagynia a tanítást, vagy a növendékek után kell mennie. Nem lehet megállni. Egyszer Ormos Mária mondta nekem: minden évben tesztelje magát, Pista, ha kezdünk hülyülni, akkor nem szabad tovább tanítani. Szigorúan tesztetem is magamat, szellemileg és fizikailag egyaránt.

– A tanítványai szinte kivétel nélkül beszámoltak arról, hogy érzékelnek némi hendikepet a recepciójuk vonatkozásában. Talán elfogadható általánosítással: nem igazán olyan fajta művészet az önök által művelt, amelyet a média vagy akár a műkritika könnyedén befogadna és dédelgetne... Hogyan látja a köszobrászat, és persze szorosabban a saját, illetve a tanítványainak a helyzetét és lehetőségeit? Hol helyezkednek el a kortárs művészetben? A hazai vagy akár a nemzetközi műkritika, interpretáció felől milyen visszajelzéseket kapnak?

– A saját tevékenységemről nem szívesen beszélnék, idegenkedem attól, hogy a saját sikertelenségemről beszéljek. Általában a köszobrászatról azt mondanám, hogy a szobrász a kővel dialógust folytat. A kőben a dolog természetéből következőleg évszázatzredek váltak anyaggá. Egy márvány például kétszázézer éves. Hihetetlen idődimenziói vannak tehát. Nem szeretem a „kőmegmunkálás” kifejezést, ezért inkább azt mondanám: a kőhöz való hozzányúlás hagyományos formájában azt jelentette – és ezt Villányban teszteltük a kollégáimmal –, hogy az ember a kőtömböt elkezdte körbe koptatni, kalapáccsal. Az ütések következtében a kő belső, molekuláris szerkezete úgy alakult át, hogy körkörössé vált a feszültség, létrejött valamiféle molekuláris hálórendszer, amely keményítette, szilárdította az anyagot. A kalapácsütések tízezrei következtében a kő kifeszült, bőre lett.

Könnyű belátni, milyen változás ehhez képest, amikor a szobrász a gyémántkoronggal belevág a kőtömb szívéig. Egyenesen, mindenfajta manipuláció nélkül. Ez egészen elképesztő minőségi különbséget jelent. Ez az új módszer adott lehetőséget arra, hogy autentikus, kortárs gondolatok fogalmazódjanak meg a kőben. De továbbmegyek. Ennek az a következménye, hogy az anyaggal való beszélgetés során megváltozik az értelmezés is. Már szóba került az előbb Rezsonya Kata műve. Meggyőződésem, hogy a legelvetemültebb teoretikus számára is nyilvánvaló, hogy itt valami varázslat történt a kővel. A másik példám Varga Feri, aki öt évet töltött Japánban, a kiotói egyetemen doktorált, s ott fargott egy saját magát ábrázoló figurát gránitból. Egy éven át készítette, s ráadta a saját ruháit is. Amikor elkészült ez a hihetetlenül drámai figura, kalapáccsal ripityára törte. Ki vonhatja kétségbe azt, hogy itt nem valamiféle spirituális indíttatás manifesztálódott, ami messze túllép a kőhöz fűződő archaikus viszonyon? Én erre soha nem voltam képes. Egszerűen olyan mértékben szeretem és tisztellem az anyagot, hogy mindig igyekszem felmagasztosítani. A fiatal kollégáim azonban már nem így vannak ezzel. Illetve egyikük igen, a másikuk nem. Például a Rezsonya Kata-féle felmagasztosítás valami elképesztő transzformáció: szinte a kő lelkét rakta rá egy szalagrendszerre, egy hálóra – és ez már nem valamiféle „kipi-kopi”.

– Ez a technikai és az ebből eredő szemléleti változás jelentkezik az ön szobrainak manifeszt módon a néző elé tárt vágásfelületeiben?

– Igen, valóban manifeszt módon mutatom meg ezeket. Bár már a faplasztikáimban is vágásokkal operáltam, de korábban a kőben, szerszám híján, nem tudtam kivitelezni. Az Arc című munkámat még kézzel formáltam meg úgy, ahogy gyémántkorong nélkül képes voltam megfargani. A szobrot svéd gyűjtő vette meg, s az a szállítás közben megsérült. Kiutaztam, magammal vittem a közben megszerzett új szerszámot, amivel a helyszínen egy hét alatt minden síkot újravágtam, s azok így már tökéletesek lettek. Az én szobraimnál úgy kell kinézniük a síkoknak, mintha lézerrel vágták volna őket, olyan fontos része ez a szobrászatomnak. De ne rólam beszéljünk, hanem a kollégáimról.

Mi az, ami számomra leszűrendő abból a tényből, hogy együtt dolgozhattam velük? Nagyszerű érzés látni, hogy a Villányból elinduló folyamat hova vezetett. Mert annak idején jöttek Pestről olyan fiatalok, akik lófejeket faragtak, „kipi-kopiban”, ám aztán gyökeresen más irányt vettek. Ez a folyamat egészen idáig vezetett, a mostani kiállításához, például Kata szobrához, amit, amikor megláttam, borsódzott tőle a hátam. Tudniillik én tagja voltam ennek az egésznek, sőt közreműködője. Kezdetben ugyan még nem, de ké-

sőbb mindenféle rábeszéltem őket, például Katát arra, hogy mindent, ami eszébe jut, vegyen komolyan: nem baj, ha téved. Tévedni lehet, de gyávának nem szabad lenni. Úgy kell kezelnie magát, mint egy hihetetlenül érzékeny műszer, amelyik nem dob ki olyan ideát, amelyekkel nem érdemes foglalkozni.

Visszatérek korábbi kérdésére, fiatal kollégáim jövőjére. Szeretném leszögezni: bennem semmiféle averzió nincs a kortárs művészeti törekvésekkel szemben. A mi kiállítá-sunkkal párhuzamosan Budapesten zajlik a tehénparádé. Pécshez méltó ez a másik parádé az Aradi vértanúk útján, amely más minőséget jelenít meg, és a város hitelét erősíti. Ám én nem vagyok ellene a tehénparádénak sem, sőt, ha felkértek volna, hogy az egyik tehenet én tervezzem meg vagy fesse ki, elvállaltam volna. Létjogosultsága van az ilyen environmenteknek vagy a happeningeknek is. Nagyon ritkán fordul elő, hogy valamilyen produkcióval nem tudok mit kezdeni. Itt van ez a drótgubanc, a fiam műve, aki szakközépiskolás a művészetiben, és szobrásznak készül. Amikor azt mondtam neki, hogy ezzel nem tudok mit kezdeni, behozta ide a szobába, hogy nézzem. Itt van már hetek óta. Nézem, és próbálok vele valamit kezdeni. Mindezt azért vettem előre, hogy ezután válaszoljak arra a kérdésre, hogyan látom a fiatal kollégáim jövőjét.

Először is el kell mondanom azt a közhelyet, hogy bár együttműködésünk során mindegyikükkel eljutottam a nyelvi vagy a gondolati kiteljesedésig, tehát szobrásszá váltak vagy képzésítővé, de azt lehetetlen megjósolni, hogy kiből lesz nagy művész. Sejtlemem sincs, hogy ötven év múlva mit fognak mondani a munkáimról, csak a magam dolgát tudom végezni. Ehhez szerencse is kell. Annak ellenére, hogy semmiféle averzió nincs bennem az európai művészet vagy a világ művészetének *up to date*, trendi törekvéseivel szemben, mégis a következő állítást kockáztatom meg. Bizonyos vagyok abban – tanárként és magánemberként is –, hogy paradigmaváltás folyamatában élünk, illetve a belátható jövőben ez a folyamat be fog következni a kultúrában. Ez a paradigmaváltás azt célozza, hogy a spirituális közlendő hihetetlenül fontossá válik. Van erre egy rendkívül egyszerű képletem: a médiumok óriási mennyiségű kommunikációs felületet elvettek a képzésítő művészetektől, annak mintegy kilencvenkilenc százalékát. Most tekintsünk el attól, hogy a médiumok hogyan teljesítenek, tételezzük fel, hogy elméletileg képesek ennek a funkciójuknak megfelelni. Mit tehet a képzésítő vagy a tárgykészítő ebben a helyzetben? Olyasmiről beszél, olyat mutat meg, amit a médiumok nem tudnak. Szerintem a vizuális művészet ma ez. Ennek következtében még fontosabb a spirituális közlendő, mert az a médiumokban nemigen jelenik meg. A médiumok ugyanis kénytelenek sok emberhez szólni, ezért a már bejárt kategóriákat használják, a „másodlagos információkkal” operálnak.

Nézzük, mi lesz a komplex értelmű paradigmaváltás egyik iránya. Közép-Európában Lengyelországtól Bulgáriáig ötven éven át fennállt a stílus-apartheid, aminek az a következménye, hogy az itteni akadémiákon a praxist, a szakmát még ismerik az ott képzett fiatalok. Nem úgy, hogy tudnák, hogyan kell egy térdet megmintázni, vagy tisztában lennének egy kulcsfontosságú elhelyezkedésével, mert ennek nincs jelentősége. Azt tudják, hogy mi az emberi, szakmai alapállás a tárgykészítés során. Ezt nevezem én professzionalizmusnak. Míg az elmúlt huszonöt-harminc év során a konceptuális attitűd miatt a nyugat-európai akadémiákon ennek ismerete tulajdonképpen megszűnt. Kedves barátom, a japán származású német szobrász, Hiromi Akiyama Karlsruhéban tanított, és sokat járt a csoportomnál. Míg róluk a legnagyobb elismeréssel szólt, elmesélte, odakint senkit nem érdekel, amit ő tanítani akar. Mert az ottani növendékek elmennek a kasseli Dokumentára, körülnéznek, és azt mondják, ne hülyéskedjen már – „vesznek egy lavór szart, papírt, és azzal készen van”. A magyar képzésekben részt vevő fiatal emberek felkészültebben érkeznek ebbe a paradigmaváltásba, ezért azt hiszem, hogy a közép-európai posztkommunista országok kultúrája a következő harminc-nyolcvanötven évben infektálni fogja

az európai kultúrát. Hasonlóképpen ahhoz, ahogy a hatvanas években a dél-amerikaiak tették. Ez a jövőjük, véleményem szerint, a mi fiatal alkotóinknak.

– *A tanári működése rendkívül sok energiát emésztett fel. Beszélt arról, hogy a közösség ügyének előmozdításával kapcsolatban egyfajta megváltásszerű mozzanat rejlett a gondolkodásában egykor, ami mára megszűnt. Biztos meg tudná becsülni, hány saját szobra nem készült el ez idők alatt. Hogyan tudná megvonni az egész pályájának az egyenlegét? Jó volt-e ennyi ember mesterének lenni, megérte-e?*

– Ez kemény és a lényegre mutató kérdés. Bár fogadkoztam, hogy magamról nem beszélek, egy-két mondatot mégis el kell mondanom, hogy érthető legyen a válaszom. Rengeteg tépelődés, összehasonlító értékelés után arra a következtetésre jutottam, nincs más lehetőségem, mint hogy torzónak tekintem az életművet. Ennek sokféle oka van, de nem érdemes belebonyolódni. Talán egyet mégis említenék: bár ez nem érdem, hanem tulajdonság, én monumentalista vagyok. A szobraimat jellemzi egyfajta monumentális kisugárzás. Ebből az következne, hogy sok nagyméretű szobrot kellett volna készítenem. Ám ez nem adatott meg, egyszerű pénzügyi akadályai voltak. Ismétlem, az életművem torzó, és az is marad, még akkor is, ha még húsz évig tudnék dolgozni, amiben reménykedem. Akkor sem lenne arra pénzem, hogy minden évben két-három nagyszobrot elkészítsek, bár képes lennék rá. Ha ezt figyelembe vesszük, óriási jelentősége van annak – megpróbáltam összeszámolni –, hány fiatal emberrel voltam szoros kapcsolatban, akik a pályára kerültek. (Minimum kétszer, de inkább háromszor annyian voltak, akik nem maradtak a szakmában.) Így vagy úgy, de a kapcsolatomból az előbbiekkal megmaradt, és ez nagyszerű.

Hogy milyen értékű szobrászat az enyém, azt nem tudom megítélni. A torzó jellege mindenképpen levon az értékéből. Vagy mégsem? Nem tudom. Gulácsy torzót hagyott maga után, és halhatatlan maradt, lényegében Csontváry is. Nagy dolognak tartom azt, hogy egy generáció a mestereként fog rám gondolni. Nem egyenértékű, nem azonos a szobrászi tevékenységgel, de különös korona, különös ajándék a sorstól.

SZERB ANTAL ESETE A HUNGAROLÓGIÁVAL

Filológiai kilengések egy kézirat körül

Régóta tervezgetek néhány írást olyan témákról, amelyeket a véletlen hozott elém, többnyire egy-egy antikváriumban meglátott és megvett könyv alakjában. A komoly kutatók, a tudomány emberei szisztematikus munkával ássák elő anyagukat könyvtárak és levéltárak mélyéről. Nyilván velük is sokszor megesik, hogy valami véletlenül, mintegy mellékesen kerül a látókörükbe, egy témájukhoz csupán távolról vagy még úgy sem kapcsolódó szálla bukkannak. Ez azonban náluk mégiscsak a rendszeres feldolgozás sodrásába esik, a tudományos állhatatosság és alaposság hozadéka. A filológusi munkához többen társították már a detektívregények izgalmát, és voltak olyanok is, egyikük éppen Szerb Antal *A Pendragon legendájában*, akik össze is párosították a kettőt, és a filológiai kutatásból valóban regényes izgalmakat csiholtak ki.

Azt is tudjuk, hogy Szerb szenvedélyesen szeretett könyvtárba járni, mámorossá tette a kultúra nagy épülete, mely, mintha csak a történeti tudás tégláiból emelték volna, kézzelfoghatóan boltozódott a feje fölé. A könyvtár könyvekből kirakott falai úgy ölelik körül az ilyen embert, mint Kantot a csillagos égbolt, s a megrendülés és a vigasz hasonló monumentumát kínálják annak, aki szinte a bőrén érzi itt az emberi képzelet, tudásvágy és történelem atmoszferikus nyomását.

Én sajnos nem ismerem ezt az érzést. Megfosztott tőle, hogy a könyvtárhoz számomra, Szerb Antaltól eltérően, nem a nyaralás képzelete, az élményekben dűskálás lubickoló öröme társul, hanem a partravetettség érzete; komor intézménye nem az otthonosság, hanem a kedélytelenség és a gyakorlati jellegű bosszúságok terepe. A könyvtári kötetek és közém nemcsak adminisztrációjuk személytelen és hivatali ügymenete emelt falat, hanem a célirányos elmélyülésnek az a merev, szerzetesi kötöttsége, mely az együvé tartozás érzése helyett mindig valami berzenkedést váltott ki belőlem, és idegenné, sőt nyugtalanná tett, mint ahogy a csöndet is mindig megzavarta valami idegen hang, surrogó nesz, motozás vagy köhögés zaja. Annál jobban szeretem az antikváriumokban való keresgélést, amely a könyvtárral ellentétben nem az egyetemes emberi kultúra rendszerezett és nyomasztó méretű könyvfalával szembesít, hanem csupán könyvek esetlegesen összeválogatott, kézzelfogható, belátható és folyton cserélődő halmazával, amelyből az ember kedve szerint kiszakíthat és akár haza is vihet egy-egy darabot. Más kérdés, hogy az antikváriumok sem a régiek már. Rendezettekké és átláthatókká váltak, letisztultak és elszegényedtek polcaik.

A könyvtár rengetegében minden egymáshoz kapcsolódik, ezért aztán szinte kiszabott a felderítés iránya, az, hogy lépésről lépésre kell haladni. Nem azt az érzést kelti az emberben, hogy bármi megtörténhet, hanem hogy minden mindennel összefügg, és még a véletlennek is megvan a maga jelzete. Az antikváriumban éppen a rendszertelenség a vonzó; aki polcai között kutat, a véletlen kegyelmébe ajánlja magát.

Sok mindenbe belebotlottam ily módon az évek során, amivel a könyvtárban aligha találkozhattam volna. Van úgy, hogy az embernek kezébe kerül valami, és egy kicsit más

emberré teszi. Valami, aminek addig a létezéséről sem tudott, hirtelen róla kezd el szólni pusztán azáltal, hogy magára vonja az érdeklődését, és irányt szab neki. Ennek nyilván elengedhetetlen eleme a birtoklás és a gyűjtés szenzációja, amit mindig saját egyediségünk felderengő tudata leng körül. Persze az antikváriumi kalandok nem szenvedélyességükben különböznek a könyvtári kalandoktól, csak regisztrterük más, testközelibb és önösebb élményeket kínálnak, és mindig van bennük valami személyes belegabalyodás.

Kézirat a kézben

Két éve történhetett, hogy egy budapesti antikváriumban néhány, polcokra még be nem sorolt könyvet átforgatva megakadt a szemem valamin. Egy-egy ilyen könyvkupac, amely a beárazás után épp csak kikerül a boltba, mindig különös izgalom tárgya, hiszen még senki sem látta. Ez így persze nem egészen igaz, hiszen először is látta, sőt jól megnézte az, aki a könyvet megvette és/vagy beárazta (a kettő nem feltétlenül ugyanaz a személy), és rajtuk kívül is láthatta bárki az antikváriumban dolgozók közül. Márpedig mindazok, akik látták, megszűrhetik maguknak, barátjuknak, ismerősüknek vagy a boltba bejáró valamelyik állandó vevőnek, akiről tudják, hogy egy adott kötet érdekelheti. A könyveknek ezzel a zsilipelésével és stoppolásával régebben is számolni kellett, de manapság, amikor már a kicsit is speciálisabb könyvek is úgynevezett aukciókon méretnek meg, csupán elvétele fordul elő, hogy egy könyvritkaság csak úgy kikerül a polcra.

De egyelőre még nem tartunk itt. Mielőtt ugyanis kikerülne, van egy pillanat – ami percek, sőt napokat is jelenthet –, amikor a könyvek még nem találták meg helyüket a polcon aszerint, hogy hová tartoznak. Ezek a kupacok, mondhatni, esszenciálisan testesítik meg a könyvek antikváriumi létmódját, hiszen egymás mellé, pontosabban egymás tetejére kerülhet itt az ifjúsági regény és a tudományos értekezés, a vers és a lexikon, az új és a régi könyv. Ezért is különleges préda az antikváriumi kőszálónak, aki mindig részen van, a szem sarkából figyeli, ha valami gyanús mozgolódás támad, és efféle könyvek tűnnek fel a láthatáron, hogy aztán alig leplezett izgalommal körözzön, és éhes ragadozóként csapjon le rájuk. E szerencsevadászok és könyvkalandorok valamelyike rendszerint mindig ott is tanúzik a boltban, és kiveszi a kötetek közül, amin megakadt a szeme.

Ott állok tehát egy ilyen könyvkupacnál, és megakad a szemem valamin. Bordó vászonkötésű, vaskos, angol nyelvű kötet, a címe: *A Companion to Hungarian Studies* (korabeli szóval „A magyarságtudomány kézikönyvé”-nek fordíthatnám, de mondjuk inkább „A magyar történelem kézikönyvé”-nek). A *The Society of the Hungarian Quarterly* (vagyis az 1936-ban indult angol nyelvű szemle, a *The Hungarian Quarterly* kiadására létrejött társaság) adta ki Budapesten, 1943-ban, Bethlen István előszavával. Történelmünk korszakait mutatja be a kezdetektől a Monarchia felbomlásáig, továbbá Magyarország földrajzáról, nyelvéről és kultúrájáról közöl összefoglaló tanulmányokat. A történeti részek szerzői közül csak egy-két név rémlik a *Magyar Szemléből*, a kulturális fejezetek írói azonban nagyrészt jól ismert nevek; a nyelvészeti részt Bárczi Géza, a néprajzit Gunda Béla jegyzi, a magyar zenéről Szabolcsi Bence ír, a magyar irodalomról pedig Szerb Antal. A két utóbbi zsidó származású, ami egy 1943-as, reprezentatív, félhivatalos kiadványban legalábbis meglepő, mint ahogy az egész kiadvány léte is az, hiszen, ha meggondoljuk, célközönsége, Anglia és Amerika ekkor már ellenséges hatalmak, akikkel hadban állunk. Nagyon érdekes. Igazán izgalmas mégis akkor lesz a dolog, mikor észreveszem – és nehéz nem észrevenni –, hogy a kötetbe bele van téve három, egyenként kb. tízoldalas gépelt szöveg. Az egyik egy cím és szerző nélküli dolgozat a filozófiai pluralizmusról, sűrű utalásokkal William Jamesre. (Hogy került ide, és mit keres itt? – még csak találgatni sem tudom, de mintha valaki rám gondolna itt, hogy pont az én kezembe akad ilyesmi, hiszen

az amerikai pragmatizmus mestere nekem különösen fontos és kedves szerző.) A másik gépelt írat tetején ez áll: „New Hungarian Literature. By A. Szerb”! De a legizgalmasabb a harmadik. Ennek *Hungary in the Older English Literature* (Magyarország a régi angol irodalomban) a címe (a továbbiakban Kéziratként említem), fölötte pedig Szerb Antal neve ceruzával van odakanyarítva. Míg a másik kettő vékony másolópapírra gépelt szöveg, ennek a papírja is szélesebb és vastagabb. Magában a szövegben pedig néhány kéziratos betoldás is van. Azt hiszem, találtam valamit.

Fejest ugrok a filológiába

Vajon az antikváriusok meg sem nézték, mi ez, elsikkadt a két másik szöveg között, vagy eszükbe se jutott, hogy valóban az, ami? Nem kezdek el kérdezősködni, kitől vették a könyvet, honnan került a boltba. Nem akarom fitogtatni a szerencsémét, csak rossz fényt vetne rám. Amúgy sem hiszem, hogy sokat tudnának segíteni. Bár a címoldalon ott látható Sőtér István tulajdonosi pecsétje, tehát valamikor az övé lehetett, világos, hogy annak, akitől megvették, fogalma sem volt, mit ad el, és nem is olyan hagyatékából került elő, amely az antikváriust nagyobb körültekintésre inthette. Azt szokták mondani, hogy ahonnan egy ilyen kötet előkerül, ott kell lenni többnek is. A könyvek nem olyanok, mint a macskák, nem szeretnek egyedül sétálni. Ez a *Companion* viszont (az angol szó nemcsak kézikönyvet jelent, hanem társat is), úgy látszik, mégiscsak afféle kóbor macskaként került a boltba: abban a bizonyos kupacban legalábbis nem akadt társa.

Lehet, hogy mondanom kell: idáig nem gondoltam rá, hogy a régi angol irodalom magyar vonatkozásaival, Bethlen István háború alatti angolbarát politikájának nüanszaival, vagy akár Szerb Antal-kéziratokkal foglalkozzak, most azonban itt volt a kezemben egy (talán három is). Kezdenem kellett vele valamit.

Gyorsan kiderült, hogy „Magyarország a régi angol irodalomban” című írás nem található Szerb mindedig legteljesebb, háromkötetes tanulmánygyűjteményében, melyet néhány éve adott ki a Magvető. És azon sem csodálkoztam nagyon, hogy még a *Companion*ban megjelent tanulmánynak sem találtam itt nyomát. Mindazonáltal ez az írás eddig sem maradt teljesen ismeretlen. Csak épp nem Szerb Antal kutatói tartják számon, hanem a József Attila-filológia: a költőre vonatkozó passzusa belekerült a *Kortársak József Attiláról* harmadik kötetébe. Persze ez az 1943-as tanulmány nem sok újat mond a *Magyar irodalomtörténet*hez képest, de aligha ez az ok, ami miatt a kötetből kimaradt. (Ilyen alapon ki kellett volna hagyni például a *Don Quijote szerelme* című írást is, amely nem más, mint egyik legszebb esszéje, a *Dulcinea* újrahasznosítása.) Pedig megjelenésének ideje és körülményei, valamint az, hogy angolszász olvasóközönség számára íródott, a szöveg súlyozását és hangsúlyait mindenképpen figyelemre méltóvá teszik.

Az említett Szerb-kiadásnak azonban nem ez az egyetlen hiányossága. Nem szerepel benne például Örkény *Félálom* című 1937-es, tervezett kötetéről írt lektori jelentése,¹ ahogy az *Egyetemes Philológiai Közlönyben* megjelent recenziói sem. Azt már korábban, másutt szövé tettem, hogy a *Magyar irodalomtörténet* helyreállítottának mondott kiadása sem éppen makulátlan: az „Ady magyarsága” című fejezet első mondatának most, lassan két évtizeddel a rendszerváltás után is hiányzik az a fele, mely szerint Adyt „a marxi tanok internacionalizmusa nem érdekelte”, és nem került vissza utolsó mondatának, s egyúttal az egész Ady-fejezetnek, a végszava sem, mely hajdanán így hangzott: Trianon.

De vissza a Kézirathoz! Vajon mikor íródott, hova, és miért nem jelent meg? – hamarjában ezek a kérdések vetődnek fel bennem. Mindenekelőtt persze azt kellene eldönteni, ki

¹ Vö. *Vigília*, 1978/3.

írta? Mert igaz ugyan, hogy a lap tetején ott olvasható Szerb Antal neve, ami nagyon hasonlít Szerb Antal kézjegyére, de hát hány diákkori ellenőrző tudna mesélni arról, hogy egy nevet végül is bárki odakanyaríthat, ha akar. Ráadásul egy szembetűnő különbség van is az aláírások között. Míg Szerb rendszeren egybeírja vezeté- és keresztnévét, a Kézíraton tisztes távolság választja el őket – erre azonban kellő magyarázatot ad, hogy ez itt nem aláírás, vagyis a név itt nem kézjegyként, hanem a szerző nevéként szerepel. Ami a szövegben lévő kézírásos betoldásokat illeti, természetesen ezeket is összevettem a Szerb válogatott leveleinek borítóján látható levél részletével, és nekem azonos kéztől származónak tűntek, akárcsak Áginak, akin grafológiai vizsgálataim eredményét teszteltem. Az igazsághoz tartozik, hogy egyszer emaileztem is a Petőfi Múzeum egyik munkatársának, hogy van egy kéziratgyanús Szerb-szövegem, amit szeretnék neki megmutatni, és a szakvéleményét kérni, de nem kaptam választ. Talán csak eltévedt valahol a levelem, de tovább nem próbálkoztam, megnyugodtam abban, hogy az írásszakértői véleményezés a családban marad.

Mert az, hogy esetleg hamisítvánnyal van dolgom, nem is tűnt számomra komolyan számba vehető feltevésnek. Ki hamisítana ilyesmit, és milyen célból? Nyilvánvalóan azért, hogy valami hasznot húzzon belőle, eladja, értékesítse. Csakhogy esetünkben az anyagi haszonszerzés lehetőségét kizárják azok a körülmények, ahogyan a könyvre és a beléje tett papírokra rábukkantam. Antikváriumokba nem volt belekalkulálva a kéziratok esetleges eredetisége, s így eladók sem kaphattak érte sokat. Persze még sok eshetőségre lehet gondolni: például arra, hogy az antikváriusnak eredeti kéziratként kínálták föl megvételre (akár jóhiszeműen, akár nem), de az nem dőlt be a gyenge próbálkozásnak, és a papírokat teljességgel értéktelennek ítélve egyszerűen hozzácsapta a könyvhöz, vigye, akinek tetszik. Az is lehet, hogy a kéziratok megjárták a PIM-et is, de ott sem kapták be a horgot (ha felveszem velük a kapcsolatot, ez is kiderülhetett volna). Lelki szemem előtt alakot ölt még egy frusztrált irodalmár is, aki Szerb Antal állítólagos kéziratai mögé bújva bocsátja útjára saját kéziratát. De akárhogy is forgatom, a kérdés teljességgel komolytalan, és az egyedüli eset, amikor a hamisítás ténye értelmet kaphatna, az volna, ha a hamisító én magam lennék. Jelen állás szerint ugyanis csak én vagyok olyan helyzetben, akinek egy efféle próbálkozáshoz bármi érdeke fűződhet. Még ha az iménti frusztrált irodalmár nem is én vagyok, most kétségkívül nekem szolgáltat témát az íráshoz, ha pedig sikerül ráirányítanom a figyelmet, és valódiságát bizonyítanom, egyszersmind az ázsióját is felvertem, s ha úgy tetszik, akár el is adhatom.

És akkor azt még nem is tisztáztuk, hogy egy vagy három kézirat került ilyen szerencsés módon a birtokomba. A másik Szerb névvel jegyzett szöveg hitelességét ugyan semmilyen kézzel írt betoldás nem erősíti meg, ettől azonban még nyugodtan lehet egy kéziratban maradt Szerb-írás, hiszen a hamisítás tényének itt is ugyanolyan nehéz volna értelmet adni, mint a Kézirat esetében. A William Jamest emlegető szövegben viszont vannak kézírásos javítások, s bár ez az írás sietősebbnek és türelmetlenebbnek hat Szerb kézírásánál, kis jóindulattal az övé is lehetne. Márpedig az, ha ennek is ő volna a szerzője, igazi felfedezésnek számítana. Mert míg a magyar irodalmi tárgyú írás aligha tartogat különösebb meglepetést az *Irodalomtörténet* olvasóinak, és a régi angol irodalom magyar vonatkozásait szemlélő Kézirat anyagának egy része is fellelhető Szerb néhány publikált írásában, arról mindeddig nem tudtunk, hogy különösebb figyelmet szentelt volna a pragmatizmusnak vagy William James munkásságának. Bizonyos tekintetben tehát ez a szöveg tűnik a legérdekesebbnek. Ennek ellenére itt csupán a legautentikusabbnak látszó kézirrattal, Szerb hungarológiai tárgyú dolgozatával foglalkozom, közölve egyúttal általam készített fordítását. Írásom tehát nem egyéb, mint ennek az eddig ismeretlen tanulmánynak a fel- vagy levezetése.

Egy nehezen induló kapcsolat

Hogyan került tehát Szerb szerzőként az *A Companion to Hungarian Studies* című kötetbe, és hogyan kerültek a szóban forgó kéziratok e könyv egyik példányába? – ezek az első fontos kérdések, még ha eddig jószerével csak arról beszéltem is, hogyan került ez a bizonyos példány az én birtokomba. Ehhez azonban kicsit vissza kell mennem az időben, hiszen természetszerűleg nem minden előzmény nélkül kérték fel a magyar irodalomról szóló fejezet megírására. Balogh József még nem is volt a *The Hungarian Quarterly* szerkesztője, amikor már cikket kért Szerbtől a lapjába. 1932-ben ugyanis még csak francia nyelvű testvérlapja, a *La Nouvelle Revue de Hongrie* létezett, s Balogh ennek szerkesztőjeként környékezte meg először szeptemberben, majd a következő év júniusában. Az akkor még fiatalnak számító tudós mindkét megkeresésre kitérő választ adott, az utóbbinál arra hivatkozva, hogy készülő irodalomtörténete minden idejét igénybe veszi, ezért csak szeptemberben állhat a rendelkezésére. Ez, mint tudjuk, nem is volt a részéről üres kifogás, Balogh mégis kicsit indignáltan ezt írta rá Szerb levelezőlapjára: „Ettől nem lehet semmit kapnunk!”² Mintha csak megérezte volna, hogy a szeptemberi ígéretből sem lesz semmi. Azt illetően, hogy a szerkesztő unt-e rá a kilincselésre, vagy Szerb talált újabb kibúvót, a levelezés bizonytalanságban hagy. Mindenesetre amikor csaknem három év múlva újra felveszik a fonalat, Balogh taktikát változtat. Konkrét témajavaslattal áll elő: Berzsenyi centenáriumara kér írást 1936 februárjában az év elején meginduló *HQ*-ba. „Remélem ezúttal nem adsz kosarat – írja –, sőt azt is remélem, hogy a cikk, melyet hamarosan megkaphatok, alkalom lesz érintkezésünk felújítására.” És Szerb ezúttal valóban meg is írja és elküldi a cikket, de azért a sorsát nem viseli túlságosan a szívében. Erre Balogh 1936. március 31-i leveléből következtethetünk, amelyben arra kéri újdonsült szerzőjét, hogy tanulmányát egészítse ki „egy-két oldallal, beszúrt részletekkel, vagy egy összefüggő alineával”. Mivel pedig tudomására jutott, hogy Szerb ezt a dolgot legszívesebben áthárítaná cikkének fordítójára, akit megkért, hogy emeljen át néhány passzust tetszése szerint a *Magyar irodalomtörténet*ből, és ezekkel duzzassza föl írását, megpróbálja erről lebeszélni: „Nem a fordító, hanem a szerző munkája ez és hidd el a dolog megéri a fáradságot.” A „dolgok” e kis incidens ellenére végül is a helyükre kerültek. „Mint szóval is mondtam: alig tudok nálad alkalmasabb embert magyar szellemi kérdések külföldi ismertetésére, mint te vagy” – írja Balogh az év végén. Ettől kezdve tehát kapcsolatuk zökkenőmentesnek tűnik, noha a szerkesztő, szinte menetrendszerűen, minden újabb cikk esetében arra ösztökéli Szerbet, hogy bővítse ki írását, valamint arra, hogy ne levetett, magyarul már publikált tanulmányt bocsásson a lapjai rendelkezésére, hanem olyat, amit kimondottan külföldi közönségnek írt. Emellett éberén ügyel országimázsunk tisztaságára is: „Bethlen memoárjának francia vonatkozású részéről is helyes volna egy oldalt betenni a cikkbe és ott, ahol Bethlennek személyi higiéne-jéről írsz, megemlíteni, hogy XIV. Lajos mosdási viszonyai sem voltak különbek, nehogy a mit sem sejtő külföldi olvasó azt higgye, hogy mi mocskosabbak voltunk, mint a korban más nemzetek” – írja 1937-ben. A következő évben pedig: „Arra kérnélek, hogy Reguly érdekes alakjáról kissé többet, mondjuk kétszer ennyit légy szíves írni és a további öt oldalt, úgynevezett tudományos anyaggal megtölteni, vagyis tájékoztatást nyújtani oeuvre-je egészéről. Azt is kérném, lennél szíves eldönteni, hogy az angoloknak, vagy a franciáknak szánod-e a cikket. Én azt hiszem, az angolokat jobban érdekelné, de akkor némiképp (sic!) másként kellene megírni, mintha francia

² Balogh és Szerb levelezése Balogh hatalmas hagyatékának részét képezi az OSZK-ban – mert persze antikvárium ide, antikvárium oda, azért én is csak bekényszerültem a könyvtárba. Balogh József – Szerb Antal, 1932. szept. 22., 1933. június 27., Szerb A. – Balogh J., 1933. július 1. OSZK Kézirattára, Fond 1/3013.

cikk lenne belőle.”³ A szerkesztő udvarias és formális megfogalmazásaiból is kiérezhető valami kimért rosszsallás, mintha Szerb nem venné eléggé komolyan feladatát, s nem érezné át kellőképp e lapok külpolitikai és kultúrmissziós tevékenységének jelentőségét.

Pedig ez a szerep az első bécsi döntés, majd a világháború kitörése utáni években egyre égetőbbé és egyre veszélyeztetettebbé vált. Már 1940 végén felmerült annak lehetősége, hogy a *The Hungarian Quarterly* megszűnik a kormány parancsszáva,⁴ erre azonban végül is csak egy év múlva, a világháborúba való belépésünk után került sor. Bethlen ugyan 1941. november 6-án levelet írt Bárdossynak, melyben a lap további megjelenése mellett érvelt, mivel „ma, amikor hadüzenet az Egyesült Államok és a tengelyhatalmak között nem történt, és a diplomáciai kapcsolatok is fennállnak”, szerinte semmi sem indokolja ezt az intézkedést, és arra kérte a miniszterelnököt, hogy a kormány döntését tegyék újabb megfontolás tárgyává.⁵ Levelének végén annak a reményének adott hangot, hogy amennyiben a HQ a háború végéig fennmaradna, „léte és politikailag szepülőtelen múltja a békekötés idején a magyarság javára fog betudatni”. Vagyis Bethlen mintha már 1941 novemberében azzal számolna, hogy a háborút elvezítjük! Közbenjárása kudarcra volt ítélve, minthogy alig egy hónappal később Magyarország már mindkét említett angolszász nagyhatalommal hadiállapotba került. Ez azonban csak még rejtélyesebbé teszi, ki és miképpen engedélyezhette annak a *Companion*nak a kiadását, amely expressis verbis a több mint egy éve megszüntetett *The Hungarian Quarterly* (az 1941 nyári szám volt az utolsó) 1942-es évfolyamának nevezte magát, és hogyan jelenhetett meg ténylegesen is 1943-ban. De ez a rejtély viszonylag könnyen megoldható. Egyszerűen arról van szó, hogy Bárdossyt időközben (1942. március 9-én) a Bethlen emberének számító Kállay Miklós váltotta fel a miniszterelnöki székben, aki legfontosabb feladatának a Nyugattal való kapcsolatok újrafelvételét tekintette. Az év végére a katonai erőviszonyokban is fordulat állt be, és éppen Balogh József kezdeményezésére megkezdtek az eljövendő béketárgyalások magyar anyagainak összeállítását.⁶ A kapcsolatteremtés és a propaganda ezen nyugati irányultságú hullámában merül föl a *Companion* terve, és jut el a megvalósulásig 1943 tavaszán.⁷ Ugyanezzel a lendülettel könyvsorozatot is terveznek, amelyben, mint Balogh József a hivatalos érintkezés körmonfont ironiátlanságával megfogalmazza, „a művelt magyar publikumot angolszász ellenségeinkről szükséges alapvető ismeretekkel próbálnánk ellátni”.⁸ 1943 augusztusában pedig már a *Companion* második kötete szerzőgárdájának összeállítása van terítéken.

Balogh és Szerb negyvenes évekbeli levélváltása nem maradt fenn, így a *Companion*-beli tanulmányra való felkérésről sem tudunk semmi konkrétumot. Ami a Kézirat keletkezésének körülményeit és megírásának idejét illeti, kézenfekvőnek látszik az a feltevés, hogy a *Companion* tervbe vett második kötetébe íródott, és azért maradt kéziratban, mert ez a kötet végül is nem jelent meg. Csakhogy bizonyíthatóan nem ez a helyzet. Balogh Bethlennek írt leveléből kiderül, hogy a *Companion II* a jelenkori Magyarország történel-

³ Balogh J. – Szerb A., 1936. febr. 10., 1936. márc. 31., 1937. jan. 18., 1938. nov. 25. Fond 1/3013.

⁴ Vö. Balogh József levele Bethlen Istvánnak, 1940. dec. 19. Fond 1./322.

⁵ Idézi Frank Tibor: „A Hungarian Quarterly irodalompolitikája 1936–1944”, *Filológiai Közöny*, 1978/1. 55. o.

⁶ Ebben az áttekintésben Romsics Ignác Bethlen Istvánról írt politikai életrajzának (*Bethlen István*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005) *A nyugatbarát politikai erők élén* című fejezetére támaszkodtam.

⁷ A könyv valamikor április táján jelenhetett meg. Balogh a kötet festészeti fejezetét író Farkas Zoltánt március 18-i levelében arról tájékoztatja, hogy a könyv nyomását elkezdték, és néhány reprodukciót kér tőle, melyek cikkét méltóképp illusztrálnák. OszK Fond 1/990.

⁸ Balogh 1943. augusztus 14-i keltezésű levele Kosáry Domonkoshoz (Fond 1/1833), melyben Kosáryt egy rövid magyar nyelvű angol történelem megírására kéri föl.

méről és társadalmáról adott volna képet, az irodalmi fejezetet Keresztury Dezsővel szándékozták megírni, de ebben a kötetben egy *Magyarország a régi angol irodalomban* című tanulmánynak egyébként sem lett volna helye.⁹

Forduljon Smithhez

A másik magától adódó feltevés az, hogy Szerb hungarológiai áttekintése még a *The Hungarian Quarterly*-ba íródott, miután más angol nyelvű publikációs fórum nem is igen kínálkozhatott számára. De erre látszik utalni a Kézirat szövegében található kétoldalas önálló betoldás is. Ebben ugyanis a 6. oldal után nem a 7. következik, hanem 6.a., illetve 6.b. jelzéssel az említett két oldal, és a rendes lapszámozás csak ez után folytatódik. Mint láttuk, Balogh minduntalan arra ösztökélte Szerbet, hogy egészítse ki cikkét, írjon hozzá vagy ékeljen bele még néhány oldalt. Könnyen elképzelhető tehát, hogy ez a bővítmény is így született, s ha így áll a dolog, a kikerekített cikk végül a *HQ* megszűnése miatt maradt kéziratban. Ezt az eshetőséget azonban maga a betoldás, pontosabban annak tárgya zárja ki. Az utólag beékelt két oldal ugyanis egy bizonyos John Smith kapitány magyarországi kalandjait taglalja, márpedig a *HQ* 1940/41-es téli számában Szerbnek éppen a nevezett kapitányról jelent meg egy tanulmánya. (Ez egyébként utolsó közreműködése a lapban.) A Kézirat Smithre vonatkozó passzusainak túlnyomó része megfelel a *HQ*-ban közölt írás mondatainak, vagy szó szerint azonos velük. Tehát ha a Kézirat a *HQ*-ba készült, a betoldás nem születhetett a Smith-cikk megjelenését követően. Nem feltételezhetjük, hogy Szerb a néhány hónappal korábban ugyanitt közölt írásból merítette volna a betoldás anyagát. Ha pedig így van, biztosra vehető, hogy a Kézirat Szerb angol nyelvű Smith-cikkének megírása előtt íródott, ami egyúttal azt is jelenti, hogy hungarológiai tanulmánya nem a lap felszámolása, hanem valamilyen más ok miatt maradt kéziratban. De akkor miért?

Smith kapitány alakja egyébként a Kézirat datálásának kérdésén túlmenően is figyelmet érdemelne. Pontosabban a helyzet az, hogy Smith kapitány ettől függetlenül is sokunk ismerőse, még ha ez a név első hallásra nem is mozgat meg bennünk élénk emlékeket. Smith alakja ugyanis mindörökké összefonódott Pocahontas történetével: ő az a fehér ember, akinek életét a bátor indián lány megmenti. S bár Szerb idejében Pocahontas és vele Smith kapitány még nem vált rajzfilmhősként halhatatlanná, legendájuk már akkor is széles körben ismert volt az amerikai közönség előtt. Egy Smith kapitány magyar kapcsolatairól szóló írás tehát a *HQ*-ben kitüntetett érdeklődésre tarthatott számot. Mindez talán ezeknek a filológiai szálazgatásoknak is bizonyos érdekességet kölcsönöz, még ha a Kézirat Smith-re vonatkozó betoldásának története itt el is homályosítja magának Smith kapitánynak a történetét.¹⁰

Mindeddig csak Szerb angol nyelvű Smith-cikkéről beszéltem, holott írt róla magyarul is. Az *első amerikai Erdélyben* címmel jelent meg a *Magyar Nemzet* 1940. szeptember 12-i számában. Ennek szövege megtalálható *A kétarcú hallgatásban*, Szerb összegyűjtött tanulmányainak 3. kötetében, bár forrásként, első megjelenésként a *HQ*-beli cikk van föltüntetve. Ez nemcsak azért érthetetlen és zavaró, mert a magyar változat a korábbi, hanem azért is, mert a kettő szövege korántsem azonos, az angol nem a magyar cikk egyszerű fordítása. Ezt a különbséget alighanem szintén Balogh József szerkesztői rá-

⁹ Balogh J. – Bethlen I. 1943. júl. 8. Fond 1/322.

¹⁰ Smith kapitány műveinek szemelvényes magyar kiadása: *John Smith kapitány utazásai és cselekedetei*. Válogatta, fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: C. Cutean Éva. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

menősségének tudhatjuk be, bizonyára megint csak ő unszolta szerzőjét arra, hogy írjon az angol-amerikai kalandorról „kissé többet, mondjuk, kétszer ennyit”. Akárhogy is, az angol változat lényegesen hosszabb lett – közli például Smith kapitány Báthory Zsigmondtól kapott állítólagos nemesi oklevelének teljes szövegét –, nagyjából kétszerese a magyarnak. De ennél a terjedelmi különbségnél is fontosabb itt, hogy Szerb a *HQ*-beli tanulmányban reflektál a *Magyar Nemzet*-be írt cikkét ért kritikára, az említett oklevél hitelenségének és Smith szavahihetőségének kérdésére. Az írás angol változata már csak ezért is későbbi, mint a magyar.

Persze részletkérdés ez is, tudom, a részletkérdés részletkérdése. És mégis úgy érzem, bele kell mennem, végig kell csinálnom, amíg ki nem játszom az utolsó kártyát is, míg utána nem járok a legkisebb, legérdemtelenebbnek tűnő ténynek. Belemenni, belecsúszni valamibe, amiből talán már nincs kiút. Hátradőlök tehát. Hagyom, hogy írásomat megrohamozzák és megszállják az elszórt adatok szabadcsapatai, átadom magam a filológia örvényes vonzásának, mely lehúz. Hagyom, hogy ez a kutatás lassan mániaként uralkodjon el rajtam, s egy idő után már el is felejttem, mit keresek. Kötetek sorát forgatom át egyetlen kis adalékra vadászva, úgy turkálók a könyvek között, mintha legalábbis házkutatási parancs lapulna a zsemben, amelyet bármikor meglobogtathatok. Mint azok a rossz emlékü detektívek, akik egy veszélyesebb korban pörgették át a polcokat, elrejtett valuta után kutatva a lapok között. És ha nem találták meg, feldúlták az egész lakást, felhasogatták a párnákat, a kanapé oldalát, hogy aztán ők maguk csúsztassák bele egy szemérmetlen mozdulattal valamelyik könyvbe a keresett bizonyítékot.

Smith kapitány szavahihetőségénél tartottam. *Magyar Nemzet*-beli írásának végén Szerb „a tudományos igazság kedvéért” megemlíti, hogy a XIX. század végén egy magyar tudós, bizonyos Kropf Lajos beható vizsgálat tárgyává tette Smith történetét, és arra a következtetésre jutott, hogy nemesi oklevele és címere közönséges hamisítvány, és még „az sem bizonyos, hogy egyáltalán járt Smith erdélyi vagy magyar földön”. Szerb azonban sokkal megengedőbbnek mutatkozik pozitívista elődjénél. „Mi talán ne foglaljunk állást ebben a kérdésben” – írja, hogy aztán utolsó mondatával, mégiscsak letegye a voksát, nagyvonalúan és nagyon tudománytalanul kerülve meg az igazság kérdését: „Mindenestre érdekesebb elhinni, hogy valóban itt járt, a régi Erdélyben, ez a különös kalandor.” Cikkéhez barátja, Gál István – a *Companion*-ba majd ő írja a *Magyarország és az angolszász világ* című fejezetet – szól hozzá a másnapi számban (vagyis a cikket alighanem még kéziratban olvasta). A hungarológia teljes filológiai vértetében száll harcba ezzel a játékos engedékenységgel, kijelentve, hogy a tudomány nem adhat hitelt a cikk „sejtelmes beállításának”. Szerb fejére olvassa, hogy csupán Kropf magyar nyelvű tanulmányából idéz, nem ismeri a londoni *Notes and Queries*-be írt cikksorozatát, és mellőzi Pivány Jenőnek, az amerikai–magyar kapcsolatok szakemberének vonatkozó vizsgálódásait is. Ráadásul, mint írja, „Kropfnak egy Piványhoz intézett leveléből” az is kiderül, hogy a londoni College of Arms címermesterét, aki Smith állítólagos nemesi levelét „bevezette a regiszterbe”, később okirathamisítás miatt börtönbe csukták. Ez végérvényesen eldönti az oklevél valódiságának kérdését, és Gál szerint azt jelenti, hogy Smith minden erdélyi kalandja is koholmánynak minősül.¹¹

Szerb nem reagál a kritikára, de a *HQ*-ben megjelent, kibővített Smith-tanulmányába hallgatólagosan beleszövi válaszát. Amíg ugyanis a *Magyar Nemzet*-ben csupán általánosságban utalt Kropf kutatásaira – ezért nem is igen lehet mit kezdeni Gál kritikájának azzal a kitételével, hogy a jeles tudós csak a *Turul*-ban megjelent tanulmányából idéz –, itt már tud a *Notes and Queries*-beli sorozatról, kifogástalan tudományos pedantériával még

¹¹ „Az első amerikai Erdélyben és a román propaganda”, in: Gál István: *Magyarország és az angolszász világ*, Argumentum – OSzK, 2005. 27. o.

pontos évét (1890) is megadja, sőt kritikusa hivatkozásait meg is fejeli egy *American Historical Review*-ben megjelent Kropf-tanulmány említésével. Úgy tűnik tehát, hogy finoman fölveszi a tudományosság kesztyűjét, amit Gál (akinek nevét cikkében nem említi) mintegy barátilag az arcába dobott. Előfordulhat persze, hogy ezt a hallgatólagosságot, a dolognak ezt a finom és elegáns kezelését egy rögtönítélő tudományetikai bizottság másképp ítélné meg – olyan határozottan dörgött Gál „nem ismeri”-je –, és afelé hajlana, hogy Szerb csupán most, újólag nézett utána alaposabban Kropf angol nyelvű munkásságának, így mentve azt, ami tudományos jó híréből még menthető. Vajon valóban így áll a dolog? Hogy is dönthetnénk el ezt most már, több mint fél évszázad távlatából? Némi rosszérzést még én sem tudok elhessegetni, bármennyire úgy gondolom is, hogy Szerbtől idegen a tudományos erőfitogtatásnak ez a fajta rituáléja. Ezt az érzésemet látszik egyébként alátámasztani az is, hogy amikor a hamis okiratok miatt bebörtönözött címermester esetét adja elő, ami végleg ráüti a pecsétet az okirat hamisítvány voltára, másképpen fogalmaz. Ebben az esetben egyértelműen jelzi – „ezzel kapcsolatban tudomásomra jutott” –, hogy Kropf Pivány Jenőnek írt levele, amelyre Gál mint perdöntő mozzanatra hivatkozik, új adalék a számára. Nyugodt lelkiismerettel teheti, hiszen korábbi írásának megfogalmazásaiból semmit sem kell módosítania vagy visszavonnia. Mert ha kétségbe vonjuk is a nemesi oklevél eredetiségét – összegzi álláspontját Szerb –, ebből még nem következik, hogy minden, amit Smith állít, hazugság: „ha nem tudjuk is teljes biztonsággal megállapítani, hogy John Smith kapitány valóban járt Erdélyben, még kevesebb alappal állíthatjuk azt, hogy *nem* járt itt.”¹² Ezzel a HQ komolyságához illő tudományos stílusban lényegében megismétli korábbi frivol megjegyzését, miszerint „érdekesebb elhinni, hogy valóban itt járt Erdélyben ez a különös kalandor”.

(Hogy mi az igazság, máig vitatják. Mindenesetre ha Smith szavahihetőségére a XIX. század végén egy külhoni magyar kutató, Kropf Lajos mérte a döntő csapást, több mint fél évszázaddal később, az 1950-es években egy másik külhoni magyar kutató, Polányi Laura tett legtöbbet azért, hogy bebizonyítsa, „bármennyire hihetetlennek tűnnek is John Smith kapitány ifjúkori kalandjai, elbeszélése igaz”.¹³ Míg világhírű testvérei, Polányi Károly és Polányi Mihály 1919 után hagyták el Magyarországot, Polányi Laura a harmincas években lánya után ment ki Berlinbe, majd egy szovjetunióbeli vargabetű után, az évtized végén New Yorkba költözött. Kutatásainak eredményét 1954-ben, egy amerikai történész által írt Smith-életrajz függelékében jelentette meg. Erről a 31 oldalas tanulmányról Charles Olson, a háború utáni amerikai költészet nagyja a könyvről írt, recenziónak álcázott esszéjében azt mondja, hogy a legfontosabb oldalak közé tartoznak, amit a tudományos kutatás a kalandor saját könyvei óta Smith aktájához csatolt.¹⁴ A Smith szavahihetőségét illető kérdésnek ezt a fordulatát Szerb némi elégtétellel nyugtázhatta volna, de már egy évtizede halott volt, Gál István pedig tudtommal sehogyan sem nyugtázta.)

¹² Anthony Szerb: „Captain John Smith in Transylvania”, *The Hungarian Quarterly*, 1940–41 Winter, 741. o.

¹³ Polányi Laura: „Milyen szerepet játszott Magyarország John Smith kapitány életében?”, in: *Írástudó nemzedékek. A Polányi család története dokumentumokban*, MTA Filozófiai Intézet – Lukács Archivum, 1986. 69. o. Az írás eredetileg a *True Hungary* 1957/2–3. számában jelent meg. Polányi Laura életéről lásd Vezér Erzsébetnek a kötethez írt bevezetőjét: „A Polányi család”, 12–13. o.

¹⁴ Charles Olson: „Captain John Smith”, in: *Human Universe and other essays*, Grove Press, Inc, New York, 1967. 131. o.

Kérdés marad viszont, hogy a Kézirat – melynek történetéhez képest Smith kapitány minden kalandja, Pocahontasostul, csupán mellékes adalék itt – hol helyezhető el a Smith-cikk magyar, illetve angol változatához viszonyítva. Láttuk, hogy a Smithre vonatkozó betoldása kizárja annak lehetőségét, hogy a megjelent angol tanulmány után született. Mivel e betoldás tartalmazza a Kropf Piványhoz írt, perdöntő levelére vonatkozó információt, mégpedig a HQ-belivel szó szerint egyező formában, ez az adat pedig, csak magyar cikke megjelenését követően jutott a tudomására, a Smith-betoldás sem lehet a *Magyar Nemzet*-ben megjelent cikkénél korábbi.

A Kézirat Smith-re vonatkozó betoldása tehát a Smith-cikk magyar és angol nyelvű változata közé ékelődik. Vagyis valamikor 1940. szeptember 12-e után keletkezett, és jóval az 1940/41 téli jelzésű HQ megjelenése előtt, hiszen amennyiben kéziratban maradt írását Szerb ide szánta (és máshova nemigen szánhatta), e betoldás korábbi kell legyen annál, hogy önálló angol Smith-cikkét tervbe vette. Azt sajnos nem tudom, hogy a HQ kérdéses száma pontosan mikor is jelent meg, utána kellene nézni, de egy negyedéves lapnál viszonylag tág időhatárokkal számolhatunk. Ne felejtjük azonban el, hogy ezek az időhatárok, szigorúan véve, csak a kérdéses betoldásra vonatkoznak. Vagyis elképzelhető, hogy a Kézirat törzsszövege 1940 szeptemberénél korábbi. Ezt valószínűsíti, hogy Szerbnek a *Magyar Nemzet* 1939. december 28-i számában, vagyis háromnegyed évvel az ugyanitt közölt Smith-cikk előtt megjelent egy másik hungarológiai tárgyú írása is. A *világ kakasviadala* című írás apropóját Gál István cikke adta Pivány Jenő magyar vonatkozású angol könyvgyűjteményéről, amely a lap karácsonyi számában jelent meg. Megint itt van tehát együtt mindenki a hungarológusok megidézett társaságából, csak Kropf Lajos hiányzik! Ehhez a zárt klubhoz való csatlakozási igényét jelenti be Szerb kis írásával, melyben a XVII. századi angol földrajzkyönyvekből szemezget ki néhány kuriózumot, mosolyra készítő leírást a magyarokról. A Kézirat törzsszövege hasonló forrásanyagból merít, részben ugyanazokra a művekre is utal, sőt ugyanazokat a passzusokat is idézi.

Mindezek fényében a következőképpen rekonstruálnám a Kézirat keletkezési idejét és körülményeit. Úgy képzem, hogy Balogh József, a HQ szerkesztője, miután elolvasta Szerb 1939. december végi cikkét, *A világ kakasviadálát*, valamikor 1940 elején arra kérte Szerbet, hogy írjon lapja számára egy hasonló témájú, de terjedelmesebb tanulmányt a régi angol irodalom magyar vonatkozásairól. Szerb kiegészítette cikkének anyagát, és elküldte írását, vagyis a Kézirat törzsszövegét a szerkesztőnek, s bár ez lényegesen hosszabb volt, mint magyar elődje, Balogh szokás szerint arra biztatta, hogy bővítse ki, írjon még hozzá „egy összefüggő alineát”. Szerb ekkor ékelte be írásába azt a bizonyos két oldalt Smith kapitányról. Vajon azért-e, mert a róla írandó cikkét a *Magyar Nemzet*-be már amúgy is tervbe vette, vagy ehhez épp a beiktatott két oldaltól kapott kedvet, nem tudni, de a dolog lényegén mit sem változtat. Az biztos, hogy a napilapba írt, gyorsabb átfutású cikk jelent meg előbb, így a Kéziratba betoldott passzusaiiban már megemlíthette azt is, ami Gál István másnapi cikkéből a tudomására jutott, nevezetesen Kropf Piválynak írt levelének tanulságát. Így állt össze tehát a Kézirat teljes szövege. De Balogh még mindig nem teljesen elégedett, és új javaslattal áll elő. Olvasta ugyanis Szerb *Magyar Nemzet*-ben közölt írását Smithről, és arra kéri, hogy a Kézirat betoldását kibővítve írjon inkább egy hosszabb tanulmányt angolul is a kalandor kapitányról, akinek személyét Amerikában amúgy is egész legendakör övezi, s így életének magyar vonatkozásai fokozott érdeklődésre tarthatnak számot. Így született meg angol nyelvű írása Smith kapitányról a HQ-be, mintegy a Kézirat helyett, mely ily módon afféle köztes, átmeneti szövegnek tekinthető. Mindez természetesen csupán feltételezés, de a körülállások ismeretében nem tudom, hogyan adhatnánk másképp számot a Kéziratba betoldott kétoldalas betétről, illetve arról,

hogy Szerb írása végül is miért maradt kéziratban.¹⁵ Ámde ne gondolja senki, hogy ezzel pont került a *Magyarország a régi angol irodalomban* címet viselő Kézirat körüli kilengéseim végére.

Ideális hungarológia

Ahhoz, hogy teljes mélységében feltárhassuk Szerb Antal esetét a hungarológiával, sokkal messzebbre kell visszamennünk az időben. Mert bizonyosnak látszik ugyan, hogy a Kézirat 1940-ben született, forrásvidéke egy évtizeddel korábbra tehető. Gál István (már megint ő!) idézi fel egy későbbi írásában,¹⁶ hogy Szerb meghívta magához Múzeum körúti lakásába, mikor megtudta, hogy fiatal barátja angol szakra jár az egyetemen, és „londoni éveiről mesélt, kutatásairól, a közép- és reneszánsz kori angol irodalom magyarságképéről”. Ez 1931-ben történt. Ha a „londoni évek” túlzás is, Szerb az 1929/30-as tanévet ösztöndíjasként valóban külföldön töltötte. Gál idézi az Ösztöndíjtanácsnak írt jelentését is, amelyből kiderül, hogy „anyagot gyűjtött ‘Magyarország a régi angol irodalomban’ címen megírandó munkájához. Össze is gyűjtött vagy 150 magyar vonatkozású művet a 15. század végétől a 18. századig. A kéziratban elkészült munka azokra a mozzanatokra van tekintettel, amelyek az angol népnek Magyarországról alkotott képzetét (nem tudását) befolyásolták”. Gál ebben az írásban megpendítette annak lehetőségét, hogy e dolgozat kézírata valahol lappang. Noha az általam talált angol nyelvű szövegnek ugyanez a címe, természetesen nem lehet ugyanarról a tanulmányról szó, de a Kéziratnak mindenképpen ez a korábbi tanulmány a forrása, erre támaszkodik, ebből merít, s ebben az értelemben nem is 1940 táján, hanem egy évtizeddel korábban született. De vajon mi lehet az oka annak, hogy e régi hungarológiai nekibuzdulás után a témát – Gál szavaival – „örökre eljettette” (leszámítva a Kéziratot és néhány itt felidézett későbbi szövegét, amelyek alapján inkább azt mondhatjuk, aprópénzre váltotta). Egyáltalán megírta-e ténylegesen azt a tanulmányt, amely az Ösztöndíjtanácsnak írt jelentése szerint kéziratban elkészült. Volt-e, van-e egyáltalán minek lappangania? Mi volt az, ami Szerbet megfogta a hungarológiában, és miért engedte aztán el ezt a témát?

Az utóbbi kérdés első felére *A magyarság mitikus arca* című, 1926-os írásból kaphatunk választ. Pontosabban, ha elolvassuk ezt a programnak is beillő korai szöveget, megérinthet bennünket annak a lelkesült érdeklődésnek a távlata, amely Szerbet később ehhez a hungarológiához vezette: „Mit gondol rólunk a világ? Minden első és minden végső kérdésnél erősebben foglalkoztat bennünket ez a kérdés; sokszor éveket adnánk az életünk-ből, hogy csak egy percre belebújhassunk a mások lelkébe és annyi találgatás, sejtés, félelem után végre szemtől szembe láthassuk a világ legérdekesebb képét: a képet, mely rólunk a mások lelkében él. (...) Mit gondolt rólunk a világ a korok legszebb korában,

¹⁵ Megválaszolatlanul hagytam sok kérdést: miképpen maradt fenn a Kézirat (és két társa), ki őrizte meg, és ki tette bele a *Companion* kérdéses példányába? Ehhez az egyetlen támpontunk, hogy a könyv tulajdonosi pecsétjének tanúsága szerint Sötér Istváné volt. Ezen a szalon talán el lehetne indulni, annál is inkább, mert egészen Szerb életének utolsó szakaszáig elér. Sötér 1944-ben, a háború végjátékában sok írónak, irodalmárnak segített. Kolozsvári Grandpierre Emil úgy tudja, hogy ő szervezte meg Szerb meghíusult mentőakcióját Thassy Jenő és Görgey Guido, két hivatásos tiszt „közreműködésével” („Eretnek esszé Szerb Antalról”, *Életünk*, 1986/9–10, 840. o.). A mentőakció köré egész legenda nőtt. Thassy megerősíti, hogy Sötér is „aktív részese lett ... az embermentő gépezetnek”, de a Szerb Antal-féle akcióban visszaemlékezése szerint nem játszott szerepet. (Vö. Thassy Jenő: *Veszélyes vidék*, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1996.)

¹⁶ „Adalékok Szerb Antal életéhez és munkásságához”, in: Gál István: *Bartóktól Kodályig*, Magvető Kiadó, Budapest, 1973.

amikor a föld arca még ragyogó volt, mint amilyenek a tizenhat éves fiú látja, a heroikus századokban, melyeket középkornak szoktunk nevezni? Nem élt-e a magyarság képe is fiatalos fényben, mitikus módon valami végső érték felé növekedve, az égbolttal, mely akkor oly közel volt a földhöz, valami csodás mondafonállal összekötve? (...) Nem tudjuk e helyt egybefűzni a szétszóró és ma még ismeretlen, de bizonyára létező adatokat; a sejtelmet mint sejtelmet, mint intuitív úton megélt valóságot szeretnénk kifejezni és a jövő kutatóitól várjuk hitünk igazolását.”¹⁷ Boltozatos szavak, melyek a képzelet fiatalos nyújtózkodásával emelkednek fölfelé, nagy kérdésekbe és nagy rálátásokba kapaszkodva. Van bennük valami tavaszi ujjongás, ígéző jóslat, hit abban, hogy ha egyszer kinyílik előttünk a világ, tükrében magunkra ismerünk. De vajon fel lehet-e nőni ehhez a távlat-hoz, az ideális hungarológia szédítő magasába? Vajon néhány évvel később a British Museum könyvtárának áhítatos csendjében sikerült Szerbnek idáig emelkednie? *Neki* még ez is sikerült? És vajon megérintette-e az a másik fajta szédület, mely ugyan nem ilyen emelkedett, de a tudós, a könyvember életében könnyen kiválthatja az öblös szavak lelkesültségét? Ha valaki felüti (hogy ne menjünk messzire) Gál István írásainak nemrégiben megjelent, *Magyarország és az angolszász világ* című, ezeroldalas, impozáns gyűjteményét, hallani fogja a magyar érdekű adatok, tények és vonatkozások állhatatos és tisztelőre méltó mormolását, és meg fogja érteni, miféle szédületre gondolok.

Nem Szerb volt az egyetlen nagyra hivatott irodalmár ez idő tájt, aki külföldi könyvtárak mélyén magyar vonatkozású adatokra vadászott. Egyik legjobb barátja, Hevesi András a Bibliothèque Nationale-ban szorgoskodik *A magyar vonatkozású francia színdarabok bibliográfiája* című doktori disszertációján, amelyben az addig ismert harmincnyolccal szemben hetven ilyen drámát sikerült felkutatnia. Könyvtári élményei később helyet kaptak 1936-ban megjelent regényében, a *Párizsi esőben*. Ösztöndíjasként utazik Párizsba Lovass Gyula *Honfitársnőm: Micheline* (1942) című kisregényének klasszika-filológus hőse is, és a Bibliothèque Nationale-ba veszi be magát. E könyv első oldalai talán minden más műnél érzékletesebb képet adnak a könyvtári élmények hőfokáról: „Tudós zűmmögés duruzsolt a mennyezeti érő könyvespolcok közt, az íves tető alatt, monoton folyásával magával sodorta a magányos olvasót, s valaminő olyan vallásos izgalommal töltötte el, mint a tam-tam-ok kongatása a négert. (...) Ha egy vastag könyvet kaptam a kezembe, valósággal rávetettem magam, mintha sürgősen meg kellene lelnem benne, amit keresek; most vagy soha, mert különben eltűnik, az adatok, amelyekre szükségem van, olyanok, mint a parfóm, máris illanóban vannak. El tudod képzelni a szenvedélyes filológiát? Óh, nem a történészek veszekedésére gondolok, csak arra, mikor úgy suhansz át a lapokon, csak éppen rápillantva, mintha elolvasni nem lenne időd s mégis biztos vagy benne, hogy ami fontos, azt megtalálod. Idegesen és űzötten tizenkét, tizennégy könyvvel végeztem egy nap néha, – ennyit elolvasni lehetetlen, de ott a szimat s aligha hiszem, hogy valami lényeges nyomot elszalasztottam. Van egy másfajta filológus ámulat is, majdnem az ellenkezője, mikor az adatok, bár semmi közöd hozzájuk s egyet sem hasznosíthatsz, egyszerre leküzdhetetlenül érdekesek és jellemzőek lesznek, nem tudod, hogy mire jellemzőek, de szabadulni sem tudsz tőlük, már órák óta olvasol egy könyvet, melyet kitűzött célod értelmében tíz sor után abba kellett volna hagynod.”¹⁸

Ez a fajta könyvtárélmény szinte önálló vonulatot rajzol ki a harmincas évek magyar irodalmában, és ennek a vonulatnak Szerb Antal a reprezentatív írója. (Csupán csak a regényeket említve, Hevesi és Lovass művein túl *A Pendragon legenda* [1934], Sötér István *Fellegjárása* [1939], és mint ellenpont, Remenyik Zsigmond *Bolhacirkusza* [1932] tartozik

¹⁷ „A magyarság mitikus arca”, in: Szerb Antal: *A kétarcú hallgatás*, Magvető Kiadó, Budapest, 2002. 53–56. o.

¹⁸ Lovass Gyula: *Honfitársnőm: Micheline*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942. 5–6. o.

ide, sorukat pedig Karinthy Ferenc regénye, a *Kentaur* zárja, mely ugyan 1947-ben jelent meg, de a harmincas évek végén játszódik.) Szerb írásaiban, legyen az esszé (*Nyaralás a könyvtárban*), novella (*Cyntia*, *St. Colud-ban*, *egy kerti ünnepélyen*, *Gondolatok a könyvtárban*) vagy regény, ez a könyvtárálmény (miként Hevesinél és Lovassnál is) nem magyar könyvtárakhoz hanem a British Museumhoz és a Bibliothèque Nationale-hoz kapcsolódik, aligha függetlenül attól a lebegő állapottól, amely lényeges eleme az ösztöndíjas létnek. Mert az a védettség, amelyet (könyv)falak nyújtanak a könyvtárban, idegenbe szakadva, ismeretlen környezetben csak még erősebb. Ez az a hely, amely ismerős terepet kínál a külföldre vetődő könyvembernek, ahol megvetheti a lábát, afféle biztos pont ez, a kályha, ahonnan aztán el lehet indulni. A könyvtárak mindenütt hasonlítanak egymásra, s így mindenütt megadják az otthonosság érzését, legalábbis annak, aki otthonosan mozog falaik között. Szerb sok helyütt megírta ezt a témát, de ha arra a 1929/30-es évre vagyunk kíváncsiak, amelyet a magyar–angol irodalmi vonatkozások könyvtári bűvárlatával töltött, levelei tanúságához kell fordulnunk. Annál is inkább, mert ez az év nem túl terjedelmes levelezésének legjobban dokumentált időszaka.

Ideális hungarológia?

Szerb 1929 nyarán, június végén indul útnak, de először nem Londonba, hanem Párizsba megy. Beszámolóiban hungarológiának, angol–magyar kapcsolatoknak jó ideig nem találjuk nyomát, más jellegű kapcsolatainak annál inkább. A levelek többségét is két újdonsült ismerősének írja: Tanay Magdának, akivel a vonaton találkozott Párizs felé, s bár csak Zürichig utaztak együtt, láthatóan mély hatást tett rá, illetve Dionis Pippidinek, a görög származású román klasszika-filológusnak, akivel a Bibliothèque Nationale-ban ismerkedett meg, miután a könyvtárban rendszeresen egy asztalnál ültek. Legjobb „a könyvtárban – írja szeptember 12-én, még Párizsból Babitsnak –, ahol jóformán az egész napomat töltöm. (...) a világ legkényelmesebb nádszékei itt vannak, a széthintett formálinszag a tudományok tisztaságát juttatja az ember eszébe: és hát meg sem próbálom leírni azt a gyönyört, hogy minden könyv megvan, és a legexkizebb első kiadásokat simogathatom. (...) Idén megnyugodva látom, hogy sok jó formájú fiatal fiú és lány is olvas; az előző években ugyanis kétségbeejtett, hogy a könyvtárban folyton százpercentes, füttyülő aggastyánokat, sántákat, aggszüzeket, egyetemi tanárokat, örülteket, kínaiakat és egyéb hajótörötteket láttam.”¹⁹ A könyvtár levegőjét Szerbnél mindig áthatja valami finoman permetező erotika, mely a könyvek simogatásának gyönyöréről átragad az emberekre, és viszont, úgyhogy a könyvek és emberek kicsit össze is gabalyodnak, keverednek. A könyvtár nemcsak a szenvedélyes olvasás, hanem mindenféle népekkel, férfiakkal és nőkkel való ismerkedésnek is terepe, találkozó-, sőt találkahely. Október végén már Londonban találjuk, de csak átmenetileg, innen írja Pippidinek, akivel életre szóló barátságot kötött: „érzelmi okaim vannak rá, hogy visszatérjek Párizsba” (nov. 11.). Az angol fővárosba végül csak szilveszter után utazik vissza, de itt sem marad társaság nélkül. Felkerekíti a londoni individuálpaszichológiai egyesületet, ahol nagy sikerei vannak „azon az alapon, hogy tudok németül és filozófia doktor vagyok, azt hiszik, hogy én egy nagy filozóf vagyok hazámban”. Majd hozzáteszi: „Két hét múlva előadást kell tartanom a pragmatizmusról” (jan. 17). Január közepe van, Szerb ösztöndíjas évének a fele már el is telt, és egyelőre híre-hamva sincs a hungarológiának. Úgy tűnik azonban, hogy rábukkantam valami másra. Talán emlékszik még rá az olvasó, hogy a három gépelt tanulmány közül,

¹⁹ Szerb Antal *válogatott levelei*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Nagy Csaba, *Petőfi Irodalmi Múzeum*, Budapest, 2001. 32–33. o. (A továbbiakban csak a levelek dátumát adom meg a szövegben.)

melyekre a *Companion* vaskos kötetében találtam, az, amelyen se szerző, se cím nincs feltüntetve, a filozófiai pluralizmusról és William Jamesről szól, és azt mondtam, rejtély, hogyan került a két névvel jelzett írás mellé, és mi köze lehet Szerbhez, akiről ugyan sokan elmondták, kortársak, barátok, hogy „mindent olvasott”, ez irányú érdeklődéséről eddig nem tudtunk. De mintha most itt volna a hiányzó láncszem, amivel ez a kézirat is helyére került. Legalábbis jó okunk van rá, hogy Szerbet tekintsük feltételezett szerzőjének. Hogy említett előadását nemcsak elmondta, hanem előzőleg meg is írta, kellőképpen valószínűsíti január 21-i levele Tanay Magdának, akinek arról számol be, hogy egy hét múlva felolvasást fog tartani angolul. És még egy adalék, mely azt jelzi, hogy a pragmatizmus nem csak erre az alkalomra szóló egyszeri penzumot jelentett számára: néhány hónappal később Szentkuthy Miklósnak fejtegeti, hogy eljutott valamihez, „amit némi eufémizmustal világnézetnek lehetne hívni”, és amihez Bergson, Nietzsche, a preraffaelita esztétaság, a pszichoanalízis és más összetevők mellett járul még „egy kis pragmatizmus, hogy össze ne dőljön” (ápr. 29.).

(Abban a levélben, amelyben a pragmatizmusról tartandó előadását említi, eleven képet rajzol a londoni individuálpaszichológusok tarka társaságáról, amelynek a közepébe csöppent: „A társaság szellemi tartalma a pszichoanalízisnek, egy orosz mániásnak és a Dalerce-nak az a sajátos keveréke, ami odahaza Sönzáék, Páczáiné vagy Strikter Évi atmoszféráját oly vonzóvá teszi.” Ez a furcsa nevekkal telezsúfolt mondat kicsit olyan hatást tesz rám, mint Szerb Antalra a „Olumpagh” városnév, amit Smith kapitánynál olvasott, s ami után zárójelbe oda írta: „Csak tudnám, hogy mi lehet!”²⁰ S amiképpen mi már megkönnyebbülhetünk, mert Polányi Laurának hála, tudjuk, hogy Olumpagh nem más, mint Oberlimbach, vagyis Felsőlendva,²¹ egyszer talán arra is fény derül, kiket takarnak a „Páczáiné” és „Sönzáék” nevek, kicsoda vagy micsoda volt „Dalerce” (már ha nem egyszerűen egy önálló életre kelt sajtóhiba). Ami „Strikter” Évit illeti, szinte biztos, hogy elírással van dolgunk, és Szerb arra a Striker Évára utal, akit orosz-mániája egyenesen Sztálin börtönéig vitt, később pedig Zeisel Évaként lett világhírű kerámiaművész, aki tavaly ünnepelte 100. születésnapját New Yorkban. S hogy teljes legyen a kép, ez a Striker Évi nem más, mint Polányi Laura lánya!)

Babitsnak írt szeptemberi levele szerint Szerb régi és új angolokat olvas nagy mennyiségben, és azt tervezi, hogy könyvét a British Museum könyvtárában fogja folytatni, de csak januári leveleiből derül ki egyértelműen, mi is ez a könyv, amelyhez fél éve gyűjti az anyagot. Az *angol irodalom kis tükréről* van szó, melyet aztán a Magyar Szemle Társaság adott ki Kincsestárában. Ez idő tájt viszont Szerb éppen arról értesül, hogy „az áldatlan kiadói viszonyokra való tekintettel” a tervezett könyvet nem jelentetik meg. Ez a hír ki-sebbfajta válságba taszítja. Nemcsak azért, mert úgy látszik, fél évig hiába dolgozott, hanem mert, mint írja, elvesztette azt, ami számára „mindennél fontosabb, a programot” (jan. 4.). Kétségbeesésében elhatározza, hogy felhagy a tudománnyal és visszatér a szépirodalomhoz. Pár nap alatt ír is több mint 40 oldalt, de az eredménnyel valahogy mégis elégedetlen. Aztán jön az újabb ötlet, mi lenne, ha egy életrajzi regénnyel próbálkozna, à la Lytton Strachey, amelyben kedvére ötvözheti és adagolhatja az irodalmat és a tudományt, a tényeket és a fantáziát. Választása Stuart Máriára esik, és nagy kedvvel veti bele magát a munkába. „Mary Stuart sötét szépségű élete hallatlanul leköt, és az az érzésem, hogy valami nagyon szépet fogok írni” – lelkenedik január 13-án. És tovább: „Mary Stuart szépen halad, és szeretem” (jan. 21), „a napot a British Museumban töltöm, és Mary Stuart-omon dolgozom, amely századunk legszebb könyve lesz” (jan. 30.).

²⁰ „Az első amerikai erdőben”, in: Szerb Antal: *A kétarcú hallgatás*, Magvető Kiadó, Budapest, 2002. 227. o.

²¹ Vö. Polányi Laura, i. m., 64. o.

De mi van a hungarológiával, kérdezhetjük most már egyre türelmetlenebbül, mikor pillanthatjuk meg végre a magyarság régi angol irodalomban tükröződő mitikus arcát, mi hír az Ösztöndíjbizottság jelentésében emlegetett százötven magyar vonatkozású műről, mire használják itt egyesek a magyar állam pénzét?

A válaszra február közepéig kell várnunk: „Sík Sándortól kaptam levelet, azt írja, várnak Szegeden, hogy habilitáljanak. Elhiggyem? Van itt egy piarista, az azt mondja, hogy ne csüggedjek, hanem dolgozzak tovább a tanszékem érdekében. Holnap új életet kezdek és nekiülök egy unalmas filológiai témának.” (febr. 14.). Minden jel arra mutat, hogy Szerb hungarológiai munkásságát nem kis részt ennek az ismeretlen piaristának, az ő tanácsának és biztatásának köszönhetjük. Mert természetesen a régi angol irodalom magyar vonatkozásai az az unalmas filológiai téma, aminek ösztöndíjasunk másnap nekiveselkedik. Másnaptól ez lesz a – némi külső segítséggel és noszogatással megtalált – új program. Micsoda kijózanodás, micsoda zuhanás a fellegekből, a Stuart Mária-életrajz tervétől, melyen másfél hónapja lázasan dolgozott, és amelyről azt írta, „századunk legszebb könyve lesz”! És micsoda zuhanás az eksztatikus, az ideális hungarológia fellegeiből (emlékezzünk *A magyarság mitikus arca* programjára) a reális hungarológia taposómalmába. „Ami engem illet, a British Museumban dolgozom, az angol–magyar problémákon, amelyek csöppet sem érdekelnek” (márc. 10.). A szenvedélyes kíváncsiság, mely néhány éve még efelé a téma felé hajtotta, ezennel átadja a helyét a józan megfontolásnak. A hungarológia pedig életünk elé tartott tükrökből kényszeredetten teljesített tudományos feladattá változik.

Nehéz Szerb ekkori hungarológiai kutatásairól véleményt formálni, hiszen a *Magyarország a régi angol irodalomban* című dolgozatról, amelyről az Ösztöndíjtanácsnak azt jelentette, kéziratban elkészült, csupán egyetlen dolgot tudunk, hogy nem került elő. Azon kívül persze, hogy levelei tanúsága szerint Szerb kedvetlenül, muszájból dolgozott rajta, egy meglobogatott egyetemi állás reményében. De a szegedi habilitáció végül is elmaradt, pontosabban csak öt év múlva, 1935-ben került sor rá, s így hungarológiai értekezése is okafogyottá vált. Ha elkészült egyáltalán, sokatmondó tény, hogy nem jelent meg és nem is maradt fenn. Megsemmisült vagy maga Szerb semmisítette meg, nem tudjuk. Talán az lett a sorsa, hogy meg sem íródott. Szerb tanulmányának emlékét csupán az a néhány későbbi hungarológiai témájú cikke őrzi, amelyekről itt szó esett.²² És persze az általam talált Kézirat, mely úgy merül föl most a múltból, mint Szerb hungarológiai munkásságának kísértete. A *Magyarország a régi angol irodalomban* című átfogó tanulmánya ebben a hasonló című Kéziratban éli fantoméletét.

Ehhez a fantomléthez az is hozzátartozik, hogy míg *A magyarság mitikus arcában* még azt kérdezte, „Mit gondol rólunk a világ?” (és az ösztöndíjtanácsi jelentés is az angol nép „képzeletét (nem tudását)” jellemző Magyarország-képről beszél), a téma tíz évvel későbbi újra felbukkanásakor (akárcsak a Kéziratban) a kérdés így alakul át: „Mit tudtak a régi angolok Magyarországról?” Vagyis a fantázia képlekeny, szabadon alakítható és meglepetésszerű alakzatai a tudás és a tudomány szikkadtabb formáinak adják át a helyet.

A levelekben csupán egyetlen konkrét hungarológiai témáról esik szó, ez viszont módot ad egy korábban nyitva hagyott kérdés megválaszolására. 1930. március 15-én Szentkuthyt kéri meg, hogy nézzen utána, vajon írtak-e magyarul egy bizonyos John Smith kapitányról, aki magyarországi kalandjait igen érdekesen írta meg: „Kropf Lajos foglalkozott vele a kilencvenes években, és több cikket írt róla angol lapokba.” Nem tud-

²² Szerb londoni hungarológiai kutatásainak egyetlen korabeli publikációja, a *Yeats magyar tárgyú költeménye*, a *Debreceni Szemle* 1930. májusi számában jelent meg. Vö. „Ajánlom figyelmedbe W. B. Yeats költészetét. Szerettem volna nagy tanulmányt írni róla, de aztán összezsugorodott négy gépelt oldallá, és csak egy magyar tárgyú verséről szól.” (Szerb levele Szenkuthyhoz, 1930. ápr. 4.)

juk, Szentkuthy, aki kimondottan utált könyvtárba járni, utánanézett-e a dolognak. Szerb nem őrizte meg a neki írt leveleket, nem gondolt az utókorra, és egyszerűen eldobta őket, miután válaszolt rájuk. Az azonban idézett szavaiból is világosan kiderül, Gál István alaptalanul állította, hogy Szerb nem ismeri Kropf angol nyelvű publikációit, így aztán az a bizonyos képzeletbeli tudományetikai bizottság is tévedett, ha gyanúsnak találta a *Hungarian Quarterly*-ban megjelent Smith-tanulmány hirtelen támadt pontos hivatkozásait. Szerb tudományos hitelén tehát nem esett csorba, de aligha a makulátlan tudományos eredmény volt az, amire igazából vágyott.

Mert a *Hétköznapok és csodák* szerzőjét a hungarológiában is a csoda vonzotta. Mindaz, amit a régebbi századokban az angolok gondoltak rólunk, a kifecamodott vélelmek fantasztikumával lep meg bennünket, ahogyan a képzelet csodás kulisszái közt hirtelen rányit valamire, aminek eddig csak köznap arcát ismertük. Csakhogy ez a csoda, a tudományos kutatások fényében, pusztá kuriózzummá alakul át, vagy inkább a csodából a kuriózum az egyetlen, ami a tudományba átmenthető. Szerb Antal hungarológiája ilyen mentési kísérlet, a kultúrtörténeti furcsaságok, kuriózumok szórakoztató célzatú előszámlálása.

Hiába lelte azonban kedvét a kuriózumokban, ezt a munkát nem igazán rá szabták, és nem is bírta sokáig. Láttuk, hogy külföldön töltött ösztöndíjas évéből mindent összevetve három hónapig – február közepétől május közepéig – tartott Szerb Antal kalandja a hungarológiával. „Ami engem illet, az angol–magyar irodalmi kapcsolatokról tengeribetegséget kaptam, és néhány hete nem csinállok semmit” – írja Dionis Pippidinek Londonból június 4-én, de a levél folytatása, ha lehet, még jellemzőbb: „Ehelyett sokat olvasok, és tanulmányozni kezdtem az Amadis de Gauláról és szerelmeséről, a szép Oriane-ról szóló regényciklust.” Mintha itt pontosan megragadható lenne egy új program, egy új élet kezdete. Az egyik mondatban a hungarológiai kutatás hátrahagyott, kijózanító valóságával, a másikban a regény történetének kezdetével: mintha fél lábbal már ismét a csoda partján állna. Mintha a hungarológiai kutatásokkal eltöltött három hónap lett volna a mélypont, amit aztán nagy elrugaszkodás, nagy felszabadulás követett, a rátalálás összetéveszthetetlen írói és tanulmányírói hangjára.

Ugyanezt a pillanatot, a tudománytól a regényesség felé való tapogatózás pillanatát rögzíti *Cynthia* című, töredékben maradt novellájában, az ifjúkori próbálkozások utáni első irodalmi kísérletében, melynek hőse szintén 1930-ban szintén az Amadis-regényeket bújja a British Museum olvasótermében. És ennek a pillanatnak állít szerény tudományos emléket a Kézirat is azáltal, hogy Amadis de Gaula és a *Don Quijoté*-ban megidézett többi lovagregény magyar vonatkozásainak említésével zárul. Don Quijotét idézi meg tehát, és vele a könyvember alapélményét, mely szívárványosan ível át a valóság és a képzelet világa felett.

MAGYARORSZÁG A RÉGI ANGOL IRODALOMBAN

Ahogy az embert óhatatlanul is furdalja a kérdés: mit gondolnak róla a többiek, milyenek látják mások – ugyanígy a nemzetek is kíváncsiak arra, hogyan tekint rájuk a többi nemzet. Ezért aztán az összehasonlító irodalomtörténet egyik legérdekesebb része az, amelyik a nemzetek egymásról kialakított képével foglalkozik.

Mit tudtak a régi angolok Magyarországról? Mit gondoltak Magyarországról Shakespeare korában?

Ezekre a kérdésekre legegyszerűbben úgy kaphatunk választ, ha felütjük a régi angol földrajzi könyvek Magyarországról szóló fejezeteit. E régi könyvek egy része idegen nyelvből készített fordítás, másik részük pedig angolul íródott, de Magyarországról szóló fejezeteik forrásai ugyanazok, és jobbára a tartalmuk is megegyezik.

Botero *Historicall Description of the most Famous Kingdomes and Common-wealths in the Worlde* (A világ nevezetes királyságainak és államainak történeti leírása, 1603) című művét olaszból fordították le. Ebben olvassuk, hogy Magyarország lakói „termetre és formára olyanok, akár az angolok, de szokásaik inkább a szegény írekére hasonlítanak; a csatában erősek, bátrak és kitartók.” Botero a következő furcsa és igencsak megmagyarázhatatlan megjegyzést teszi: „A magyarok sohasem harcolnak egymás ellen, sérelmeikért szavakkal vesznek elégtételt, kivétel ez alól a gyáváság vádja, mely mindaddig rajta marad a sértett félén, amíg meg nem öl párbajban egy törököt.”

A holland Joannes Boemus *Aubanus The Manners Lawes and Customs of all Nations* (A nemzetek törvényei és szokásai) című, 1611-ben Ed. Aston által angolra fordított munkájának adatai nem túl megbízhatóak. A könyvből megtudhatjuk, hogy Magna Hungaria, vagyis a régi Magyarország a Moszkvai Nagyfejedelemség protektorátusa, hogy a magyarok többsége halászatból él, bálnákat, korallokat halásznak, de mindenekelőtt egy Mor nevű halat, amelynek az a különös szokása, hogy felmászik a sziklákra. A magyarok csak a legritkább alkalmakkor veszik le a kalpagjukat, a nők pedig fátýollal fedik el arcukat. A bírósági ügyeket istenítélettel döntik el. Nyelvük a cseh nyelvre hasonlít.

Robert Stafforde *The Geographical and Anthological Description of all the Empires* (A birodalmak gyűjteményes földrajzi leírása, 1618) című műve úgy tudja, hogy a magyar bortól rögtön részeg lesz, aki iszik belőle, mert kénes források közelében terem. Ez a könyv külön fejezetet szentel Erdélynek. Nincs túl nagy véleménynyel az oláh lakosságról, mely „nyakas, lusta és engedetlen, görög-keleti vallású, jobbról balra haladva ír, és folyton káromkodik, Jupitert és Vénuszt emlegetve”. A székelekről viszont csak dicsérő szava van, szerinte úgy élnek, akár a svájciak.

A *The Microcosmos or A Little Description of the Great World*ben (Mikrokozmosz avagy a nagyvilág rövid leírása, 1621) Peter Heynlyn azt mondja, hogy a magyar férfiak és nők házasságukig nem alszanak ágyban. A könyv továbbá nem fukarkodik a „csodálatos” magyar föld dicséretével, ahol a fű az embernél is magasabbra nő.

Speed munkája, a *Prospect of the most Famous Parts of the World* (A világ legnevezetesebb részeinek látképe, 1631) Pozsony, Buda, Komárom és Győr látképét tartalmazza, to-

vább egy városi előjáró, egy középnemes, egy városi polgár (kezében fejszével) és egy falusi paraszt, valamint ezek feleségeinek rézmetszetű ábrázolását.

A korszak legjobb földrajzi könyve a holland Mercator és Hondius nevéhez fűződik, melyet 1636-ban Henry Hexam fordított angolra. Adatai többnyire pontosak, s megtudhatjuk belőle, hogy „a székelyek nem tesznek különbséget úr és paraszt között”.

E könyvek mindegyike egyetért abban, hogy ha egy magyar harcban legyilkol egy törököt, tollat tűz a kalapjára, így aztán a magyarok annyi tollat viselnek, ahány törököt lemészároltak.

Gyakran tesznek említést Magyarországról a régi angol zoológiai könyvek is. Például Topsel műve, a *Historie of Foure-Footed Beastes* (A négy lábú állatok története, 1607), a híres „Erzsébet-kori állatkert”, említést tesz egy Uncken nevű magyarországi állatról, „amely a föld üregeiben lakik, akárcsak a nyulak, és a menyétre hasonlít... azt mondják, hogy a lehelete, mely az ember arcát éri, döglletes és mérges hatású.” Vajon milyen állatról lehet itt szó? Alighanem a varangyról, amelynek német neve Unke.

Ehhez kapcsolódva idézhetjük Jean Baptiste Merin 1732-ben angolra fordított könyvét. Ez a francia tudós 1615-ben járt magyarországi bányákban, s a bányászokat arról kérdezgette, láttak-e bányadémonokat. Olykor láttak, mondták, kis szerencsen gyerekek képeiben jelentek meg előttük, de csupán beszélgetni akartak velük, nem bántottak senkit.

Ebben a korban kevés történelmi munkában lehetett olvasni Magyarországról. Ezek közül a legfontosabb Richard Knolles műve, a *The Generall Historie of the Turks* (A törökök egyetemes története, 1603), mely részletesen ismerteti a magyarok és a törökök háborúskodását (a könyv terjedelme 1151 folio oldal). Ami Magyarországot illeti, fő forrása Bonfini, főképpen pedig Paulus Jovius, akinek a török háborúkról szóló nagyszabású művét először 1546-ban adták ki angolul.

Néhány magyar történelemre vonatkozó adatot találhatunk a *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621 to 1628* (Sir Thomas Roe követjárása az Ottomán portán 1621–1628 között) című műben. E könyv külön érdekessége az irodalmárok számára, hogy Samuel Richardson, a *Pamela* szerzője nyomtatta ki.

A XVII. század azoknak az értekezéseknek a kora volt, amelyeket „Igaz beszámolóknak” nevezhetünk, mivel az újságírás előtti korok ezen első számú hírforrásainak számító rövid pamfletek, röpiratok címe általában az „Igaz beszámoló...” szavakkal kezdődött. Az „Igaz beszámoló” rengetegében van néhány, amely Magyarországgal foglalkozik: az egyiknek ideírom a teljes címét, remélve, hogy ez mindent el is mond róla: *Igaz beszámoló a Horvát Birodalomban, Karlstadtban esett különös és félelmes történetekről, elbeszélése annak, hogyan tűzött a nap, mintha véreső áztatná a földet, mindösszesen kilenc napig, hogyan tűnt föl két hadakozó sereg a levegőégben, és támadott egymásnak, hogyan szüle egy anya csodás módon három fiat, különös és félelmes dolgok jövőndöléseként, melyek hamarosan bekövetkezendek, vagyis mindannak, ami 1605 június tizenkettedikén történt, a múlt esztendőben.* A röpiratot hollandból fordították angolra.

Ezzel a műfajjal tartanak rokonságot azok a XVII. századi, egy lapra nyomtatott balladák és politikai versezetek, melyek némelyike szintén említést tesz a magyarokról vagy Magyarországról. A Bagford- és Roxburge Gyűjteményben találunk olyan balladát, amely a kereszténység törökök fölött aratott magyarországi győzelmének dicsőségét zengeti; egyik-másik a lázadó Thökölyből új csúfot, akit a balladák és énekek tory szerzői nemigen szívleltek. A Roxburge Gyűjteményben őriznek egy skót balladát is Nápolyi Jánosról és Magyarországi Andrásról, melynek politikai éle Stuart Mária ellen irányul.

Az erdélyi fejedelmek, a két Rákóczi György, mindenekelőtt pedig Bethlen Gábor nagy szerepet kapnak a politikai beszámolóknak, híradásoknak és a kor többi kezdetleges sajtótermékében. Ezek tanúsága szerint a XVII. századi angol közvélemény érdeklődve figyelte a magyarországi eseményeket, csodálattal adózott a törökökkel szembeni hő-

sies ellenállásuknak és, protestánsok lévén, az erdélyi fejedelmek nemzeti küzdelmének a katolikus hódító hatalmak ellen. A XVIII. században, amikor Magyarország mint független szereplő letűnt a történelem színpadáról, az angolok érdeklődése mindenestől elenyészik: a XVIII. századi politikai versek között mindössze kettőt találtam, amely országunkat említi.

Van egy sajátos XVII. századi műfaj, melynek a „theátrum” nevet adhatnánk: ebben a legkülönbözőbb anekdoták, valamint a világ nagyszerűségét, végtelen változatosságát és nyughatatlanságát illusztráló történelmi és földrajzi adatok kapnak helyet. Ezek a kompilációk igen jellemző kifejezései annak, amit a német szóhasználat nyomán „barokk világérzésnek” mondunk. Az efféle írások legkedveltebbike a spanyol Mexio *The Treasure of Ancient and Moderne Times* (Az ókori és modern idők kincsestára) című munkája volt, melyet 1613-ban fordítottak le angolra. Ezt számos hasonló műfajú angol könyv követte, így Beard műve, a *Theatre of God's Judgements* (Az isteni ítéletek theátruma, 1648), amely az isteni igazságosság nagyszerűségét állította szembe a megátalkodott bűnösök aprajával és nagyjával, a Clark által összeállított *Mirroir or Looking-glasse For Saints and Sinners* (Szentek és kárhozottak tüköre, 1648), valamint Camerarius *The Living Library*-je (Élő könyvtár), amelyet 1621-ben ültettek át latinból angolra. Ide sorolhatók továbbá Robert Burton művei: nemcsak az *Anatomy of Melancoly* (A melankólia anatómiája), amely Magyarországról nem tesz említést, hanem a *Wonderful Prodigies of Judgment and Mercy* (Az isteni ítélet és kegyelem csodálatosságai, 1682), valamint az *Unparalleled or the Matchless Actions and Passions of Mankind* (Az emberiség páratlan és hasonlíthatatlan cselekedetei és szenvedélyei). Mármost ezek a kivonatos művek számtalan különös utalást tartalmaznak a magyar történelemre, és nagyon jól mutatják, hogy történelmünk mely eseményei mozgatták meg valamelyest a nyugati nemzetek képzeletét. Igencsak mulatságos dolog, hogy ezek alapján a régi Angliában a gyulai vár parancsnoka, Kerecsényi László tűnik a leghíresebb magyarnak, aki várát árulással adta át a törököknek, s akit a törökök cserébe szöges hordóba tettek és legurítottak a hegyről. Akkoriban ez igen gyakori büntetés volt: így statuáltak példát az árulókkal.

Többé-kevésbé ismerjük azokat az angol utazókat, akik ellátogattak Magyarországra, és leírták itteni tapasztalataikat. Közülük a legszámtottevőbb Edward Brown volt, akinek könyve, a *Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Syria, Carinthia, Carniola and Friuli* (Rövid beszámoló Magyarországon, Szerbiában, Bulgáriában, Macedóniában, Tesszáliában, Stíriában, Karintiában, Krajnában és Friuliban tett utazásaimról) 1673-ban jelent meg. Szekfű Gyula gyakran hivatkozik rá a *Magyar Történet* lapjain. Nem ennyire megbízható, viszont sokkal mulatságosabb a skót William Lithgow 1632-ben kiadott munkája, a *Total Discourse of the Rare Adventures and Painfull Peregrinations of Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the most Famous Kingdoms in Europe, Asia and Affrica, etc.* (Hiánytalan krónikája tizenkilenc évi utazás különös kalandjainak és fáradságos vándorlásainak Skóciából indulva a nevezetes európai, ázsiai és afrikai stb. birodalmakba). Lithgow 1616-ban jutott el Magyarországra. Mint sokan mások, ő is nehezen talál szavakat a magyar föld termékenységének dicséretére, a magyar emberekről azonban nincsen túl jó véleménye. „A magyarok olyannyira megbízhatatlanok, álnokok és kétszínűek, hogy még a testvérek sem bíznak meg egymásban, s a maguk közti hitszegés, valamint előljáróik vaksága és hamissága voltak legfőbb okai annak, hogy országukat és népüket leigázták a Hitetlenek.” „Számos nagyúr él ebben az országban, akik külföldön sohasem jártak, s még kevésbé ismerik otthon a jó modort, lévén fényűzők és faragatlanok, továbbá átadják magukat a beteges kicsapongásnak, mely a déli országok férfait megfertőzte.” Lithgow-nak jó oka volt a magyarok ostromozására: itt-tartózkodása alatt kétszer is kirabolták, és kis híján a fogát is itthagyta.

Ám a legszórakoztatóbb és legkevésbé szavahihető utazó kétségkívül John Smith ka-

pitány volt. Smith kapitány azok közé tartozik, akiknek neve az észak-amerikai irodalom történetének kezdetét jelöli. Kalandos életének második felében Smith az igazi kalandokban való aktív részvételét felváltotta e kalandok leírásának passzívabb, de sokkalta jövedelmezőbb tevékenységével. Ekkoriban vetette papírra azt a munkáját – *The True Travells, Adventures and Observations of Captain John Smith* (Igaz beszámoló John Smith kapitány utazásairól, kalandjairól és megfigyeléseiről, 1630) –, amelyben érdekesen ír Magyarországról.

Az egyes szám harmadik személyben íródott könyv névtelen történészének elmondása szerint John Smith kapitány 1601-ben érkezett Magyarországra, ahol csatlakozott Duc de Mercoeur (akit Duke of Mercuryként, vagyis Higanyként emleget) seregébe, ez a francia nemesember ugyanis a törökök ellen harcolt hazánkban. Smith kapitány több magyar város ostrománál is kitüntette magát az általa feltalált katonai fényjelek sikeres alkalmazásával. Kalandjainak legérdekesebb fejezete azonban Erdélyhez kapcsolódik, ahol felajánlotta szolgálatait Báthory Zsigmond fejedelemnek. A Székely Mózes (könyvünk Moyses Zachelnek mondja) vezette erdélyi sereg régóta Regall várát ostromolta. A törökök, akik már nagyon unták az ostromot, végül is kiűzentek az erdélyi csapatok parancsnokának, „hogy a hölgyek örömére, akik ugyancsak vágyakoztak már valamilyen úri szórakozásra, Turbasa úr párviadalra hívja ki bármelyik kapitányt, akire egy század vezényletét rábízták, s aki merészel vele megvívni életre-halálra.”

Az ostromlók sorsot húztak, és a sors Smith kapitányt jelölte ki. Kapitányunkat nem is hagyta el a szerencséje, és sikerült ellenfelét legyilkolnia, majd, mint afféle trófeát, levágta a török fejét, és odaajándékozta Székely Mózesnek. Ezután megölt egy másik törököt, bizonyos Grualgo nevezetűt, aki, hogy bosszút álljon a basa halála miatt, kihívta párviadalra, majd egy harmadikat is, Bonny Mulgrót, akit viszont ő hívott ki. Székely Mózes egész csapata előtt ölelte keblére Smith kapitányt, és megajándékozta egy felszerszámozott lóval, egy szablyával, vagyis török karddal és egy háromszáz dukátot érő aranyövvel. Mikor pedig Zsigmond, az erdélyiek fejedelem eljött táborukba, hogy megsemlélje dicsőséges seregét, nagy örömmel hallotta, milyen csodálatosan küzdött meg Smith kapitány a pogánnyal, és elismerése jeléül nemesi oklevelet adományozott neki, címerében a három török fejjel, továbbá saját arcképével tüntette ki és háromszáz dukát évi díjat rendelt neki.

Mármost a Báthory Zsigmondtól kapott nemesi oklevél hitelességét az utóbbi időkben élénken vitatták. A dolgot egy magyar tudós, Kropf Lajos beható vizsgálat tárgyává tette, és megállapította, hogy az oklevél közönséges hamisítvány. Csakugyan, a laikus is első pillantásra megállapíthatja, hogy ha igaz is lenne, hogy Smith nemességet kapott Báthory Zsigmondtól, nemesi oklevelének szövege, amit könyvében leközl, semmiképp sem lehet hiteles. Az erdélyi fejedelem sohasem volt Anchard, Salford és Growenda grófja, bármilyen szép és varázsos hangzó névvel rendelkezzenek is ezek a nem létező grófságok.

De akkor hogyan volt lehetséges, hogy ezt a nemesi oklevelet hitelesnek ismerte el a Térdszalagrend londoni főcímermestere? Ezzel kapcsolatban tudomásomra jutott, hogy Pivány Jenőt, a magyar-amerikai kapcsolatok ismert szakértőjét Kropf arról tájékoztatta, hogy a londoni College of Arms címermesterét, aki a nemesi oklevelet jegyzékbe vette, hamis okiratok kiadása miatt később börtönbe vetették, az általa kiadott igazolás tehát nem tekinthető hitelesnek.

Nem ennyire ismert, de megbízhatóbb a *Relations of Sydnam Poyntz* (Sydnam Poyntz történetei), melyet a British Museumban található kézirat alapján a Londoni Royal Historical Society adott ki 1908-ban. Sydnam Poyntz 1624-ben érkezett Magyarországra Mansfeld hadseregével, harcolt Wallenstein ellen, foglyul ejtették a törökök, és hat évet töltött fogságban, részben Magyarország törökök által megszállt részein. Mindazonáltal Poyntz elbeszélésének hangvételése némiképp regényes-romantikusnak hat.

Eddig csupán olyan írásokról beszéltünk, amelyeknek van bizonyos dokumentumértékük és némi közük a valóságos Magyarországhoz. Nézzük most meg, hogy milyen szerepet játszik Magyarország a szépirodalmi művekben.

Mint azt Yolland professzor valamennyi tanítványa jól tudja, a *The Squyr of Low Degree* (Az alacsony sorból származó lovag) című középfangol verses románc az első angol irodalmi mű, amelyben szó esik Magyarországról. Ennek a verses románcnak, melyet 1520 táján adott ki Wynkyn de Worde, csupán annyi köze van hazánkhoz, hogy főhőse, az alacsony sorból származó lovag a magyar király lánya után epekedik. Magyarország mint afféle távoli birodalom hébe-hóba romantikus epizódok színtereként tűnik fel a középfangol versekben. A *Torrent of Portyngale* (Portugáliai Torrent) főhőse például hazánkba jön, hogy megölje Slongust, az óriást. Országunk igen jelentékeny szerepet játszik a *Le Bone Florence of Rome* (Florence, az erényes római dáma) című verses románcban. A magyarok királya, Sir Phelyp meghal, és két fiú marad utána, Sir Mylys és Sir Emere. Az utóbbi az, aki kiszabadítja a római császár lányát, a szépséges Florence-t a fogságból és ezer veszélyből stb.

Számottevő hasonlóságot mutatnak ezekkel a történetekkel azok, amelyek a nagy középkori novellagyűjtemények, a *Gesta Romanorum* és a *A hét bölcs* angol változataiban találhatók. A *Gesta Romanorum*-ban van egy történet Polemus császárról, akinek lányát a magyarok királya akarja feleségül venni, a lány szíve azonban egy közönséges lovagé, akivel annak rendje és módja meg is szokik. Az eredeti latin szövegben a magyar király helyett Apulia királya szerepel – úgy látszik azonban, hogy a korabeli angolok számára Magyarország neve érdekesebben csengett, mint Apuliáé. A *A hét bölcs* című gyűjtemény angol változatában, az úgynevezett Cotton-Rawlinson kéziratban két olyan történet is található, amely Magyarországon játszódik, az *Inclusa* és a *Medicus*.

Meglehetősen közismert, hogy az angol reneszánsz és humanizmus kezdetén Sir Thomas More, vagyis Morus Tamás, a nagy humanista írt egy könyvet – *Dialogue of Comfort against Tribulation* (Párbeszéd a balsorsban való vigasztalásról) –, amelynek van egy fontos magyar vonatkozása. Ezt a keresztény elmélkedést Morus abban az időben vetette papírra, amikor őt magát, akárcsak katolikus hitsorsosait, Anglia-szerte üldözték. A párbeszéd fiktív keretét a törökök sanyargatta Magyarország adja. „Ez a törökök általi üldöztetés – mondja a könyv – nagyban hasonlít azon eretnekek működésére, akik ha valahol megvetik a lábuk, nyomban a többiekre rontanak és fölébük kerekednek.”

Magyarországon játszódó történetek akadnak a reneszánsz novellák között is, például William Painter *Palace of Pleasure* (A gyönyörök kastélya) című 1575-ös könyvében. A huszonegyedik elbeszélés címe így hangzik: *Egy hitvány és rossz hírben álló nemesember beleszeret Annába, a magyarok királynőjébe, és érzelmei királyi viszonzásra talál*. A huszonnyolcadiké pedig ez: *Két magyar báró megállapodik, hogy szívéket fölajánlják egy csehországi nemes hölgynek, de nagy szégyenükre és gyalázatosságukra hathatós és csodálatos visszautasításban részesülnek, mire megátkozzák a napot, amikor ilyen bolond kalandokba bonyolódtak*. Ez utóbbi novella azért is fontos, mivel Philip Massingernek, a nagy Shakespeare-kortárs drámaírónak szolgált forrásul és ihletőül *The Picture* (A kép) című drámájához, amelynek helyszíne következőképpen Magyarország és Csehország.

Massingerrel már ott vagyunk Shakespeare közvetlen közelében. Amennyire tudom, Magyarországot maga Shakespeare két darabjában említi: az egyik a *Szeget szeggel*:

„LUCIO: Ha hercegünk meg a többi herceg meg nem egyez a magyar királlyal, biz akkor minden herceg nekiesik annak a királynak.

ELSŐ NEMES ÚRFI: Az ég adjon nekünk békét, de ne a magyar király békéjét.”*

* Mészöly Dezső fordítása. – A ford.

A másik pedig *A windsori víg nők*, ahol Falstaff** így kiállt fel: „Mint a magyar szarka. Még a csapat is becsapod.”***

Közismert, mit mond Sir Philip Sidney Magyarországról a *Deffence of Poetry*-ben (A költészet védelmében), ezért itt nem is idézem. Marlowe *Tamberlaine*-jében fontos szerepet játszik a mi Zsigmond királyunk. Massinger fent említett darabján kívül még több Erzsébet-kori dráma játszódik Magyarországon, ezek szövege azonban elveszett. Van egy magyar tárgyú barokk dráma is, *A musztafa* (1690), melynek szerzője Robert Boyle, Orrery grófja. Ennek alapjául Scudéry kisasszony regénye szolgált.

Számos lovagregényből is idézhetnénk, melyek sora Amadis de Gaula történetével kezdődik a XVI. században, és egészen a XVIII. századig tart. Az olyan regényekben, mint a *Palmerin de Oliva*, *Graeciai Primaleon*, *Angolországi Palladine*, *Don Belianis* (e nevek mindegyike ismerősen csenghet a *Don Quijote de la Mancha* figyelmes olvasóinak) gyakran említik Magyarországot. Hol a magyar király játszik bennük valamilyen szerepet, hol az egyik kóbor lovag, varázsló vagy óriás szülőföldje – de mindennek természetesen semmi köze a valóságos Magyarországhoz. Nevét csak azért emlegetik, mert egy távoli országot idéz, mely az angol fül számára igencsak egzotikusan hangzik.

BECK ANDRÁS fordítása

** A drámában (I. felvonás, 3. szín) ezek nem Falstaff, hanem Pistol szavai. (*A ford.* – Itt köszönöm meg Kiséry Andrásnak a fordításhoz nyújtott segítségét.)

*** Márton László és Révész Ágota fordítása. – *A ford.*

SZERB ANTAL – MINT, MAJD HA VOLT

– De aki nem „kiüzdött”? Az nem „köt”, „old”, „békül”. Az csak: külön. Mint majd ha volt.

(Tandori Dezső)

1.

Amikor Wagner Tibor 1996-ban megjelentette az *Akitől ellopták az időt* című Szerb-émlékkönyvet, majd két kötetben kiadta az író fogadtatását áttekintő dokumentumválogatást,¹ aligha sejtette, hogy kedves szerzője a kétezres évek elején nem csak az irodalmi kultúra részének, hanem a könyvkiadói mozgások egyik markáns szereplőjének fog számítani. A Magvető Kiadó Szerb-kötetei példát nyújtanak arra, hogy a megfelelő kiadói hozzáállás önmagában is sokat tehet egy szerző kanonizálásáért. A kritikák, tanulmányok, esszék anyagából készített korábbi, szerényebb összeállítások után Szerb írásai egységes formátumban, egységes tipográfiai keretben, egy *teljességre törekvő* kiadói program alapján jelennek meg. A regények, a naplójegyzetek, a novellák kiadásai után (közben) a kritikák, esszék, tanulmányok három kötete, összesen ezernyolcszáz oldalon – mindez ráirányítja a figyelmet arra a magyar íróra és gondolkodóra, aki kortársai közül az „európai irodalom” talán legintegránsabb része volt. Szerb életművének elegáns intellektualizmusát és – mondhatjuk talán – kozmopolita báját most végre az európai olvasóközönség is elismerni látszik, legalábbis regényeinek idegen nyelvű kiadásai alapján.

Milyen okai vannak – vagy lehetnek – Szerb jelenkori népszerűségének? A kérdés összetett válaszokat implicál. Valójában Szerb mindig is népszerű szerző volt. A népszerűség eredetét és motívumait firtató kérdésekre adható válaszok néha magától értetődöek, máskor olyan (rejtettebb) szempontokra hívják fel a figyelmet, melyek segíthetnek megvilágítani az *oeuvre* sajátos természetét. A szórakoztató író, a könnyed ismeretterjesztő, a szellemes és ironikus Szerb alakja folyamatosan jelen van a fogadtatás történetében, ugyanakkor az egyes visszaemlékezések és értelmezések alapján látható, hogy ez a problémátlanul népszerű Szerb-portré valójában mennyire összetett és problematikus. Egyrészt a népszerűség csupán az életmű egyik, nem kizárólagos aspektusa, másrészt az apologetikus széljegyzetekből az is kiderül, hogy ezt a populáris hangot *nem úgy* kell érteni, ahogy a látszat mutatja, hanem valahogy másképp, sokkal mélyebben, sokkal árnyaltabban. A népszerű író portréját árnyalni kívánó, a „mélységet” hangsúlyozó magyarázatok Szerb életművének jelentőségét valamiféle intellektuális ellendiskurzus gyanánt értelmezik. Az ellendiskurzus célja vagy kritikai terepe a korszakoktól és az értelmezések kontextusától függően sok minden lehet, így például a különféle irodalmi-módszertani ellenségképek, a Horthy-korszak tekintélyelvűsége, de a két háború közötti szellemi divatok által ihletett Szerb-írások ellendiskurzusként olvasódtak a pártállami idők átideologizált, sematikus irodalmával elégedetlenek szemében is.

¹ Lásd Wagner Tibor (szerk.): *Akitől ellopták az időt. Szerb Antal emlékezete*. Budapest, 1996, Kráter Műhely Egyesület; valamint uő. (szerk.): *Tört pálcák. Kritikák Szerb Antalról. 1926–1948*. Budapest, 1999, Nemzeti Tankönyvkiadó; uő. (szerk.): *Tört pálcák. Kritikák Szerb Antalról. 1949-től napjainkig*. Budapest, 2000, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Szerb népszerűsége nem független attól a körülménytől, hogy életműve jól elhelyezhető az elit irodalom és a populáris irodalom közötti sajátos átmeneti zónában. Ebben az esetben nem egyszerűen a színvonalas lektúrirodalom a megfelelő viszonyítási pont, sokkal inkább az a sajátos irodalmi regiszter, amely – hogy úgy mondjam – eredetileg elit irodalomnak íródik, de valahogyan mégis jelen van benne a lektúrbe hajló árnyalat: a *midcult*-nál több, a „nagy” irodalomnál kevesebb. Jó példa erre egyes műveit tekintve – és nem véletlenül, hiszen Szerb egyik legtöbbre tartott írója volt – Márai Sándor, vagy a napjainkban Szerb kapcsán gyakran említésre kerülő Milan Kundera. Esterházy Péter az *Utas és holdvilág* német kiadásához írott szövegében Szerb Antal írástechnikáját – Márai és Kosztolányi mellett – ugyancsak Kunderával állítja párhuzamba.² Ez a párhuzam ugyanakkor túlmutat az összehasonlításon, hiszen a cseh író sokan inkább a nívós lektúr, mintsem az igazán komoly, a „magas” irodalom részének tekintik.³

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ha Szerb – mondjuk – angol, amerikai vagy francia író lett volna, akkor *most* ideális Ulpius-ház szerző lenne. A nemzetközi irodalmi élet fejleményeivel összhangban a hazai kiadói gyakorlat – példaszerű módon éppen az *Utas és holdvilág* egy motívuma alapján elnevezett Ulpius-ház Könyvkiadó – rendkívül népszerűvé tett egy olyan szerzőtípust, melyet itt a rövidség kedvéért Julian Barnes, Orhan Pamuk, Miloš Urban névvel jellemez. Az általuk képviselt irodalom tökéletesen „eurokonform”: kiemelkedő írni tudás, sziporkázó stílus, a különleges, olykor bizarr kulturális referenciák iránti érzékenység, könnyed ironia, szórakoztató történetek jellemzik őket. Ebben az irodalmi regiszterben szerepet kaphat a markáns *colour locale* vagy az egzotikum, de olvasóinknak nem kell megküzdeniük semmiféle felkavaró kulturális idegenséggel.⁴ Szerb Antal egyértelműen e kategóriába (is) sorolható. Ezt a szövegvilágot megtermékenyítette a posztmodern irodalom világlátása és írástechnikája is, és ne feledjük, hogy a posztmodern művészet és irodalom – jelentkezésekor – éppen az elit és a populáris kultúra közötti határ eltüntetésének egyik kezdeményezője volt. Noha Szerb Antal nem posztmodern szerző, ezt állítani erős túlzás lenne, de *jól olvasható* a posztmodern felől: öntükröző, ironikus, kedveli az idézeteket és van benne valamiféle manierista báj. Végül, Szerb népszerűségével kapcsolatban érdemes megemlíteni a kortárs irodalom és általában a kultúra egyre erősödő *infantilizálódását* is. Nem szeretnék ezzel kapcsolatban elmarasztaló megjegyzéseket tenni, hiszen az említett, lassanként már nem is szembeszökő, hanem a kultúra neutrális háttereként szolgáló infantilizáció jegyében izgalmas és érdekes művek is születtek. Csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy mind Szerb „kisfiús” habitusa és irodalmi imázsa, mind gyerekkor-nosztalgiaja és gyerekkor-mítoszai erősen konvergálnak ezzel a kortűnettel vagy áramlattal.

2.

Szerb mai népszerűségéhez bizonyára hozzájárul, hogy életműve a jelenkori olvasó számára valamiféle kulturális aranykort közvetít; a két háború közötti Európát a polgári vi-

² Esterházy Péter: „1 könyv. És ha az ember él...”, *Élet és Irodalom*, 2004, március 26. 3. o.

³ Lásd például: „Félreértések elkerülése végett: lektúron igényesen megformált, irodalmi vonatkozásokban gazdag, olvasásra föltétlenül, újraolvasásra – az esztétikai jelentés-összetettség kiszámíthatóan alacsony foka miatt – nem egyértelműen érdemes elbeszélő műveket értünk, mint amilyenek például Milan Kundera vagy Paul Auster egyébként rokonszenves munkái.” Halmai Tamás: *A szebb századok. Szerb Antal: Szerelem a palackban*. www.litera.hu (2004. szeptember 19.)

⁴ Ellentétben például Kondrotas fogadtatásával, ahol a litván író „különös” és „távoli” világról úgy értekeztek, mintha nem is Kelet-Európából, hanem egyenesen egy másik bolygóról érkezett volna. Lásd: Margócsy István: „Margináliák. Saulius Kondrotas / A kigyó pillantása”, 2000 folyóirat, 1994. március, 57–72. o., valamint a szerkesztőség tanulságos széljegyzeteit.

lág, a kultúra szigeteként ábrázolja. E zárt határokkal rendelkező képbe nem szivárognak be olyan zavaró mozzanatok, mint a társadalmi–szociális mozgalmak, a politikai szélsőségek vagy a nyomor. A középosztályt képviselő Kosztolányi részvételtjes „szegénység-antropológiája”, a nagypolgárság világából érkező Déry baloldali társadalomkritikája, a népi írók szociális látóköre egyaránt távol áll tőle. Természetesen Szerb írásai-
ból is adatható a szociális lelkiismeret megléte, viszont erősen idegenkedett attól, hogy ezt az irodalom programjává vagy a kritikai normaképzés alapjává avassák.⁵ Szerb, amennyiben problémát lát, akkor azok életfilozófiai és kultúrkritikai problémák, írásai-
ban egymást relativizálják és értelmezik az olyan motívumok, mint a művelt európai pol-
gár elegáns kulturális díszletek között élvezett, békés élete, illetve az emberi (benne a pol-
gári) egzisztencia törekvése. Írásai az egzisztenciális bizonytalanságnak olyan képeit, mítoszait, történeteit fogalmazzák meg, melyek egyrészt a húszas–harmincas évek jelleg-
zetes élményei és irodalmi témái voltak, másrészt sikeresen konvertálhatók az ezred-
vég–ezredforduló – a „mi világunk” – tapasztalatai felé. De a polgári világ mellett ugyan-
csak aranykorként értelmeződik Szerb műveiben a „művészvilág” különös értelmiségi
passziókkal átszőtt, meghökkentő csodabogarakkal benépesített territórium is. Amit
Szerb több írásában, például Aldous Huxley társasági regényeit illetően is hangoztat, az
valójában saját műveire is vonatkozik: „Regényei és novellái majdnem valamennyien in-
tellektuális miliőben játszódnak: írók, művészek, tudósok, és főképp művészetpártoló
amatőrök és érdeklődő úrinők között. Ezekben az irodalmi szalonokban és vendéglőkben
azután felvonul korunk egész szellemi menaszériája.”⁶

A Szerb-életmű iránt napjainkban felerősödő figyelmet bizonyára meghatározza az
író zsidó származása, illetve Holocaust-áldozat volta is. Szerb Antal kultusza fontos sze-
repet kaphat a társadalmi emlékezet folyamatosságának megőrzésében, hiszen életpályá-
jának és írásainak egyik sarkalatos értelmezési szempontja az, hogy a zsidóüldözés áldo-
zataként vesztette életét. A vétlen áldozat, a sorsát vállaló mártír iránt érzett rokonszenv
mellett azonban valamiféle „időzítetttség” is megemlíthető. Napjainkban kezdenek eltűn-
ni a Holocaust azon túlélői, akik közvetlenül tudtak tanúságot tenni arról az eseményről,
mely az emberi létről, a humánumból, de a kultúrától és a politikától alkotott elképzelése-
inket is gyökeresen átalakította. Az élő emlékezet folytonosságának megszakadásával ér-
zékelhetően erősödik a félelem, hogy a vészkorszak, mint történelmi evidencia, veszíthet
erkölcsi és kulturális konszenzusteremtő erejéből.⁷ Amennyiben az emlékezés szerepe
felértékelődik e körülménynek köszönhetően, akkor az emlékezetbe vésést vagy idézést
illetően fontos szerepet játszanak azok a kritikai gesztusok, melyek a Holocaust áldozatá-
nak alakját és művét a zsidó szellem és a zsidó kultúra részeként *sem* engedik a múlt ha-
lott részévé süllyedni, noha ebben az életműben, legalábbis annak nyilvánosság elé szánt
részében, csak nagyon elszórtan találhatunk a zsidó életrajzi háttérre utaló vagy abból
eredeztethető vonásokat.⁸ Valószínű, hogy Szerbet semmiféle esszencialistaként érthető
zsidó kulturális, politikai vagy vallási szempont nem jellemzi: nem cionista, nem miszti-

⁵ E felfogás alapvető dokumentuma a „Középosztály és irodalom” című írás, in: Szerb Antal: *Min-
dig lesznek sárkányok. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák*. II. kötet. Magyar irodalom. Buda-
pest, 2003, Magvető, 523–532. o., különösen 528. skk.

⁶ Szerb Antal: „Hétköznapiak és csodák”, in: uő: *Hétköznapiak és csodák. Összegyűjtött esszék, tanul-
mányok, kritikák*. I. kötet: Világirodalom. Budapest, 2002, Magvető, 81. o.

⁷ Vö. „Megkezdődött annak a generációnak a kihalása, mely tanúja volt az emberi történelem an-
naleiseiben feljegyzett legsúlyosabb gaztetteknek és katasztrófáknak.” J. Assmann: *A kulturális
emlékezet*, Hidas Zoltán (ford.), Budapest, 1999, Atlantisz, 11. o.

⁸ Leszámítva a Szerb-napló tanulságos bejegyzéseit. Lásd *Naplójegyzetek (1914–1943)*. Budapest,
2001, Magvető. Szerbnek saját zsidóságához való viszonya erősen emlékeztet Radnótiéra. Vö.
Ferenc Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*, Budapest, 2005, Osiris, különösen 546–582. o.

kus, nem vallásos, és általában hiányzik belőle bármiféle tetten érhető, kimutatható zsidó büszkeség vagy öntudat. Szerb – Elisabeth Beck-Gernsheim tipológiájára utalva – tipikus „sors-zsidó”, ha zsidóként gondolunk rá, ezt a képzetet leginkább a családi háttér és a mártírhálál határozza meg.⁹

Ugyanakkor az irodalmi nyilvánosság számára készült művek, illetve a zsidó származást újra és újra vizsgálat tárgyává tevő napló zsidóságra vonatkozó bejegyzései egy különös értelmezési mozgástér pólusait képezik. E mozgástér dinamikáját olyan életstratégia határozza meg, mely Bán Zoltán András nyomán a következőképpen jellemezhető: „Zsidóként tagadta zsidóságát, zsidóként mondott nemet zsidó igenjére, holott minden igyekezete arra irányult, hogy nemzsidóként ébredjen, nemzsidóként igya reggeli kávéját, nemzsidóként élje és halja nemzsidó életét. Minden hiábavalónak bizonyult, nemzsidó nemje zsidó igenné változott.”¹⁰

3.

Szerb életművének összetettsége és változékonysága nem feltétlenül a népszerűség biztosítója, viszont alapja lehet a szerző iránti, tartósan megújuló érdeklődésnek. Naplójegyzeteiben az ifjú Szerb Antal önmagát afféle kaméleonként jellemezte.¹¹ Ennek a kaméleonságnak most az irodalmi működés és az *oeuvre* szempontjából releváns kérdéseit szeretném áttekinteni. Az első szerepkomplexum a szépíró és a tudós kettőssége. A kettő kapcsolatának meghatározását Szerb is ösztönözte, így – többek között – egyik leggyakrabban idézett nyilatkozatával: „Író vagyok, akinek a témája az irodalomtörténet.”

E kijelentés azonban elfedi előlünk az „irodalomtörténész regényíró”, illetve a „regényt író irodalomtörténész” maszkjai által felvetett problémahalmazt. Kétségtelen, hogy Szerb sajátos, a szépirodalomban, az esszében és az akadémiai műfajokban egyaránt fontos műveket alkotó tehetsége révén mindkét szerepkör eredményes betöltésére alkalmas volt. De egyéni döntései, hajlamai, képességei mellett e kettősségben a húszas–harmincas évek intellektuális miliője és a korszak egyes diskurzusai is szerepet játszottak. A művész és a tudós, az értekező és a szépíró perszónalunioja akkoriban – Szerb kedvelt szavával – *valahogy* magától értetődőnek látszott. A két világháború közötti időkben kerül az irodalmi vezér szerepkörébe – persze nem előzmények nélkül – a *poeta doctus* alakja: így Angliában T. S. Eliot, akit Szerb nem kedvelt, nálunk pedig Babits Mihály, akit Szerb imádott. Az irodalmi és tudományos kvalitások különbségeit most figyelmen kívül hagyva: a tudós és az író/költő kettőssége jelen van a kortársak közül Sőtér, Radnóti, Devecseri, Szentkuthy, Bóka, de akár József Attila esetében is.¹² Szerb e szempont alapján olyan, tőle függetlenül is létező diskurzusok részeként (is) értelmezhető, melyek nem tartják egymást kizárónak a művészetet és a tudományt, sőt az írás, az élmény, az esszé közegében integrálják ezeket. Itt említhetők egyrészt szerzők és programok, másrészt a korszak irodalmi köznyelvévé váló „esszéizmus” általában. E szempontból nézve Szerb Antal számára Lukács György, Kerényi Károly, Babits Mihály működése egyaránt példa-

⁹ Lásd: Elisabeth Beck-Gernsheim: *Juden, Deutsche und andere Erinnerungslandschaften. Im Dschungel der ethnischen Kategorien*. Frankfurt am Main, 1999, Suhrkamp, 155–160. o. („Über Passjuden, Schicksalsjuden, Als-ob-Juden” c. fejezet)

¹⁰ Bán Zoltán András: „Brief an den Vater”, *Árgus*, 2006/6. 92. o.

¹¹ Vö. „Az egyéniségem, azt hiszem, nagyon fejlődik, ámbár nem szűnök meg gondosan stilizált kaméleon lenni.” Szerb Antal: *Naplójegyzetek (1914–1943)*. Budapest, 2001, Magvető, 48. o.

¹² Abban, hogy, Radnóti, Szentkuthy, sőt Weöres író-költő voltuk dacára bölcsészdoktori címet szereztek, az is szerepet játszhatott, hogy az akkori felsőoktatási rendszerben ez már az egyetemi tanulmányok befejezése előtt lehetséges volt, és a feltételek sem voltak túlzottan szigorúak.

értékű volt. Amennyiben megállapítható, hogy Szerb „kettős” életműve a korszakban nem volt összehasonlíthatatlanul „szinguláris” teljesítmény, akkor életművének hibrid voltát az egyes nyelvi, poétikai, retorikai, elbeszéléstechnikai részletek alapos vizsgálata alapján érthetjük meg leginkább.

A fent vizsgált kérdéskör egy másik nézetéhez tartozik, hogy Szerb életműve nem csak az irodalmi és tudományos diskurzustípusok hibridizálódásával hívja fel magára a figyelmet, hanem az ilyen jellegű szövegek mozaikképszerű egymásmellettiiségével is. Az életmű jellegzetes műfajai, illetve az egyes műfajcsoportokhoz tartozó írások önmagukban, kerek egészként is önálló paradigmát alkotnak. Soha nem érezzük azt, hogy – mondjuk – irodalomtudós volt, aki kivételképpen írt néhány kiváló regényt is, vagy azt, hogy kritikus volt, de kivételképpen írt néhány jelentős tanulmányt, és így tovább. Nagy tanulmányai például zárt és jelentékeny korpuszt alkotnak: régi és a legdivatosabb szerzők a témák között, magyarok és európaiak, szellemtörténeti módszer és szolid filológia – mintha olyan szerző írta volna ezeket, aki egész életét annak szentelte, hogy *kizárólag* a tanulmányírásban mutasson fel valami mintaszerűt. De kritikáit, tárcáit, történeti monográfiáit, regényeit és – természetesen – esszéit tekintve ugyanez a helyzet.¹³ Nem minden műve egyformán tökéletes, de az életművön belül minden szövegparadigma olyan pontosan kitölti a rendelkezésére álló valós és virtuális teret, hogy nem érezzük: esetleg még valami mást, egyebet is kellett volna alkotnia.

4.

Szerb írásaira és írásmódjára jellemző egy olyasféle szerkezet, amit kortársa, André Jolles holland folklorista az „egyszerű forma” és az összetett forma” organikus viszonyán keresztül jellemzett.¹⁴ Az egyszerű és az összetett forma kettőssége a folklór és az irodalmi műfajok strukturális-tipológiai, illetve genetikus-történeti kapcsolatát ragadja meg. Ez a megközelítés a genetikus szempont szerint az egyszerűből az összetettnek a kifejlődését írja le, szerkezetileg viszont a variabilitásra irányítja a figyelmet. Szerb jellegzetes, szinte védjegyszerű stílusesszéi: a véleményét és értékítéleteit tömör, expresszív, gyakran gunyorosan ironikus nyelvi formákba sűrítő *bonmot*-k maguk is az egyszerű formákkal (vicc, szentencia, közmondás) rokoníthatók. Példa erre az „Ő volt Goethe” életrajzi jegyzet lapidáris tömörségű, egyszerre megrendítő és mulatságos három szava a *Száz vers* biográfiai függelékében, vagy az olyan – műveiből tucatszám idézhető, olykor valóban magvas, máskor csupán a szaloncsevegés felszínességét idéző – megállapítások, mint például hogy Strindberg „számon kérte a nőktől, hogy miért nem olyan tökéletes emberek, mint amilyenek a férfiak nem tudnak lenni”.¹⁵

Az „egyszerű forma” – „összetett forma” viszonyaként leírható variabilitás, az egyes szövegek és témák folyamatos *újraírhatósága* az életművön belül egy szűkebb értelemben vett írástechnikai szempontra is felhívja a figyelmet. Ez az írói-alkotói ökonómia kérdése. Balogh Tamás utal rá, hogy Szerb – főleg a megélhetés utáni állandó hajsza következtében – milyen ügyesen gazdálkodott idejével, energiáival, tehetségével.¹⁶ A műfordító

¹³ Egy kivétel van, a lírai költészet. Belátta, hogy nem kellően eredeti lírai tehetség. De az életpálya és az életmű szimbolikus keretét versek alkotják. Verseket közül a pálya kezdetén, a végpontot pedig a *Száz vers*, továbbá a munkaszolgálat során írott, hideglelős kontextusa okán jelentékeny Orpheusz-szonett jelenti.

¹⁴ Lásd Jolles, André: *Einfache Formen*, Halle (Saale), 1956, Max Niemeyer. (2. kiadás)

¹⁵ Szerb Antal: *A világirodalom története*, Budapest, 1973, Magvető, 857. o.

¹⁶ Lásd Balogh Tamás: „Mélyenszántó gondolat és hűséges megemlékezés”, in: Balogh Tamás – Törő Krisztina: *Huizinga magyar barátai*, Budapest, 2002, Eötvös Kiadó, 83–87. o.

Szerb munkatechnikájára vonatkozó pontos megfigyelések a Szerb-életműnek egy általánosabb jegyére is ráirányítják a figyelmet. Az életműben, az egyes műfajcsoportokban, illetve az egyedi szövegekben meghatározó a variabilitás: majdnem mindent, amit megírt tanulmányának, azt megírta esszének, kritikának, tárcának – és viszont. Ez nem feltétlenül gyengeség, Szerb esetében abszurd lenne témahiányról beszélni, de az életmű szembetűnő jellegzetességének tekinthető. Az egyes részletekkel, szempontokkal, intellektuális motívumokkal ügyesen gazdálkodó szerző írástechnikájára példa lehet H. G. Wells meglehetősen hasonló bemutatása a *Hétköznapi és csodák, A világirodalom története, Az angol irodalom kis tükré* című könyveiben, illetve *A mai angol regény* című esszéjében.

A kaméleonszerű változékonyság tehát megjelenik az életmű szövegeinek és regisztereinek változatosságában, a nagyforma és a kisforma viszonyában is. Amennyiben figyelembe vesszük a szociális és az irodalmi maszkok, álcák, mimikrik kavalkádját, akkor felmerül a kérdés: mi lehet ezek mögött? A választ illetően két irány rajzolódik ki. Egyrészt elképzelhető, hogy semmi sincs az álcák mögött, Szerb egész egyszerűen ilyen. A maszk, az álca, a mimikri ebben az esetben a radikális „anti-esszencializmus” metaforája lenne, vagy egy ilyesféle beszédrend részét képezi. A másik esetben az álcák mögött valamiféle habitus helyezkedik el, amely azonban szintén az „üres hely” vagy a „kitöltetlenség” kategóriái által ragadható meg, vagy csupán külső kontextusain keresztül jellemezhető. Itt beszélhetünk, számos társadalom- és személyiséglélektani elmélethez kapcsolódva,¹⁷ a zsidó származású író egzisztenciális bizonytalanságáról, a „szabadon lebegő” értelmiségi bizonytalan társadalmi státuszáról, a *par excellence* nemzeti tudományt, az irodalomtörténetet művelő tudósak a szakmáját nemzeti tudományként elfogadni nem kívánó, a tudományos professzionalizmust érintő válságáról egyaránt.

Végül, a kaméleonság kérdését az életmű fogadtatása felől elemezve, megfigyelhető, hogy a kaméleonszerű személyiség szuggesztív erejét milyen meggyőzően és már-már komikus módon igazolja az a körülmény, hogy Szerb életművét az idők során a legkülönbefélebb ellenségekkel szemben sikerült kijátszani. A pozitívizmus sivársága, a nemzeti öncélúság korlátoltsága, a Horthy-korszak tekintélyelvűsége, a fasizmus barbársága, a gimnáziumi magyarórák ostoba pedantériája, a strukturalizmus doktriner műidegensége, sőt a posztmodern léhasága: a Szerb-*oeuvre* mindezekkel szemben egyaránt jó hivatkozási alap vagy üdvöztető ellenszer, sőt csodaszer – afféle intellektuális *panacea* volt.¹⁸

5.

Érdekes, hogy Szerb, ez a „népszerű” és „könnyed” szerző ugyanakkor az *exkluzivitás* megszállottjának is tekinthető. Az exkluzivitás motívuma szinte rögeszmeszerűen ismétlődik életművében, ez alkotja kritikai-értékelő normaképzésének egyik leghangsúlyosabb összetevőjét is. A legrosszabb, amit egy szerzőről mondani tud, az, hogy nem elég előkelő, és a legjobb ennek az ellenkezője. Tanulságos, hogy Wellsről – aki a populáris zsánerek kedvelése miatt egyébként emlékeztet Szerbre (illetve fordítva) – Szerb Antal-

¹⁷ Lásd Kaposi Márton: *A rejtőzködő egyén arca és álarcai*, Budapest, 2004, Eötvös József Könyvkiadó. A szerző idekapcsolódó vizsgálódásaira Balogh Tamás hívta fel a figyelmemet.

¹⁸ Itt csupán néhány különösen abszurd álláspontra szeretnék utalni, így Kolozsvári Grandpierre Emil írásaira, melyek Szerbet a strukturalizmus – nota bene Hankiss Elemér – alternatívájának tekintik, illetve Mórocz Zsolt tanulmányára, melyben Szerb afféle pozitív példa a „posztmodern álblabla” térhódításával szemben. Lásd Kolozsvári Grandpierre Emil: „A szervező és feltaláló Szerb Antal”; uő: „Eretnek esszé Szerb Antalról”; valamint Mórocz Zsolt: „Miért e lom?”, in: Wagner Tibor (szerk.): *Történelem pálcák. Kritikák Szerb Antalról. 1949-től napjainkig*. Budapest, 2000, Nemzeti Tankönyvkiadó, 91–93, 107–125, ill. 500–512. o.

nak nem sok jó szava volt. Nem egyszerűen elítélően, hanem, ami sokkal rosszabb, *megvetően* írt Wellsről, éppen nem-exkluzív volta, a tömegekkel cimboráló, póre, plebejus popularitása miatt: „Nem járt a nagy egyetemek egyikére, autodidakta volt, hiányzik kultúrájából a klasszikus alap, szellemének nincs családfája. Néptanító, aki tolakodó módon, mindig oktatni akar. Szellemileg nem teljes értékű gentleman, kulturális parvenü.”¹⁹

Szerb egész életében valamilyen társadalmi, intellektuális, sőt spirituális körbe vagy társaságba szeretett volna tartozni: a cserkészettől és a „Barabások” ifjúkori alkotóműhelyétől kezdődően Kerényi Károly ókortudósokból, írókból, történészekből álló *Stemma* köréig, illetve a *Sziget* évkönyvek szerzői köréig. E képet erősíti, hogy ritka szakmai-közéleti szerepvállalásainak egyik színterét, az Irodalomtudományi Társaság működését is – többek között – az exkluzivitás képzetkörén keresztül jellemezte.²⁰ E törekvés lényegének nem a társadalmi kapcsolatrendszer, sokkal inkább egy diskurzustársaság létrehozása tekinthető. Ezek a miliók két meghatározó szinten épülnek be az életműbe, illetve – ha afféle ellenvilágokként értelmezzük őket – a „fennálló világ” reális konstrukciójába: az egyik a *kör*, a másik pedig a *nyelv*. Tehát a *kör*, a *mozgalom*, a *szekta* egyfelől, a *mítosz*, az *esszé*, a *hermetikus nyelv* másfelől. E kettősség fontos szerepet játszik – néhány, Szerb pályájával érintkező csoportosulást említve példaként – a *Vasárnap Társaságtól* és a *Szigettől* kezdve a Mérei-féle *Törzsön* keresztül a *Csütörtöki Beszélgetésekig*.²¹ Szerb mindegyikhez kapcsolható: nagyra értékelte Lukács korai műveit, ez jól adatolható, a *Sziget*nek szerzője volt, a *Törzs* tagjai közül Bálint Endre az író baráti-rokoni köréhez tartozott, a *Csütörtöki Beszélgetések* két fő szellemi ösztönzőjének háború előtti közös könyvéről pedig kritikát is írt.²² Ha megállapítjuk, hogy Szerb erősen kapcsolódik az exkluzivitás diskurzusaihoz, akkor azt is le kell szögeznünk, hogy erősen különbözik e korszak másik jelentős, a legkülönfélébb szinteken befolyásos diskurzustársaságától: az „értékválság” ideológusaitól, kik maguk is kedvelték az exkluzivitás kereteit. Szerb kevésbé propagandisztikus, kevésbé szekunder és kevésbé ideologikus. Látja, hogy a világot nem lehet egyetlen radikális – jellemző és paradox módon *kultúraellenes* – gesztussal átalakítani, vagy csak rémületes áldozatok árán, a parancsuralmi rendszereken keresztül.²³

¹⁹ Szerb Antal: „Hétköznapi és csodák”, in: uő: *Hétköznapi és csodák. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák*. I. kötet: Világirodalom. Budapest, 2002, Magvető, 73. o.

²⁰ Csak a frazeológiára utalok: „egy másik, ezoterikusabb célkitűzés”, „nem vagyunk mi akármik”, „hiszem, hogy mi nagyon fontos emberek vagyunk” stb. In *Mindig lesznek sárkányok. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák*. II. kötet. Magyar irodalom. Budapest, 2003, Magvető, 520. o. skk.

²¹ E csoportokról lásd (többek között) a következő publikációkat: Karádi Éva – Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör*, Budapest, 1980, Gondolat; Lackó Miklós: „Sziget és külvilág. Kerényi Károly és a magyar szellemi élet”, in: uő: *Sziget és külvilág*, Budapest, 1996, MTA Történettudományi Intézet; K. Horváth Zsolt: „Szexuál-lélektani szubkultúra Budapesten”, in: Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (szerk.): *Mérei Életmű – Tanulmányok*. Budapest, 2005, Új Mandátum; Tábor Ádám: „A csütörtöki beszélgetésekről”, 2000, 2003. november, 71–77. o.

²² Az utóbbit lásd: Szerb Antal: „Vádirat a szellem ellen. Szabó Lajos – Tábor Béla rópirata”, in: *Mindig lesznek sárkányok*, 669–670. o.

²³ Az ideologikus társadalomkép utópiája és a totális rendszer megvalósításának kettőssége olvasható *A harmadik torony* című írásban, ahol Itália kulturális mítoszára Mussolini államának politikai valósága vetül rá. Itt is érzékelhető a Szerb-féle relativizmus: a fasiszta rendszer, noha totális, enyhén komikus is – mintha Fellini *Amarcord*-ját látnánk! Egyrészt: „Mindennap elolvasok egy olasz újságot. Egy kicsit olyanok, mint az öreg Rockefeller számára külön készített újság, amelyben csak kellemes és megnyugtató hírek vannak. Az olasz eszme az egész világon diadalmaskodik...” Másrészt: „Ha a vonaton történetesen szóba keveredsz a néppel, tőle is ugyanazokat a sztereotip mondatokat hallod, melyeket az újságban olvasol. Tökéletesen vannak 'kondicionálva', mint Huxley jövőbeli emberei. Ha más hangot találnál megütni, elkomorulnak és elhallgatnak.” Szerb Antal: „A harmadik torony”, in: uő.: *A kétarcú hallgatás*, Budapest, 2002, Magvető, 39–40.

Szerb értelmezését illetően hosszabb ideje foglalkoztat, hogy kihez és mihez viszonyíthatjuk az életművet, és a viszonyítás során milyen *folytonosságokat*, illetve *töréseket* fedezhetünk fel? Vajon teljesen tipikus „két háború közötti” író és gondolkodó volt, mint Kerényi, Szentkuthy, Márai, Cs. Szabó és mások? Csupán horrorba illő halála, a Holocaust során meggyilkolt emberek – köztük számtalan magyar író és tudós – sorsában való osztozása vet életművére baljós árnyékot, komor fényt? A kontinuitás sok szempontból egyértelmű, és jól alkalmazható értelmezési szempontokat nyújt: Szerb mint a „mítoszregény” művelője, Szerb mint az „esszéista nemzedék” tagja, Szerb mint „szellemtörténész”, Szerb mint a Horthy-korszak hivatalos kultúrájának szellemi alternatívája; ama bizonyos „másik Magyarország” képviselője. De hol keressük a törést? Erre választ adhat az életműnek és utóéletének különös összetettsége, illetve a Szerb-életművet és biográfiáját körülvevő, mellékutakat, rejtett ösvényeket, mélyáramlatokat magába foglaló, sokfelé kapcsolatot találó–kínáló intellektuális, társadalmi, generációs erőter. Ha a hatvanas évektől a nyolcvanas évek végéig „szektaszerűen” működő budapesti avantgárd kultúra mentalitására és társadalmi körülményeire gondolunk, akkor már-már prófétai erővel ragyognak fel a *Könyvek és ifjúság elégiája* esszé híres sorai. „De hol a dac, a szekta, a jelszó, a révület, a ‘mania’?” És később, ugyanebben a szövegben: „Kedves barátom, ha nem írsz nekem rövidesen valami nagyszerű avantgárd mozgalomról, új nyugtalanságról, ami erjedni kezd odakint – mit tudom én, megtanulok perzsául, hogy még egyszer élvezhessem a félig értett dolgok egyetlen szépségű ígését.”²⁴

Szerb gondolkodásának fent idézett motívumai – a „szekta”, illetve a „nagyszerű avantgárd mozgalom” – a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek hazai ellenkulturális mozgásai felé mutatnak, és ily módon integrálják a folytonosság és a törés képzeteit összekapcsoló értelmezési szempontokat. Másféle mozgástér rajzolódik ki a „Sziget” motívuma körül, mely a látványos hasonlóságok mellett a biográfiai és intellektuális törésvonalakra is felhívhatja figyelmünket. A *Sziget* antológiákban publikáló szerzők sorsának változatossága, illetve a Kerényi által képviselt Európa-diskurzushoz való viszony módosulásai olyan intellektuális mozgásteret alkotnak, melyben minden viszonylagossá válik: látszólagos azonosságokra, illetve szakadákszerű különbségekre lehetünk figyelmesek. Noha a *Sziget* csak epizód Szerb pályáján, ennek ellenére az író nagyon sok – úgyszólván minden – törekvését, vágyát, nosztalgiáját magába sűríti. A felszínen, főleg a Kerényi által megalkotott humanista szimbolikus–fogalmi beszédrend mozgásterében hasonlónak tűnhet – mondjuk – Kerényi és Szerb, illetve Németh László és Hamvas Béla Európa-nosztalgiája, mítoszmániája, mitikus ihlete. De a szerzői pályák eltérései visszamenőleg a Sziget-gondolat belső töréseire, előzetekintve pedig – az akkor még kifürkészhetetlen – jövő lehetséges elágazásaira hívják fel a figyelmet. Szerb pályája 1945-ben lezárult; Kerényi már korábban emigrált, és, túlélvén a háborút, nemzetközi tudományos karriert futott be. Hamvas 1948 után egyre ezoterikusabb szellemi irányba tolódik, egyre többet ír, egyre kevesebbet publikál; a szocializmus korában egy szinte katakombaszerű szellemi nyilvánosság középpontja lesz. Igaz, a negyvenes évek második felében társ-szerzői minőségben publikált egy kis könyvet azokról a művészekről – az „Európai Iskola” képviselőiről –, akik a Szerb által 1938-ban mintegy elbúcsúztatott magyar avantgárd hagyomány folytatói lettek.²⁵ Németh Lászlót az 1973-ban kiadott – mellesleg Kerényi

²⁴ Szerb Antal: „Könyvek és ifjúság elégiája”, in: uő.: *A kétarcú hallgatás, Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák*. 3. kötet. Budapest, 2002, Magvető, 169. o.

²⁵ Hamvas és az Európai Iskola kapcsolatáról lásd György Péter – Pataki Gábor: *Az Európai Iskola és az Elvont művészek csoportja*, Budapest, 1990, Corvina. A Szerb és a magyar avantgárd között hú-

Károlynak ajánlott! – *Európai utas* című esszégyűjteménye még, illetve újból Kerényi és Szerb szellemi társának mutatja, viszont a harmincas években – a Sziget korszakában – már érlelődő egyéb írásai félelmetesen és szármalmasan kirekesztőek.²⁶ Szerb Antalt meggyilkolták, Kerényi emigrált, Hamvas a pária-létben, Németh – ha nem is könnyen – de íróként túlélte mindezt. Elkalandozás lenne? Egyrészt igen, másrészt ez, többek között, az a félelmetes háttér, amely előtt olvasnunk *kell* a Szerb-életművet.

7.

Az esszék, tanulmányok, kritikák immár teljességre törekvő új kiadása túl nagy anyagot képez ahhoz, hogy az esszéíró, a tanulmány szerző, a kritikus – sőt a *lektorijelentésíró*, mert Szerb eddig kiadatlan lektori jelentései is megjelentek – Szerb Antalt külön-külön méltassuk. Viszont lehetőséget kínál olyan szempontok vázolására, melyek a szerző napjainkig tartó, a jelek szerint egyre növekvő vonzerejéhez, e vonzerő tartós voltahoz kötődnek. A tartós népszerűség pilléreit tulajdonképpen a regények alkotják, és nem azok a terjedelmes szaktanulmányok, melyeket Szerb Antal – például – az „Udvari Ember”-ről vagy a magyar preromantikáról papírra vetett. Ez nem baj, még akkor sem, ha Szerbet jelentékenyebb irodalomközvetítőnek és irodalomértőnek, mint kiemelkedően jelentős regényírónak tartom. De az új kötetek nyújtotta kép részletei alapján minden olvasó felfedezheti az írói népszerűség alapját képező művek – tehát a regények – szélesebb körű kulturális és szakirodalmi kontextusát is.

zódó „konnektív szálak”-ról lásd György Péter: „Az elsüllyedt sziget”, in: uő: *Az elsüllyedt sziget*, Budapest, 1992, Képzőművészeti Kiadó, 20. o. skk.

²⁶ Németh László: *Európai utas*. Budapest, 1973, Szépirodalmi; Németh László antiszemita írásaiból szemelvényeket közöl Karsai László (szerk.): *Kirekesztők. Antiszemita írások, 1881–1992*. Budapest, 1992, Aura.

THIENEMANN TIVADAR

THOMAS MANN AMSZTERDAMBAN

CÍMŰ ÍRÁSA ELÉ

A jómód nyugalmát ízléses díszletek között élvező, nem ritkán többes kötődésű európai szerzők a harmincas évek elejéig kimondva-kimondatlanul abban a hitben írták műveiket, hogy otthonuk a nagyvilág, pedig csak szívesen látott vendégek voltak mindenhol; emigrációba kellett kényszerülniük, földönfutóvá kellett válniuk ahhoz, hogy ezt felismerjék. Az emigráció jelentette viszonylagos elszigeteltségben vagy országról országra vándorolva érezték meg először igazán, hogy az ember mindenhova magával viszi a beidegződéseit – amitől még sebezhetőbbé váltak. Azt is megtanulták, hogy az írói pályák csak nehezen szakíthatók ki abból a nyelvi-kulturális közösségből, amelyben létrejöttek.

A háború végén Thienemann Tivadar kiharcolta, hogy Belgiumba és Hollandiába mehessen magyar lektorátusokat szervezni (holland nevelt fia már ott volt). Thienemann küldetésének tekintette Magyarország nemzetközi tekintélyének helyreállítását; ebbe a vonulatba illeszkednek szervező tevékenységének más megnyilvánulásai is, például Svájcban segített kiadót találni Szerb világ- és Babits európai irodalomtörténetének, illetve régi ismerőisével (még a pécsi évekből), az amszterdami kiadóvá avanzsált Kollár Kálmánnal megjelentette az *Erasmus* folyóiratot.* 1945–46-ban valószínűleg még (haza-)hazatért, mert rövid *curriculum vitae*-jében (OSZKK, FOND 152, 9. doboz) azt írja, hogy – a deportálástól tartva, pusztá létében is fenyegetve érezve magát (testvérét a háború utolsó napjaiban meggyilkolták) – 1946 telén, svéd vízummal végleg elhagyta Magyarországot. Igaz, távozási szándékáról saját bevallása szerint – nyilván elővigyázatosságból is – csupán egyetlen embernek szólt; nem zárható ki, hogy talán mégis számolt a visszatérés lehetőségével. A következő két évben Belgiumban, Hollandiában és Svédországban próbálta megvetni a lábát; tanított, előadásokat tartott, és több-kevesebb rendszerességgel küldött cikkeket és tudósításokat magyar témákról a *Vrij Nederland*nak, Hollandiáról pedig a *Magyar Nemzet*nek. Legtalányosabb tudósítása *Thomas Mann Amszterdamban* címmel jelent meg (*Magyar Nemzet*, 1947. szeptember 14., vasárnap, th. szignóval). Thienemannnak a vándor évekből viszonylag kevés írása maradt fenn; ezekből jól látszik, hogy szívesen stilizálta magát a Mohács után Magyarországot elhagyni kényszerült humanista-diplomata alakjába, aki menekülés közben arra is gondolt, hol szolgálhatja legjobban a műveltség fennmaradásának, az európai szellem egységének ügyét, s nem pusztán az életét vagy az egzisztenciáját igyekezett menteni. Thienemann, miközben a magyar renomé helyreállításán fáradozott, magához méltó munkát keresett német egyetemeken – de hiába hivatkozott arra, hogy nagy érdemei voltak a német kultúra terjesztésében és az elfeledett német vonatkozású irodalmi emlékek felkutatásában.** Helyzetét 1948 őszén kezdte teljesen reménytelennek látni; lelkiállapotát mutatja (és irodalmi párhuzamnak sem utol-

* Mint ismeretes, Thienemann 1923-tól 1934-ig a pécsi egyetem tanára volt.

** Foglalkozott a XIV–XVI. századi német–magyar kapcsolatok történetével, és Goethe magyarországi fogadtatásával is.

só), hogy Amszterdamban utolsó pénzén felkeresett egy indonéz javasasszonyt, aki megjósolta neki, hogy egy héten belül meghívják Amerikába, ahol nem fog sok pénzt keresni, de boldog lesz. És valóban, a hetedik napon expressz meghívás érkezett egy kis College-ből: német neve alapján, találmánra választották ki nyelvtanárnak egy ügynökség listájáról, ahol egyszer régebben leadta az önéletrajzát. (Nyolcoldalas önéletrajz, OSZKK FOND 152, 9. doboz.) Ez megerősíthette abban a meggyőződésében, hogy tervezgetni iluzórikus dolog. Úgyis mindig „*az élet technikája győz*”, meg kell tanulnunk együtt élni a veszéllyel: az egyetlen orvosság az önismeret, annak tudatosítása, hogy mitől félünk (fekete notesz 1947. decemberi dátummal, OSZKK FOND 152, 10. doboz).

Amszterdami tudósításában Thienemann azt sugallja, hogy Mann szélárnyékba, alkotói válságba került. A tudósító előbb látja meg Mann témáit Amszterdamban Mann-nál, sőt Mann életében is előbb veszi észre az író „*magányosságra ítéltetett, de az életet megérinteni vágyó*” hőseinek groteszk kalandjait – a bemutatás során pedig ő jár el úgy, mint egy regényíró (a hihetetlennek ható, később mégis beigazolódnó szerzői jóslat vagy az alany „el-sikkasztásának” eszközét Manntól kölcsönözte; a könyvesbolti jelenet valóságos kis műremek). Az írói eszközök átvétele mögött nyilván az a meggondolás húzódik, hogy saját művei világába belekerülve Mann hirtelen váltással újra képes lehet kívülről látni önmagát. Mindenkepp idekívánczozik két megjegyzés. Egyrészt Mann-nal szemben általában éppen az fogalmazódott meg kritikaként, hogy művészetében is megnyilvánuló páratlan tudatossága az alkotás rovására megy. Másrészt a tudósítás gondolatmenete eleve fikcióra épül – Thienemann abból indul ki, hogy Mann ihlete elapadt, művészte megrekedt, miközben tudósításában maga is megemlékezik a *Faust*usról. A közéleti szerep megingásának nem oka és nem is következménye az alkotói válság. Az, hogy mit csinálnak vagy mit nem csinálnak a műveivel, legfeljebb áttételesen befolyásolja egy író művészetét, sohasem önmagában hat.

Thienemann nem engedi olvasóját – ahogy Mannt sem – sokáig magába merülni, szórakoztatan bámészkodni: amint elfogy a kommentár, már ugrunk is tovább a következő képhez. Az amszterdami tudósításban az a legkülönösebb, hogy Thienemann mintha nem is annyira lehetséges olvasóit akarná meggyőzni arról, amit Mann-nal kapcsolatban felismer – inkább Mann-t kívánja hozzásegíteni a rá vonatkozó felismeréséhez. Thienemann úgy mutatja be (és nem utolsósorban kommentálja) a látottakat, hogy abból, ami vele történik, Mann-nak is rá kellene ébrednie arra, ami a tudósító számára evidensnek tűnik: „*író nem emigrálhat soha!*” Csakhogy, miután a német író elvezette ennek a felismerésnek a küszöbéig, Thienemann továbbfűzi a gondolatot: „*a német írónak haza kell mennie, ha továbbra is a német ifjúság szellemi irányítója kíván lenni*”. Ez a tétel viszont – bármilyen torz is a nép nélküli nemzetnevelő szerepe, és erős az a beidegződés, hogy az anyanyelvükön alkotó szerzők közül csak azokat veszik írószámba, akik a hazájukban élnek – már közel sem hat a vitathatatlan igazság meggyőző erejével, hiszen nem általános érvényű felismerés, hanem mélyen az adott nép vagy vidék hagyományában gyökerezik, akár a magányában naggyá nőtt, a közösséggel való végzetszerű összeforrottságát megélő hőshöz kapcsolódó német preromantikus elképzelések nem is olyan távoli echója, akár az egyik magyar protestáns hagyományé.

A harmincas évek végén, a negyvenes évek elején többen is megkockáztatták azt a kijelentést, hogy Mann írói alkata és közéleti szerepe a kényszerű emigrációban rímelt a legfrappánsabban egymásra, ebben a helyzetben lehet a legtermékenyebb kívülállás s részvét feszültsége. Thienemann nyilván másként gondolkodott Mann életének erről a szakaszáról, hiszen tudósításában végig azt hangsúlyozza, hogy Mann-nak „*a vész elmúltával*” haza kell térnie. Másrészt álláspontját – bármilyen vitatható is – semmiképp sem lehet összemosni azokéval, akik Mann fejére olvasták, hogy az emigráció előnyeit élvezte, míg ők kitartottak hazájukban, hiszen Thienemann elismerte, hogy a német író kénytelen

volt távozni Európából „*azokban a förtelmes napokban*” (bár „a belső kényszer”-ről hallgat...). Akik ezzel az érvel próbálták menteni háború alatti magatartásukat, el sem tudták képzelni, hogyan menthetné meg éppen „*egy amerikai világpolgár üzenetése*” a német fiataliságot morális válságából. Némi rosszallás mégis kiolvasható Thienemann szavaiból. Mann alakításait elnézve azok is furcsán érezhették magukat, akik az idegen környezetben nem tudtak tökéletet keresni kirekesztett helyzetükből és németiségükből – például Thienemann, aki csak egy volt a sok német professzor közül, és akire a gyanú árnyéka vetült, mivel pusztán külsődleges szempontok alapján az *en bloc* nácinak minősített Horthy-rendszer kegyeltjének könyvelték el (hogy később bizonyos nosztalgiával gondolt vissza a Horthy-korszakra, és haszonélvezője – is – volt az akkori rendszernek, más kérdés). A tudósításból kiderül, Thienemann tudott róla, hogy Mannt erősen bírálták a holland lapok, mivel az író egyik felolvasása előtt – amikor ráadásul azzal próbálta elnyerni a hollandok bizalmát, hogy hollandul (csak sajnos hibásan) szólította meg a hallgatóságát –, elnézést kért, hogy tapintatból nem németül, hanem angolul fog beszélni. A könyvesboltban – azzal, hogy nyomtatékosan nem németül szólal meg – ismételt eljárással a „jó német” szerepét, mintegy nyilvánosan vezekel a németiség bűneiért, mintha csak ezen az egy módon tudna kirakatban maradni. Thienemann írása azonban nem merül ki a Németországot nagy ívben elkerülő, de hazájával szakítani képtelen, az otthon maradtaknak bizonyítani akaró íróval való – vitára ingerlő – perelésben. A magyar professzor csak félszívvel hirdeti a kiállítás, öngazolás, felelősségvállalás feltétlen szükségességét.

A könyvesbolti „találkozás” leírása ugyanis egyértelműen megidézi a *Tonio Kröger*-nek azt a fejezetét, amelyben a jó nevű író hazalátogat a szülővárosába, és – maga sem tudja egész pontosan, hogyan – szülőháza előtt találja magát. Tonio ugyanolyan öntudatlan, lebegő állapotban sétál szülővárosában, mint Mann Amszterdamban. Hazafelé tart, de – mint azt homályosan sejti is – kiábrándító élményben lesz része. A szülői ház első emeletét Népkönyvtárrá alakították át – márpedig Tonio azt gondolja, hogy ott semmi keresnivalója se a népnek, se a könyvnek. A terembe belépve Tonio úgy érzi, némi magyarázattal tartozik, azt mondja: „*Nem vagyok ismerős ezen a helyen.*” Jogosultságát jelző mondatával rögtön a különállását is tudatosítja. A könyvtáros azonban kijózanító választ ad az írónak, aki féltékenyen őrizné idegenségét: „*Tessék... bárkinek szabad.*” Igaz, tájékozódásul rögtön felkínálja neki a könyvtár katalógusát – ezt elhárítva Tonio ismét nyeregben érezheti magát. Mindazonáltal félre kell vonulnia egy könyvvel, és csak annak sorait ízlelgetve talál magára ismét – egyébként mulatságosan hamar. Mann és a könyvesbolti kisasszony „találkozását” ennek mintájára is lehet értelmezni. A nem annyira ellenséges, inkább csak közömbös környezetben a jövevényen áll, hogy emigráns módjára akar-e élni, pontosabban belső emigrációba akar-e vonulni (egyenjogú polgárnak tekintik). Mann képes is lesz művészként elismertetni magát, hiszen meg is előzheti azokat, akik esetleg kirekeszthetnék a művészek köréből – például azzal, hogy hangsúlyozza a származását.

Amszterdamban ha lassan is, de kezdett felengedni Thienemann monadikus individualizmusa: ennek dokumentumaként, „*a mereveket mosolyogva meggyúró isten*” (Huizinga) erejének bizonyítékeként is olvasható az amszterdami tudósítás, melynek „hőse” egy, a valóság sokszínűségére, a lehetőségekre vak embertársait megcsúfoló, ha nem is egyértelműen rokonszenves figura. A megújulást segítette, hogy Thienemannban éppúgy megvoltak Mann jellegzetes tulajdonságai.

A szövegben meghagytam a korabeli helyesírás következetlenségeit és a sietség nyomatait is.

THOMAS MANN AMSZTERDAMBAN

Királyi Fenség c. regényében finom lélekelemzéssel írta le egykoron, miként jár a Fenség rangrejtve a többi halandó között, nyugtalan tekintettel és nyugtalan lelkiismerettel, mert tartania kell attól, hogy felismerik. Erre a nyugtalan tekintetre kellett gondolnom, amikor a múltkor a főutcán felismertem az ismerős arcélt. A háború előtt láttam utoljára, mikor a „harcos humanizmus” védelmében felszólt. Egészséges arcszíne rációfól a súlyos betegségre, amin azóta átesett, rációfól hetvenkét éves korára, sőt az elmúlt évek izgalmaira is, melyek mély barázdákat szántottak minden gondolkodó ember arcára. Ha felismernék, nyilván ugyanolyan csődület támadna körülötte, mint a múltkor, amikor megérkezett az Amstel Hotel halljába, hol a riporterek és fényképészek kara fogadta, talán ugyanolyan sokan voltak a kíváncsiak, mint amikor *Eisenhower* érkezett vagy *Rita Hayworth*. Pedig nem csinált történelmet, mint a győztes hadvezér, nem élt a hírverés technikai eszközeivel, mint a diadalmas filmcsillag, de a szellemi előkelőség kitörölhetetlen jegye által mégis magára vonja az emberek figyelmét. Az emberek látni és hallani kívánják azt a német író, aki művészete által a hitlerizmus egyik legfélelmetesebb ellenfelének számított.

Hanyatló családok...

Most boldog inkognitóban feleségével ödög az amszterdami utcákon. Thomas Mann, a lübecki patricius család gyermeke, némiképp hazajött Amszterdamba. *Lübeck mint szellemi életforma* c. tanulmányában annyi tárgyilagossággal elemezte önmagát és kifejtette, mi mindennel tartozik a Hansa-városnak, a patricius kereskedő szellemnek, mennyire adósa annak a szellemi, társadalmi életformának, amelybe beleszületett és amelynek gazdag tartalmát sohasem tudta teljesen kimeríteni. De ennek a polgári-patricius szellemnek legnagyobb szerű megvalósulása Amszterdam, ez a kikötő kereskedő város, amelynek hajócsatorna-útrendszeréről *Herbert Spencer* mondotta, hogy az nagyobb alkotása az emberi elmének, mint Kant filozófiai rendszere, amelynek kereskedő dinasztiáiban olyan nagyszabású kapitalista tervek születtek és valósultak meg, mint Kelet-India meghódítása és gyarmatosítása. A Heeren-gracht palotáinak sorában mennyi a *Buddenbrook-ház*, ősi előkelő polgárcsaládok székháza, melyeken megfigyelhető a kapitalizmus törvényének, a vagyon porlasztó hatásának könyörtelen beteljesülése. Nemzedékek váltakozása oly szemléletessé teszi itt, miként omladozik az az erkölcsi, szellemi sziklatalaj, amelyre a családok tekintélye és hatalma fölépült. „Hanyatló családok” – mondaná Thomas Mann, a hanyatlás éles szemű pszichológusa.

Humanizmus és realizmus

Az Amstel Hotel-ben, ahová családjával szállott, talán újból találkozhatik egy *Menheer Peepkorn*-nal, akit oly jól ismerünk a *Varázshegy*-ből, talán egy *Madame Chauchat*-val is, hiszen a gyarmatélet leggyakoribb, gyógyíthatatlan betegsége, hogy elpusztítja azt a polgári-erkölcsi alapot, az európai műveltség jellegzetes életformáját. Thomas Mann való-

ban itthon érezhetné magát, a grachtok, a szabadszellemű kereskedők és puritánul önértékes patriciuscsaládok gazdag városában, ahol egykor *Descartes és Spinoza* is otthonra talált. Talán már megtekintette a Rijks-múzeumban Rembrandt „Éjjeli őrtség”-ét, amelyet most restauráltak és melyről a restaurálás során kiderült, hogy nem is „éjjeli” ez az őrtség, hanem az amszterdami polgárok fényes nappali fölvonulása: humanizmus és realizmus époly jellegzetesen rá van írva az amszterdami polgárok arcára, amint bele van vésve Thomas Mann műveibe is.

Ödöngve megáll és sokáig nézegeti az egyik könyvkereskedés kirakatát, a város szellemi életének ezt a sűrített kivonatát. Persze ez érdekli az íróat a legjobban. Tudjuk, mit keres az író szeme önkéntelenül a könyvkereskedés kirakatában. Sajnos, hiába. Német könyv alig kerül holland könyvkirakatba, de ha kerülne, akkor valószínűen kinn volna a kirakatban az ő legújabb regénye is, a *Dr. Faustus*, de a svéd korona drága és Hollandiának most másra kell a deviza. Csak *Franz Kafka* munkáinak amerikai kiadását tették ki, most leginkább ez képviseli az európai szellemű német irodalmat. A könyvkirakat sarkában egy kis tábla: „*We speak English*”, „*Nous parlons français*”. És svájci zászlóval enyhítve egy harmadik fölírás: „*Wir verstehen ihre Sprache*”, vagyis értjük a nyelvüket, ami körülbelül azt akarja mondani: nekünk ugyan beszélhet németül, megértjük, de ezen a nyelven nem kívánunk válaszolni. Figyelem a nagy Rangrejtettet. Belép a könyvkereskedésbe.

Do you speak English, kérdezi udvarias mosollyal, kissé bizonytalan hangon a kiszolgáló kisasszonytól, aki valószínűleg kitűnően tud németül, amint itt a nyelvi hasonlóság alapján általában mindenki tud németül, de a könyvkereskedő kisasszony, mint a többi hollandus, ügyesen titkolja, sőt szégyenli ezt a régebben szerzett tudását. Nem tudom, mit beszélgetnek, de a távoli szemlélő csak egyet érthet ebből a könyvkereskedési találkozásból: író nem emigrálhat soha! Jól tudta ezt a szegény Stefan Zweig. Az író elhagyhatja hazáját, amint Thomas Mann is elhagyta Németországot azokban a főtelmes napokban, mikor az egyetemeken tüntettek ellene, mikor üldözték és könyveit elégették – a világ közvéleménye helyeselte elvonulását, tapsolt hajthatatlanságának és írói tekintélye kényszerű menekülése által csak megsokszorozódott, de a vihar elvonulása után az írónak vissza kell térnie hazájába, ha továbbra is a nemzet szóvivője akar lenni. Ám cseréljen hazát, de akkor cseréljen nyelvet, cseréljen lelket és cseréljen irodalmat is, amint ezt megtette *Emil Ludwig*, aki amerikai íróvá lett. A kaliforniai Thomas Mann többé nem lehet a német ifjúság szellemi irányítója.

Németország szellemi anarchiája

Valamikor „nyugtalan lelkiismeretű polgárnak” mondotta az íróat. Most fogadta a holland sajtó képviselőit és sajtónyilatkozataiban tanúságot tett erről a nyugtalan lelkiismeretről. Sok minden szépet és nyájasat mondott Hollandiáról, de szavai ezúttal nem hatottak a vitathatatlan igazság meggyőző erejével. Megköszönte mindenekelőtt azt a nagylelkűséget, hogy szabad németül beszélni (de mi mást várnának a Nobel-díjas német írótól), de ő mégis inkább angolul beszél, nehogy a jogos holland érzékenységet sértse. Nem tér vissza Németországba, mert amerikaivá lett családja nem engedi (ez érthető emberi szempontból, de nem mentség az írói hivatás szempontjából), csodálja Hollandiát, amint előljár a béke újjáépítésnek nagy művében (ez se nagyon időszerű kijelentés az indonéziai fegyveres viszály legkritikusabb napjaiban), utoljára 1939-ben járt Hollandiában, egy noordwijki strandszállóban akkor bevezetést írt *Anna Karenina* egy amerikai kiadásához (vagyis már akkor az orosz-amerikai közeledésen fáradozott, de nyilván nem ebben leledzik az ő írói jelentősége), az orosz írók is fordítások útján tettek egyetemes hatást a világirodalomra (igaz, de szegény Sárközi Györgyünk lett volna a megmondhatója,

hogy Thomas Mann finom stílusparódiái, pl. az öreg Goethe nyelvének utánzása már eleve lefordíthatatlan). Mélységesen szégyenli a német nép eltévelyedését (ezt el is hiszik, de kivonhatja-e magát német író az egész német irodalom kollektív bűnhődése alól?), hogy a mai Németországban vannak ugyan biztató jelek, de a német irodalom terén semmi figyelemreméltó, a német ifjúság, levelekből tudja, teljes szellemi anarchiában él (vajon a kaliforniai nézőpont alkalmas-e ennek megítélésére). Az amerikai hatóságok olcsó tömegkiadásokat készíttetnek műveiből a megszállt övezetek számára. (Thomas Mannak más írói sikert kívánunk). Hiába, a minden ízében német írónak nem Kalifornia a hazája.

Nietzsche és Thomas Mann

A legnagyobb élő német író az Indonéziai Múzeum nagytermében előadást tart Nietzschéről, angol nyelven, a holland hadiárvak javára. Nagyobb szellemi ellentéteket pillanatnyilag nem is tudnánk egyesíteni. Indonézia ma ugyanolyan távol van Hollandiától, mint Nietzsche Thomas Manntól, vagy a holland hadiárvak a német irodalomtól. De a holland közönséget, amely a díszes márványteremben oly nagy számmal gyülekezett, most egy másik ellentét érdekli, hogy a nagy német író mennyire tud angolul. Thomas Mann sikeresen megállta a nyelvi vizsgát, amely a szellemre is kiterjed, a közönség elismeréssel fogadta angolos kiejtését. Az előadás folyamán azonban föloldódott egy másik ellentét is és lassanként kiderült, hogy Thomas Mann nincs is olyan messze Nietzschétől. Nietzschéről beszélt és akaratlanul egy kissé önmagáról is vallott. Emigráns volt Nietzsche is, humanista, a német szellem kíméletlen kritikusa, „jó európai” kívánt lenni, bár Európát Ázsia kicsiny félszigetének nevezte. Thomas Mann valamikor *Egy politikamentes ember elmélete*-iben, különösen annak forgalomból kivont első kiadásában már kielemezte, mennyi mindent kapott Nietzschétől, akiről most utólag kiderült, hogy a Harmadik Birodalom „világnézeti sűgője” volt. Thomas Mannak Nietzsche mutatott példát, miként kell az európai kultúra hanyatlásának kórtüneteit elemezni, miként kell a „jó európai”-nak a kicsinyes nacionalizmus nevetséges szempontjait levetnie – mégis Nietzsche, szegényes olasz és svájci penziók emigráltja, aki mindig súlyosan beteg, idegcsillapítókkal tartotta fenn magát ideig-óráig, félig megvakultan és az őrültség rémétől üldözötten filozofált, radikális forradalmár volt, míg az Amstel hotel nyájas kaliforniai lakója minden ösztönével konzervatív, polgári, humanista, Erasmus kései utóda.

*

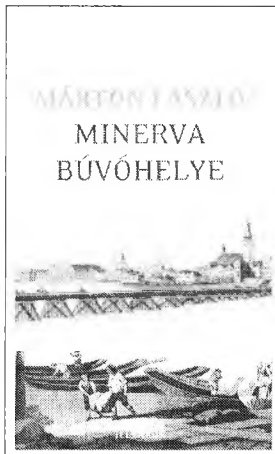
Amszterdamban Thomas Mann mintha visszatalált volna fiatal korának nagy kérdéséhez, amely a szerepjátszás művészetté finomult, eredeti jelentését elveszejtő, csak önmagáért való társadalmi formáira vonatkozott. Az újságíróknak arra a kérdésére: vajon megírja-e önéletrajzát, talpraesetten válaszolt és azt felelte: minek? hiszen egész munkássága nem más, mint önéletrajz. Hozzáfűzte azt is, hogy most folytatni és befejezni kívánja fiatalkorának elkezdett regényét, *Egy széllhámós naplóját*. Az önmagáért való társadalmi szerepjátszásnak ez a nagy regénye érdekes feladatok elé állítja az emigráns német író. Kisé önéletrajz volt a Nietzsche-előadás is.

CLIO BÚVÓHELYE

Márton László: *Minerva búvóhelye*

„Hogy mi dolga volt és milyen céljai voltak M. hercegnek 1814 nyarán Párizsban, az inkább a történetírók számára fontos, mint az itt olvasható elbeszélésre nézve” (57.) – hangzik a narrátor szövege Márton László regényének azon pontján, amelyen Gabrielle B. megpróbál kegyelmet kérni férje, a Párizsban tartózkodó Johann B. számára. Márton regényében többször is találunk példát arra, hogy az elbeszélő elhatárolja magát attól, amit ő „valóság-nak” nevez, s gyakorta reflektál rá, hogy – ehhez képest – szabadon alakítja a saját történetét. Gabrielle B. megjelenését például az a „kínos vallomás” előzi meg, hogy a történet idején, 1844-ben „tulajdonképpen már nem él: a valóságban, miután 1839 nyarán elhunyt, csaknem öt éve halott. Mi azonban a magunk részéről meghosszabbítottuk az életét, és úgy intézzük, nem a valóságban, hanem történetünkben, hogy most induljon az Ország úton végig a Fő tér felé...” (45.) A történelmi regény szimbolikus kezdete óta (Walter Scott: *Waverley*) jól ismert eljárás a két műfaj és diszkurzus-típus: a történetírás és a fikciós próza elkülönítése, amelyben az előbbi alárendelt szerepet játszik az utóbbihoz képest. Ám mint tudjuk, kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.¹ S ha egy pillanatra meg tudunk feledkezni a belátás mélyén megbúvó szkepszis lehetőségéről, akkor azt látjuk, hogy Márton regényében épp a reflektáltság, a „valósághoz” képest jelölt divergencia utal rá, hogy elbeszélő (referenciális és nem narratológiai értelemben) megbízható, nem áll szándékában félrevezetni a történetírásban és az irodalomtörténet-írásban kevésbé járatos olvasókat. Ahhoz azonban, hogy még inkább érzékelhetővé váljon Márton regényének „történelmi” karaktere, a műfaj XIX. századi mintáitól eltérően az olvasóra hárul az (a különben nem nehéz) feladat, hogy azonosítsa az elbeszélés fókuszában álló szereplőket: Johann és Gabrielle B.-t, vagyis a Linzbe száműzött Batsányi Jánost és feleségét, az osztrák költőnőt, Baumberg Gabriellát. Amennyiben elfogadjuk Gérard Genette azon állítását, mely szerint minden elbeszélés az igei forma kifejlesztésének nevezhető,² így például az

Odüsszeia az „*Ulysses visszatér Ithakába*” mondat kiterjesztett formája, akkor – és csakis akkor – könnyen meghatározhatjuk Márton könyvének minimális egységét, mely a „*Johann B. nem tér haza Magyarországra*” mondat kiterjesztett változatának tekinthető. Nem véletlen az *Odüsszeia*-párhuzam: a regényben több helyen érzékelhető az eposzi inspiráció.

¹ Vö. Esterházy Péter: *Harmonia cnelestis*, Budapest, Magvető, 2000, valamint uő.: *Javított kiadás*, Budapest, Magvető, 2002.

² Gérard Genette: „Az elbeszélő diszkurzus”, Lovas Edit, Sepeghy Boldizsár (ford.), in: *Az irodalom elméletei I.*, Thomka Beáta (szerk.), Pécs, Jelenkor, 1996. 66.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2006
272 oldal, 2100 Ft

Az alapvetően 1844 tavaszán, Linz városában játszódó történetet titokzatos utazók érkezése bontja ketté: az egyik a bajor király pénzügyminiszterének személynöke, a másik Beöthy Ödön, a reformkori liberális ellenzék egyik vezére. Miközben az internált megfigyelésével megbízott Hoch rendőrigazgató és főnöke, Sedlnitzky rendőrminiszter, valamint Hingenau báró az utazók és Johann B. esetleges kapcsolatfelvétele miatt aggódik, az elbeszélő világossá teszi: nincs mitől félniük. Johann B. feleslegesen kér engedélyt Hochtól arra vonatkozóan, hogy elhagyja a várost, s a rendőrigazgatónál tett látogatása nyomán ismerjük meg a linzi tartózkodás előtörténetét, de Gabrielle B. Carl Hafferlhez vezető városi sétája is séta az időben: a szereplők múltja fontosabb, mint a jelene. Ebben a jelenben kéri majd a Johann B.-t támogató Tholdalagi Stefánia grófnő a férjétől, Hingenau bárótól, hogy Johann B. annyi szenvedés után végre visszatérhessen hazájába, a narrátor szólama szerint pedig Johann B. is azt mondhatta Minervának: „te vagy a férfiak hazasegítője, hazakisérted Ulyssest, vezess haza engem is.” (136.) Az istennő azonban nem azért látogatja meg, hogy hazavezesse, hanem azért, hogy menedéket kérjen tőle. A történet végén a napfogyatkozást szemlélő Johann B. számára már egyértelmű, hogy nincs visszatérés, a regény világán belül az is kérdésessé válik, hogy hol van egyáltalán Johann B. számára Ithaka. Az elbeszélő főszereplőjét mindvégig Johann B.-ként aposztrofálja, a felkínált olvasásmódok között az a lehetőség is szerepel tehát, hogy *nem* történik meg a szereplők identifikációja, vagy mondjuk a főszereplőké igen, de például M. hercegé (Metternich), akinek „valóban” szerepe volt Batsányi életútjában, nem. A felismerés és félreismerés finom játéka részben egy kevésbé emelkedett műfaj, a bűnügyi tudósítás formai megoldására utal, másrészt a könyvben megidézett gáláns regényhagyományra, melynek mintái Alois Doll könyvkereskedésének polcán sorakoznak. Ezek végén külön regiszter tájékoztatta az olvasót, hogy a költött nevek mögé milyen valóságos személyeket kell képzelnie. Márton könyvének végén nincs ilyen regiszter, az is igaz viszont, hogy naiv (?), a főszereplők azonosítását elmulasztó olvasatra sincs példa a profi értelmezők között. A regény eddigi recepcióját az jellemzi, hogy befogadók számára egyértelműen Batsányi-regényként legitimálódik, és láthatóan nehéz elvonatkoztatni az olvasás során hitelesség és fikcionalitás kettősségétől. Ugyanakkor érdekes szóródást figyelhetünk meg az értelmezésekben arra vonatkozóan, hogy mit tekintenek fikciónak vagy kvázi-fikciónak az elemeknek. Sha fel is merül a gyanú egy-egy esetben, az elemzők többnyire nem tartják szükségesnek a szoros, mondjuk úgy: ellenőrző referenciális olvasatot. Mindez egyáltalán nem meglepő, hiszen mind a történelmi regény, mind más, historikus karakterű műfajok esetében régi belátás az esztétikai szféra prioritása és az, hogy óvakodni kell e szövegek történettudományos megítélésétől. Ha azonban nem is az ítékezés, hanem a történetformálás aspektusát szem előtt tartva valaki mégis megkísérli a referenciális olvasatot, úgy gyakran a szerző önvallomására³ kénytelen hagyatkozni. Kritikus legyen a talpán például, aki segítség nélkül felismeri a regény korábbi (az *Alföldben* megjelent) változatában, hogy Beöthy Ödön jellemzésének forrása Csengery Antal *Magyar szónokok és státusférfiak* című munkája. Aki azonban képes erre, azt legalább olyan elégedettség kerítheti hatalmába, mint annak idején az Esterházy-regények titkát fűrkésző idézetvadászokat. Úgy tűnik, helyesebb lenne figyelmen kívül hagyni az intertextuális és a referenciális olvasásmódot, mondván, hogy ezek segítségével nem jutunk közelebb a szövegek esztétikai-poétikai jellegzetességéhez, de ez részben nem teljesen igaz, részben pedig, ha nem is elengedhetetlen, de lényeges részét képezi a befogadási folyamatnak. A kérdéses helyek felismerése olyasféle hatást kelt az olvasás során, mint Eric Berne elméletében a társas érintkezést jellemző „simogatások”. Most néhány példán keresztül amellet próbálom érvelni, hogy egy ilyen olvasat során a lélektani nyereségen kívül egyéb nyereséget is elkönnyelhetünk.

³ Györe Gabriella – Rác I. Péter: „Akinek megvan Goethe telefonszáma”, *www.litera.hu*, 2006. 07. 21.

Mindehhez *irodalom-történelmi regényként* olvasnám Márton könyvét. Ehhez azonban tisztázni kellene, hogy mit is takar ez a (tudtommal senki által nem használt) műfaji finombesorolás. Van-e értelme elkülöníteni egymástól a történelmi és az irodalom-történelmi regény fogalmát, azt is figyelembe véve, hogy az előbbi – egyik elemzője szerint⁴ – nem is tárgyalható az azonosítás igényével, hiszen jórészt saját mibenlétének kérdése körül forog, sőt a saját lehetőségessége körüli diszkurzusként is értelmezhető. Az általam irodalom-történelminek nevezett regény a történelmi regényhez képest tematikai szűkítésen alapul: nem csupán „régi magyar ügyekkel”⁵ foglalkozik, hanem az elbeszélés középpontjában olyasvalaki áll, akinek történeti jelentőségét pályájának esztétikai-poétikai karaktere határozza meg. E szereplő vagy szereplők, nem hitelesíthetők feltétlenül biográfiai szempontból (ilyen Weöres Sándor *Psychéje*), de előfordul, hogy a címben is jelölt a vonatkoztatás igénye (mint például Illyés Petőfi-könyve). E distinkció akkor lehet érdekes, ha elfogadjuk: a történelmi regény műfaja két diszciplína, a történészi és az irodalomkritikusi érdekeltség összjátékának vagy ütközésének függvénye.⁶ Az ütközés lehetőségét az teremtette meg, hogy a történetírók nem mindig fogadták el a regények tudományos megítélésére vonatkozó tilalmat. Metaforikusan fogalmazva: hiába is nyújtott az irodalom a történetírás műsája számára menedéket, a szakma képviselői időről időre megzavarták rejtekhelyén. Az irodalom-történelmi regény esetében a műfaj „felettes szerve” nem a történetírás, hanem az irodalomtörténet-írás lehetne. Ennek kapcsán érdemes lenne egyszer megvizsgálni, hogy az irodalomtörténet-írás mint diszciplína megengedőbben bánt-e ez utóbbi művekkel, mint a történészek tették ezt a történelmi regénnyel, illetve miben látták a jelentőségüket, mondjuk, egy irodalomtörténeti monográfiához képest. Átfogó elemzés hiányában most csupán Márton regényének azon aspektusait venném szemügyre, amelyek összefüggésben lehetnek az irodalomtörténet-írás hagyományával.

A Batsányi linzi éveit érintő irodalomtörténeti elbeszélések struktúrájában nem nehéz felfedezni az elégikus jelleget. Keresztury Dezső szerint „az utolsó korszak munkái megrendítő emlékei egy végül is teljesen magára maradt kemény egyéniség küzdelmének azért, hogy méltón megfogalmazza azokat a célokat, amelyeknek a szolgálatában annyit fáradott. A kuszává bonyolódott vagy közhelyszerűen üres mondatok közül azonban újra előcikáznak a »látó« fényes villámai.”⁷ Ha a magyar irodalom történetében jelentősége van az irodalmi pályafutásukat „túl korán” befejezni kénytelen szerzők panoptikumának,⁸ akkor azokról is érdemes szót ejteni, akik „túléltek” saját magukat. Batsányi kétségkívül közéjük tartozik. A róla szóló életrajzok épp ezért kiemelt szerepet szánnak a kortárs recepció azon fázisának, amelyben Toldy Ferenc úgy mutatja be (az ekkor még élő) Batsányi alakját, mint egy rég letűnt korszak emlékét.

Márton látszólag ezt az elégiába hajló vonalvezetést követi, ám a „Látó”-nak a világ megváltoztatására tett reménytelen kísérletei inkább iróniába fordítják az elbeszélést. A klasszikus irodalomtörténeti narráció ugyanis rendszerint azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a költő csak saját korában nem nyeri el a megérdemelt koszorút, később azonban megkapja méltó jutalmát és elfoglalja az irodalmi panteonban neki kijáró díszhelyet. Márton regényének elbeszélője viszont – a főszereplőjével ellentétben – szkeptikusan viszonyul az efféle karrierlehetőséghez. Megjegyzni, hogy Batsányi egykori kufsteini fogoly-

⁴ Hites Sándor: „Műfaj, örökség, revízió”, in: uő: *A múltnak kútja. Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*, Budapest, Ulpius-ház, 2004. 140.

⁵ Márton László: „A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben”, in: uő: *Az áhítatos emberiség*, Budapest, Jelenkor, 1999. 235.

⁶ Hites Sándor: „Politika, poétika, tudományosság: a történelmi regény mibenlétéről”, in: uő: *A múltnak kútja*, 8.

⁷ Keresztury Dezső: *Batsányi János (1763–1845)*, Tapolca, 2004. 94–95.

⁸ Vö. Dávidházi Péter: „Csokonai és az irodalomtörténet feltételelessége”, *Alföld*, 2006/8. 46–65.

társa Maret, Napóleon minisztere lett, Johann B. viszont „történetünk főhőse, vagyis nem lett belőle semmi”. (89.) Márton ugyanakkor hihetetlen érzékenységgel mutatja meg az életpálya – az irodalomtörténeti összefoglalókban is helyszínekhez kötött – ritmusát. E szerint – színházi jellegű hasonlattal élve – Kufsteinben „játszódott Johann B. drámájának tizenkét hónapig tartó utolsó felvonása, melynek utójátéka a történetünkben összesűrűsödő, huszonkilenc esztendei sivár unalom”. (110.) Ez az időszak többnyire marginális tárgy a Batsányi-szakirodalomnak, a „sivár unalom”, valamint az ezt megelőző időszak mellékszereplőit és biográfiai vázát viszont jól ismeri az ötvenes-hatvanas években megjelenő Batsányi kritikai-kiadás. Márton narrátora a „rideg tények” tekintetében többnyire megbízható elbeszélőnek bizonyul. Például „tényleg” igaz, hogy Gabrielle B. már 1839-ben eltávozott az élők sorából, de Caroline Pichler bécsi szalonjának látogatói sem a képzelet szüleményei. Másutt viszont határozottan és rendkívül nagy meggyőző erővel tudósítja az olvasót néhány „tényről”: „Ifjúkorában Johann B. azzal hitegette magát és az alakulóban lévő magyar közvéleményt, hogy ő a Látó. Ezen a címen írt is egy sokaktól olvasott, még többektől bírált költeményt, melyben azt jövendőli, hogy megújul a világ, még mielőtt az évszázad, melyből a vers írásakor tíz esztendő volt hátra, véget ér. »Talán bizony Apolló nyíla fúródott beléd?« kérdezte akkor egy barátja félig tréfásan, félig szemrehányóan. »Nem, kedves barátom – felelte ő félig tréfásan, félig elbizakodottan –, hanem Minerva kért tőlem menedéket«. Ehhez pedig tudni kell, hogy a költemény a Felső-magyarországi Minerva című folyóiratban jelent meg, mely ezután kevés idővel meg is szűnt.” (43.) Ehhez pedig inkább azt „kell” tudni, hogy *A Látó* – Batsányi életében egyáltalán nem jelent meg. A költő sehol sem nyilatkozik a versről, és arról sincs tudomásunk, hogy a kortársak közül bárki ismerte volna.⁹ Több más regénybeli utalással ellentétben Batsányi a kassai *Magyar Múzeumban*, és nem *Felső-magyarországi Minervában* jelentette meg *A franciaországi változásokra* című epigrammáját, ezen orgánumnak egyben a szerkesztője is volt. *A Felső-magyarországi Minervát* viszont Dessewffy József nevéhez kapcsolja az irodalomtörténet-írás. Kassán jelent meg, 1825 és 1836 között. Valóban Batsányi volt viszont az egyik szervezője a *Magyar Minerva* címen ismert bécsi könyvsorozatnak. Kérdezhetnénk persze a tudálékos irodalomtörténeti felvilágosítást hallgatva (ahogyan Márton László is tette egy vele készült interjúban): és akkor mi van? Akkor az *lehet*, hogy megváltozhat véleményünk az elbeszélés narrátoráról. Nem csupán arról van szó, hogy (referenciális) értelemben nem megbízható, de az is jól látszik, hogy az elbeszélés során érvényesülő történeti logikát az asszociációra épülő nyelvi játék váltja fel: vagyis inkább kölcsönösen működtetik egymást. Ennek szellemében beszélhetünk a regényben a fikcionalizáltság különböző fokozatairól, s mindez ahhoz is hozzájárul, hogy Minerva szimbolikussá növelt mitológiai alakja lesz az elbeszélés egyik főszereplője.

A másik „főszereplő” minden bizonnyal a nyelv. Ennek kapcsán merül fel a fordítás és a fordíthatóság lehetősége. Batsányi Jánosnak *A’ fordításról* címet viselő tanulmányát úgy tartja számon az irodalomtörténet-írás, mint a szoros fordítás elvárásának legteljesebb összefoglalását. Ez a fordításelméleti koncepció ha nem is teljesen példátlan ebben az időszakban, de alapvető eltérést mutat az akkoriban érvényesülő szabad fordítói gyakorlathoz képest. Batsányi amellet érvel, hogy „a’ Fordításnak az eredeti-írás’ mássának, és jól-el-találtt képének kell lenni tehát azt, a’ mi az eredet-írásban van, mind, és, ha csak lehetséges, ugyan-azon renddel, ki kell nékie fejeznie: sem többet, sem kevesebbet nem szabad nékie magában foglalni.”¹⁰ Batsányi arról a lehetőségről is szót ejt, hogy a

⁹ Vö. *Batsányi János összes művei*, I., Keresztury Dezső és Tarnai Andor (s. a. r.), Budapest, Akadémiai, 1953.

¹⁰ Batsányi János: „A’ fordításról”, in: *Batsányi János összes művei*, II., Keresztury Dezső és Tarnai Andor (s. a. r.), Budapest, Akadémiai, 1960. 103.

nyelvek különbsége gyakran nem engedi „ugyan azon szépségeket a’ fordításba- is által-
vinni”, illetve a különös regulák között arról számol be, hogy „minden nyelvben talál-
nak olyan szójegyek, nevek, melyek a’ másokra fordíthatatlanok”.¹¹ Márton regényében
azonban mintha *csak ilyen* lehetőségekkel találkozoznánk. Hoch rendőrigazgató például bi-
zonyos összefüggéseket már csak azért sem láthatott tisztán, mert „azon a nyelven, mely-
nek fordulataival megfogalmazta gyanúját, az okot és az alapot ugyanaz a szó fejezi ki.”
(190.) Johann B. pedig, miközben beleszédül a Betzleinnak becézett mindeneslány látvá-
nyába (aki nem más, mint a hajdani nagy szerelem, Ilosvay Friderika „fordítása”), arra a
következtetésre jut, hogy a név „olyasmit jelent magyarul, hogy »csipisz« vagy »frics-
ka«... tulajdonképpen akármit jelenthet, vagy majdnem akármit”. (40.) Kihasználva a re-
gény által felkínált játék lehetőségét, azt mondhatnánk, hogy Batsányi láthatóan jelentős
nyelvi fordulatot hajtott végre a linzi évek alatt, erről azonban az irodalomtörténet-írás
(nem véletlenül) nem tud semmit.

A fenti, a regény szempontjából valószínűleg irreleváns megállapítások az irodalom-
történet-írás számára talán felvethetnek néhány megfontolandó kérdést. Egyrészt: tartha-
tó-e a Batsányi-életpálya elbeszélésének finoman elégikus vonalvezetése akkor, amikor
mára a „Látó”-ként aposztrofált költőszerep végképp devalválódott? Másrészt: hogyan
tudunk értelmezni egy olyan fordításkonceptiót, amelynek nyelvszemléleti előfeltevései-
vel már nem feltétlenül tudunk egyetérteni? Egy gondolkísélet erejéig azon is érdemes
lenne eltöprengenünk, hogy a XVIII. század végén megfogalmazott fordítástanulmány
elveit/gyakorlatát vajon minként változtathatta meg Batsányi számára az idegen nyelvi
környezetben eltöltött és végtelennek bizonyuló kényszerpihenő. Az ilyen típusú kísérle-
tek azonban jelenleg sem tartoznak Clio fennhatósága alá, Márton regényéből viszont ki-
bontakozik egy lehetséges irodalomtörténet.

¹¹ Uo., 103. 105.

MINERVA MEGTALÁLHATÓ

Márton László: Minerva búvóhelye

A következőkben az ízlésemhez képest túl sok lesz a szubjektivitás, az egyes szám első személy, a nem kellően kifejtett állítás. Remélem azonban, hogy magyarázatot nyer, miért van ez így.

Az első olvasás élménye a *Minerva búvóhelyéről* az volt, hogy ez az első olyan Márton-regény, mely eljárásaiban, megoldásaiban, szerkezetében, nyelvében nem hoz igazán újat. Mint ahogy azt a legtöbb („hagyományos”?) írótól megszokhattuk: ha nem is pont ugyanúgy, de rögtön felismerhetően ugyanazon a hangon szól másról (más „témáról”), mint eddig. Hogy mi is volna ez a téma, erre a kérdésre elsőre csak valamiféle katalógussal tudtam volna válaszolni, melynek elemei sejthetően (remélhetőleg?) összetartoznak, de ki tudja, hogyan és mennyire.

Ehhez képest meglepetésemre az újraolvasás a vártnál nagyobb tisztaságot hozott. Látszik, hogy mi a (a!) történet, mik a fő motívumok, és mi az összefüggés közöttük. Illetve ez így túlzás: azt látom, hogy milyen irányba kellene elindulni, hogy mindezt fel lehessen fejteni; azonban nem tűnik úgy számomra, hogy ez valóban megérné. Felvázolom az általam látott irányt, és aztán kifejtem, miért elégszem meg pusztá vázlattal.

Ami a történetet illeti: meglepően, talán túlságosan is könnyen el lehet különíteni a cselekmény gerincét és a kitérőket, melyek a fő- és mellékszereplőkkel történt egyidejű vagy korábbi eseményeket beszélnek el. Az első olvasás során kirajzolódó kaotikus kép csupán a végül is példásan elvarrt fő- és mellékszálak arányainak és ügyes összebogozásának köszönhető. A cselekmény gerince, mely egyetlen nap története, csupa tagadásra épül: Johann B., aki sem nem elítélt, sem nem ártatlan, nem kap engedélyt arra, hogy elhagyja Linz városát. Felesége nem kapja meg a férjének megítélt francia nyugdíjat. Barátja és besúgója, Hafner litográfus nem tud beszélni Johann B.-vel, mert az éppen álmában Minervával találkozik. Nem valósul meg a találkozás Beöthy Ödönnel sem, hiszen ez utóbbi nem is tud a főszereplőről, akit Magyarországon halottnak hisznek, és aki végül a kormányzói palotába sem jut be, ahol pedig talán sorsdöntő megbeszélés várna rá. Bőven lehetne sorolni még a tagadásokat, és persze aligha lehetne kihagyni a szöveget záró napfogyatkozás képeinek elemzését sem. Azonban úgy gondolom, nem ez a szöveget szervező legfőbb motívum.

A szöveg középpontja, ebben majdnem biztos vagyok, nem pusztán Minerva, hanem Minerva és Arachne vitája. Szöttesén „Minerva egyetlen eseményre összpontosít, melynek ő a főszereplője (...) Ellenben Arachne szétforgácsolta az erejét: ő Jupiter, Saturnus, Neptunus, Phoebus és Bacchus kisebb-nagyobb szerelmi kalandjait szövögette, mint egy képregény kockáit egymás mellé (...)” (134) És nem sokkal később: „Minerva kárpitján éles körvonalak tanúskodnak az isteni világrendről, ellenben Arachne szöttesén (...) úgy tündököl ezernyi szín, hogy mindegyiknek másmilyen a fénye, ám sehol sem észleli szemünk az átmenetet.” (147)

Aligha túl nehéz a megfejtés (ami akár gyanús is lehetne: talán itt valami trükk van – de nehezen tudok elképzelni olyan alapos olvasatot, amely ezt a könnyűséget, s ami vele jár, egyértelműséget kreatívan megszüntetné): a klasszikus, egyetlen középpontra (és eb-

ből adódóan poentírozásra) épülő *rend* és a beleveszésre csábító, egyértelmű közép-pont nélküli *látvány(osság)* ellentétéről van szó. Ez utóbbi nem feltétlenül káosz vagy anarchia: lehet, hogy egy másfajta rend, de ez egyáltalán nem olyan fontos kérdés, legalábbis belülről nézve.

E köré az ellentétpár köré elrendezhetők a regény kultúr- és társadalomtörténeti motívumai, valamint képzőművészeti és irodalmi témájú esztétikai fejtegetései is. Hiszen a szöveg szerint éppen abban a történeti pillanatban játszódnak az események, mikor még látszódik a korábbi (Minervával fémjelezhető) korszak, de „minden jel arra mutat, hogy az elbizakodott szövőlányé a jövő” (148). Ezt több alkalommal explicit módon ki is fejtik a szereplők, de nem nehéz összefüggésbe hozni ezzel a korszakváltással egyébként első olvasásra meglehetősen távolinak tűnő jeleneteket sem. Szóljanak akár az éppen zajló technikai felfedezésekről (még a fényképezés, a látványosság végső győzelmének feltalálása előtt), akár a különféle hatalmi pozícióval bíró szereplők elképzeléseiről azt illetően, mit is jelent a politikai, állami rend és annak fenntartása. Nyilvánvalóan tűnik az is, hogy Johann B. és Toldy, illetve a főszereplő által olvasott Vörösmarty ellentéte is ugyanerről szól.

Minerva tehát a klasszikus kor vagy a modernség jelképe – és Arachne a romantika vagy inkább a posztmodern volna? Valami nem látszik itt stimmelni, de valójában a kérdés nem pontos. Ők *elvek* jelképei, melyek bizonyos korszakokban (a szöveg szerint, úgy tűnik, van értelme korszakokról beszélni) majdnem egyeduralkodók, más, átmeneti időkben pedig egymással konfliktusban állnak. A klasszikus korban Minerva, a posztmodernben Arachne az uralkodó, s a kettő között található a konfliktusos modern kor – igen, ez így nagyon durva és egyszerű képlet, mégis úgy tűnik, hogy a többször hangsúlyozottan jelentéktelen eseményeket elbeszélő regény így valójában éppen azt a hatalmas feladatot tűzi ki maga elé, hogy megragadja ezen átmeneti kor születését.

Ami a művészetet, azon belül az irodalmat, ennél tágabban pedig a nyelvet illeti: nyilvánvaló, hogy nyelv és valóság közötti kapcsolat két elképzelése áll egymással szemben. A klasszikus elképzelés szerint e kapcsolat: leképezési viszony, amely egyértelmű megfeleltetésbe hozza a valóságelemeket a nyelvi elemekkel. A látványosság elve egyrészt tagadja e megfelelést: hiányára utal a fordítás tapasztalata (mindenekelőtt az, hogy különféle nyelvek más- és másképpen tagolják a valóságot, s így például németül bizonyos magyar különbségtételek nem tehetők meg), illetve az, ahogy a nyelv visszahat magára a valóságra. A látványosság elve azonban ennél többet is jelent: a leképezési viszony helyett létező (helyébe lépő?), nevezzük most az egyszerűség kedvéért így: jelölők játéka-nak afirmálását. Ezt az afirmációt a regényben leginkább, vagy legalábbis legnyíltabban a narrátorhoz köthetjük. De ha megtesszük (márpedig nem túl bonyolult megtenni), hogy összekapcsoljuk a problémát a metszetkészítés technikai-esztétikai problémájáról szóló vitával, akkor azt látjuk, hogy nem a vonalak által kirajzolódó, hanem a vonalak között kirajzolódó valóság elvének több híve is van a regény szövegén belül.

A regény narratív problémái közül is jó néhány szintén ugyane kérdésről szól. Csak egy példa: a szöveg elején és végén, valamint közben is számos részletben a narrátor úgy tesz, mintha Linz környékének, illetve a napfogyatkozásnak stb. a leírásához szüksége volna egy valós szereplőre, akinek „szemével” láthat; miközben persze az is nyilvánvaló (és ha nem volna az, a szerző akkor is tesz róla, hogy kiderüljön), hogy e „valós” szereplő, vagy akár a teljes neki tulajdonított szöveg persze fiktív.

Végezetül van még egy poén, nevezetesen, hogy mi is volna Minerva búvóhelye. Ha szubjektív olvasási és újraolvasási élményem kicsit is megfelel annak, amit a regény szövege elvár implikált olvasójától, akkor azt mondhatjuk, hogy az első olvasás mindenképp Arachne elve szerint működőnek mutatta a szöveget, melyben az újraolvasás során felfedezhető fel az a meglepően erősen egy közép-pont köré szerveződő struktúra, melyet Minerva szimbolizál. Minerva búvóhelye ezek szerint: maga a szöveg volna, a *Minerva búvó-*

helye (a régi jó trükk szerint). És a bűvőhelyen őt megtalálni annyit tesz: újraolvasni; amiből az is következik, hogy Minerva és Arachne valójában nem „kint”, a világban léteznek, hanem (a világ, a szöveg) értelmezőjében, értelmezésében.

Mindez meglehetősen ismerős, némiképp száraz és persze: unalmas is ebben a formában. Azt hiszem azonban, azok számára, akik olvasták a *Minerva bűvőhelyét*, felismerhető lesz, hogy a regény számtalan eseménye pontosan vagy majdnem pontosan beilleszthető ebbe a sémába. Ez az a munka, aminek az elvégzése természetesen érdekes tanulmányokat eredményezhet (és bizonyos részeit már el is végezték); de amiből nem számítottak semmi igazán érdekes esztétikai eredményre.

Az volna tehát a problémám, hogy Márton László e könyvben semmi újjal nem gazdagítja a posztmodern (poszt-akármi) gondolkodás tárházát? Nem; Márton korábbi könyvei sem azért voltak nagyszerűek (szerintem legalábbis azok voltak), mert nagyban gazdagították volna filozófiai vagy korszakdiagnosztikai tudásunkat. (Leszámítva talán az *Árnyas főutcat*, amely, fogalmazzunk erősen: megrázó gondolatokat tartalmazott a holokausz és az elbeszélés-elbeszélhetőség kapcsolatának etikai vetületéről.) Azért voltak nagyszerűek, mert egyrészt rengeteg minden egyebet tartalmaztak még a posztmodern gondolatokon túl, és mert e gondolatok olyan elbizonytalanító eljárásokkal épültek be a szövegekbe, hogy státuszuk kérdésessé lett, s csak leegyszerűsítések árán voltak a szerzőnek tulajdoníthatók.

Elbizonytalanító eljárásokban persze most sincs hiány; most mégis sokkal nagyobb biztonsággal volnék hajlandó a szöveg szerzőjének tulajdonítani a fent vázolt gondolatrendszert. Ugyanis ez nem csak bizonyos, a narrátornak vagy egyes szereplőknek tulajdonítható eszmefuttatásokban jelenik meg, hanem a mű teljes motívumrendszere megfejthető e szerint. Márpedig a motívumrendszer felépítése definíció szerint a szerző dolga (mármint narratológiai értelemben éppen azt nevezzük szerzőnek, akinek ilyesfélét tulajdonítunk); ez alól nem lehet kibújni, és ilyen-olyan narrátoroknak meg szereplőknek átadni a felelősséget. Óriási a poétikai különbség aközött, hogy egy (egyébként bizonyára érdekes belátásokat is tartalmazó) nagyesszét fiktív lények szájába adunk, vagy inkább szájai között osztunk szét – és hogy motívumrendszerrel írjuk át. Ez utóbbi sajnos jóval kevésbé izgalmas.

Másrészt pedig az *egyéb*bel, tehát a nem vagy nem csak a gondolati vázhoz tartozó részletekkel is gondok vannak e regényben. Túl sok a rossz poén, a rossz jelenet, a szerencsétlen megoldás.

El tudom képzelni, hogy a következő túlfeszített mártonizmus más olvasókat nem zavar, csak engem: „Így tehát az olvasónak nem szükséges aggódnia sem a szereplő, sem a valóság miatt.” (261) De a következő bekezdés még egy Márton-paródiában is rossz lenne: „Ez volt a vidra neve, Pukkants. Elismerjük: nem szép a szerzőtől, nem valami kedves dolog, ha egy mellékszereplőnek akkor ad nevet, amikor az illető – legyen ember vagy állat – éppen eltűnni készül a jelenetből, melyben az olvasó találkozik vele. De hát némelyik mellékszereplő már csak erre való. Utánahajítjuk a nevét, mint valami kavicsot vagy göröngyöt, és hallgatjuk a puffanást. Pukkants!” (231) (A Pukkantsról jut eszembe: engem a „pliccs, placcs, planibú”, többször elsütött hangutánzó találmány is rettenetesen idegesített [83].)

Bizonyos állandóan vagy legalábbis többször ismétlődő jelenetek vagy megoldások közé minduntalan becsúszik valami, aminek nem kéne. Így például a fordításokkal, különféle nyelvű megfelelőekkel való játék legrosszabb pillanata a következő: „(...) ez az egyetlen hangból álló szó, hogy I..., tulajdonképpen felszólítás, ugyanis latinul azt jelenti: menj! Említettük azonban, hogy Johann B. többnyire nem az anyanyelvén, hanem inkább németül gondolkodott. Isten ezen a nyelven Gott, vagyis G..., ami szintén felszólítás, szintén azt jelenti, hogy: menj! Akármelyik nyelven hagyja is üresen a név helyét, neki

mindenképp mennie kell.” (211) Az az ötlet, hogy egy szereplő egy névbe szeret bele, csak kétszer szerepel, de így is sok. Főleg, hogy ilyen mondatokat olvashatunk Gabriele B. szerelméről: „Ami németül úgy hangzott, és tulajdonképpen úgy hangzik most is, hogy: Willibald... Willibald...” (75) És egy példa igen rossz szójátékra, egy anekdotacsatlanó: „(Íme a különbség szavakat és szavakat között.)” (181)

A ragyogó ötleteiről ismert Mártonhoz képest igen átlátszó, és nem csak ehhez képest nyúlik el túl hosszán a „játék” a Minervával találkozójához Johann B.-vel, és az őt éppen meglátogató és álomba merülve találó Hafnerrel. Ahhoz a Mártonhoz, aki ebben a könyvben nem csak Beöthy nagyszerű alakját, hanem a hozzá tartozó, róla beszélő anekdotázó narrátori nyelvet meg- és újrateremti, méltatlan például Hafferl bántóan közhelyes alakja.

Gabriele B. ez utóbbihoz igyekezve hirtelen az Anschluss idejében találja magát. Azonban vessük össze ezt a *Jacob Wunschwitz* hasonló jelenetével, amely hirtelen az NDK-ba viszi a főhőst. Nem arról van szó, hogy ez utóbbiban van funkciója, az előbbiben pedig nincs e megmagyarázhatatlan ugrásnak: a *Wunschwitz*ban e funkció korántsem nyilvánvaló, hanem zavarba ejtő és izgató rejtély – míg a *Minerva*ban annyira kilóg mindenből, hogy legfeljebb külsődleges, konceptuális és nem *poétikai* funkciót tudok neki adni, ha nagyon muszáj. (Nyilván a renddel, a hatalommal és hasonlókkal lehetne kapcsolatba hozni – de annyira nem élményszerű, nem poétikai e kapcsolat, hogy olvasóként nincs hozzá kedvem, legfeljebb tanulmányíróként tudnám rávenni magam.)

Két (majdnem) magányos mondat az, ami még a leginkább izgatón rejtélyes ebben a regényben, melyek, ahogy hagyományosan mondani szokás, az *életanyaggal* kapcsolatosak. Az egyik ez: „Végre megértette, hogy minden ember Betzlein.” (262) (Betzlein az a mindeneslány, akibe Johann B. a 36. oldalon, mondjuk így: beleszeret, noha az arcát nem is látja.) Nyilvánvalóan ez lehetne a regény katartikus csúcspontja, de nem az, két okból: az egyik, hogy a szerző igen gyorsan, már-már feltűnő sietséggel visszaveszi és eltávolítja; a másik, hogy sajnos korántsem világos, hogy pontosan mit jelent ez, de nem az izgató rejtélyesség, hanem a bosszantó tisztázatlanság okán. (Tudom persze, és ez a korábbiakra is vonatkozik: az e kettő közötti különbség a lehető legnehezebben argumentálható, ha egyáltalán.)

A másik mondat még társtalanabb: „Itt játszódtott – hogy színházi jellegű hasonlatot vegyünk igénybe [ó jaj, ez miért kell ide? – RA] – Johann B. drámájának tizenkét hónapig tartó utolsó felvonása, melynek utójátéka a történetünkben összesűrűsödő, huszonkilenc esztendei sivár unalom.” (110) Mi a köze az unalomnak ahhoz az intrikákkal, félreértésekkel és meddő filozofálgatással teli világhoz, melyet a regényben látunk? Hogyan képes egy történetben „összesűrűsödni” az unalom? (Mit jelent ez „sűrűsödés” a történetre és az unalomra nézve?) Mi köze az unalomnak a rendhez, a látványossághoz, a hatalomhoz stb.? Ha újraolvasnám a *Minerva búvóhelyét*, ilyesféle a kérdésekre keresném a választ – de tartok tőle, hogy nem találom.

ELINDULT SZABADON

Jánossy Lajos: Hamu és ecet

A *sajáthalál* mostanában nem elég trendi.

A káprázatos lehetőség: élni – ostoba társasjátékká züllött, a szabályokat mások határozzák meg, te lépegetsz, dobsz, megint lépsz, kihúzol ezt-azt a mázlipakliból, legfeljebb párszor kimaradsz a dobásból.

Ezer okod van, hogy így dönts. Elrohadtak a metafizikák; ezt mondja a *józanész*; erre figyelmeztet a tisztára nyalogatott seb a lélek helyén; és még a maradék kilencszázkilencvenhét darab.

Mégis lenyűgöző, ha valaki a másik utat választja.

Ha annyira kíváncsi a saját halálára, hogy megkísérli a lehetetlent – a saját életét élni. A *Hamu és ecet* egy ilyen ritka kísérlet dokumentuma. Nem kisebb dologról, mint az élet szentségéről van szó, tulajdonképpen függetlenül attól, van-e isten vagy nincs. Hogy feltelessük-e az összes lehetséges kérdést, vagy elfogadjuk, hogy egy nagyobb erő eleve megkíméljen a kérdezés fájdalmától.

Ezt a nagyobb erőt ezúttal hívjuk apának.

A regény egyetlen másodperc narratív fölrobbanása: az elbeszélő egy átkaszinózott éjszakát követő hajnalon apját pillantja meg (vizionálja?) a Várkert-bazár előtt, ahogy gyanúsan ismerős, ám ebben a napszakban elgondolhatatlan járásával próbál visszatálcálni amúgy példaszzerű életébe. Ez a lucidus pillantás aztán valódi szembenézésre kényszeríti, örvényszerű körmozgásokra, kutatásra kettejük közös múltjában. Aki az apjával fordul szembe, magával a törvénnyel fordul szembe. Az apa a szabály, az anya a félelem. Aki az apára kérdez, a létezés egész feltételrendszerére kérdez, tehát szükségképpen a saját létezésének feltételeit teszi kérdésessé. Különösen kényes döntés akkor, amikor az apai példa, a tartás és lemondás erkölce amúgy megfontolható esély volna.

Tehetnék úgy, persze, mintha ebben a regényben mondatokról volna szó, mintha a mondatokért lenne a szó, a mondatokról is lehetne beszélni.

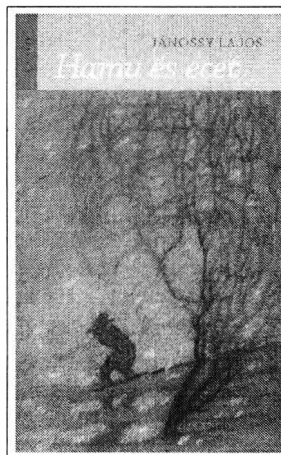
De ez egy korszerűtlen könyv.

Olvasom, és nem érzek késztetést, sem igazi okot, hogy szerzőt, elbeszélőt egymástól megkülönböztessenek.

Jánossy nyilván képes volna rendes, kitalált történetek megírására is, ám fogva tartja egy régi szenvedély, annak a vágya, hogy a szöveg valami elementárisat érintsen, a vágy, hogy az olvasás, regényének olvasása, ahogy a saját egykori lázas tapasztalatai sugallják, egy halandóval való találkozás maradandó élménye legyen. Alkata szerint hajlana az anekdotikus ornamentálisra, de nem engedi meg magának.

Ennek a szövegnek irodalmon túli tétje van, ettől és ezért

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
280 oldal, 2600 Ft

van irodalmi tétje. A szerző megszállottsága a nyelvének megszálltságával azonos, legszívesebben kimondaná egyszerre az egészet, amit ráérték a századok, de sajnos az van, hogy írni, legalábbis a szavak szintjén – iskolásan lineáris tevékenység, ezért aztán válogatni kell, leírod az *a*-t, mi jön, ipszilon?, nem, hülyeség, jön, mondjuk, egy *p* betű, és rögtön megint egy *a*.

Korszerűtlen könyv, mert a szavakat eszközként használja, azokkal és azokon túl a létező, akit ezúttal Jánossy Lajosnak hívnak, önmaga kimondásáig próbál eljutni, egy egyszerű kijelentésig, amivel önmagát jelenti ki, saját létét teszi lehetővé.

Innen ered (meg) a nyelv.

Amúgy sokat lehet nevetni, igaz, néhol a megtévesztésig hasonló lesz ahhoz, mintha sírnál.

A könyv tárgya ugyanis az a processzus, amelynek úgynevezett eredményeképp rájössz, te vagy az a szörnyű alak, akitől a szüleid féltettek. Nevetni pedig azért lehet rajta és vele, mert aki írta, nem tartja különbnak magát azoknál, akikkel hadakozik. Szenvedő szerkezet, ám olyan, aki szenvedését olykor mulatságosnak találja, mi több, annak képes ábrázolni.

Tükrökből simán kiveszed a vakbeled, és elröhögöd magad, hogy mennyire hülye pófákat vágsz kivevés közben.

Úgy mellesleg el van mesélve egy élet fele, a tanulság persze a szokásos: sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi, de ki olvas könyvet tanulsággért.

A *Hamu és ecet* – kettő az egyben – ráadásul a *Gesta Hungarorum* zip tömörítésű változata, történelemkönyv egyes szám első személyben, a magyar nép vérzivataros ízének nagyjából leggusztustalanabb évtizedéről, a minimum tizenhét évig tartó hetvenes évekről. *Körülrít zuhanás*. A belakott, házasított sorstalanság évei. Hatvannyolc után már lázadni sem érdemes, vagy legalábbis nem lehetsz eredeti, bármit teszel, epigon vagy, akkor is, ha abban a pillanatban találsz ki az egészet. Ez a nemzedék mindent eleve másodszor csinál, és ahogy a költő mondja, mindig másodszor jövünk rá, hogy először is csak komédia volt.

Fogjad fel a vicces oldalát.

Felfogta, mint abrosz a bort, hogy keressek egy megfelelő hasonlatot. Hamu az ecetet? Jánossy önjellemzése szerint nosztalgikus realista.

A szöveg őt igazolja.

Ám nosztalgián itt és most nem visszasírást kell érteni. A nosztalgia önmagában áll, nem azért, mert a rezignált emlékező nem akarja visszahozni az eltűntet – ez evidencia, tudja, egyszerre volna képtelen és ízléstelen –, hanem mert eleve nem kíván semmit önmagán túl, jutalma maga a fájdalom, a fájdalom édessége.

Realizmuson pedig értsük a megélt élet tényeihez és a referencialitáshoz való, kétségtelenül kissé avított ragaszkodást.

Sűrű, jelentésteli name-dropping, ha kicsit tágabban értjük a fogalmat, úgy, hogy a végképp eltűnt dolgok közneveit tulajdonnévként vesszük a szánkra.

A nemzeti keresztény közép.

Kukorelly *TündérVölgye* juthat még eszünkbe, ám ott az elbeszélő minden radikális kritika, irónia és düh ellenére valahogy, nem tudom, talán a szeretettel, elintézi, hogy megmaradjon némi alamizsna, a felsőbbrendűség egészen finom, kibeszéletlen érzetének sejtése, itt marad, mint egy tűnékeny illat, mondjuk, a szivar füstjének utolsó foszlánya a dohányzóasztal fölött, az üres szalonban.

Jánossy látszatra gyengédebb, valójában kegyetlenebb.

Talán, mert a száraz, tiszta érzéshez túl sok a zavaró elem, a tágabban értett család történetébe belefért pogány és funkcionárius, császárhú labanc és kunsági parasztyerek.

Ez itt a végleg befejezett múlt.

Nem határolódik el, mert többé nincs hova.

És most már mitől se nagyon, még akkor sem, ha az olvasó hajlandó az egykori proletariátus életének – azóta láthatatlan, társadalom alatti mélybe tűnő, vagy az össznépi, internacionális felsőprolizmusban felolvadó – formáit koherens kultúrának tekinteni.

„A Himnusz és a Fradi-induló, a Királyi palota és az Üllői út, Széchenyi és Deák, a pusztuló kúriák, és '48, '56 és az elszakított területek, a Kossuth-címer és Tisza, a bécsi döntések és Teleki, Horthy és *A Pál utcai fiúk*, Németh László és a Szabad Európa Rádió, a *Három nemzedék* és Illyés, az írásos terítők és Vitéz Somogyváry Gyula, a csergék és Krúdy, az Oktogon és az Andrássy út, Ordas Lajos és a Jókai-összes, Márai és a mázas cserepek, a cserkészek és Moldova, a zsidótörvények és Eötvös József, Ady és a monogramos családi eszcajg, a *Magyar Hiszekegy* és Hofi Géza, Karády Katalin és a Deák téri templom, a Kisan-tant és Trianon, Rejtő Jenő és a Csodaszarvas, Németh Lehel és Werbőczy *Hármaskönyve*, a kiugrási kísérlet és Örkény, a *Nyugat* és Bethlen István, Pozsony és Budapest, Jávor Pál és a *Bánk Bán*, Stromfeld Aurél és Apponyi Albert, a Monarchia és a dunai népek konföderációja; mindez együtt volt a haza, a hazám, ezt hoztam otthonról, ebből kellett csipegetnem.”

Hány éve van még ennek a mondatnak? Mikor hal meg az utolsó olvasója? Jánossy könyvének anyagául az esendő időt választotta. Törekény referenciákra építkezik, elegánsan bízza magát mulandó formákra. Mint aki a taxipénzt is fölteszi az utolsó futamban.

Legfeljebb majd hazasétál.

Mással is előfordult már.

Nincs (többé) mese.

Így aztán, olvasóként, nem nagyon tehetünk mást, mint hogy azt kívánjuk magunknak, amit neki – írásra érdemes életet éljen.

„NYELVEM HATÁRA VILÁGOM HATÁRA”

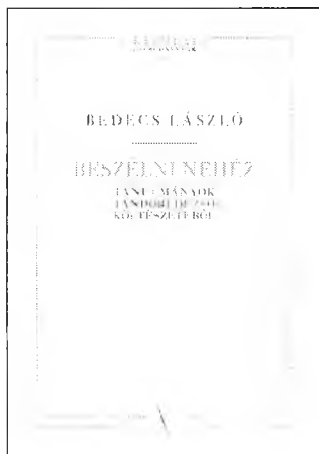
Bedecs László: Beszélni nehéz. Tanulmányok Tandori Dezső költészetéről

„A »határhelyzet« olyan esemény, sürgető élmény, ami arra sarkallja az egyént, hogy szembesüljön egzisztenciális »helyzetével« a világban.”

Irvin D. Yalom

Bedecs László *Beszélni nehéz* című kötete egymással laza kapcsolatban lévő fejezetekből áll, s bár az alcím szerint tanulmányokat olvashatunk Tandori Dezső költészetéről, a szerző kilenc írásának egyike-másika mégsem közvetlen módon beszél Tandori Dezső verseiről. Ami érthető is, hiszen nehéz a Tandori-műegészről leválasztani, hermetikusan vizsgálni költészetét. Előszavában a szerző azt ígéri, különösen érdekes és fontos poétikai problémák vizsgálatával és interpretációjával foglalkozik majd, s ígéretéhez híven – Tandori költészetének kronológiáját követve – betekintést kaphat az olvasó e nehéz, szer-teágazó témakörbe. Mire kérdez rá Bedecs László a kötetben? A pályakezdés kontextusaira, a költői megszólalás méltóságát kioltó versbeszédre, az ironikus önlefokozás alakzataira, a vallomásos-önéletrajzi költészet átértelmezésének kereteire, a szeretetgyakorlás tematikai újszerűségére, a nyelvi deviancia felfedezésére, a halál jelenvalósága felismerésének esztétikai és etikai következményeire. A Tandori életmű azonban olyan gazdag, hogy számtalan egyéb súlypontot is említhetnénk. Ha számtalant nem is, de egy aspektust mégis hiányolok, ez pedig a Tandori-életmű megértéséhez közelebb vivő műfordítás-problematika. Úgy tűnik, Tandorinál a műfordítás az életmű szerves része, hiszen, mint később még kitérek rá, az életművön belül az intertextuális beszéd- és írásmód legkülönlegesebb elemeként jelenik meg.

A *Beszélni nehéz* kötet szerzője Tandori költészetének hagyományhoz való viszonyát vizsgálja, pontosabban azt, hogy milyen költői beszéd-módokhoz képest akarhattak másképp beszélni a hatvanas évek végén szót kérő generáció tagjai, s így Tandori Dezső is. A recepcióesztétika számára – s a tanulmánykötet is ezt az utat választja –, a hermeneutikából a legfontosabb a dialogicitás (ennek a posztmodernben is sajátos értelme van), valamint a horizontszerkezet. Úgy, ahogyan a bahtyini dialóguselmélet, s az abból kinövő intertextuális elméletek, de a jaussi befogadás-központú megközelítés is kimondja: *verstehen bedeutet etwas als Antwort zu verstehen*. Ezért is állítja a szerző a korabeli kritikai recepció közegé-

Kritikai Zsebkönyvtár sorozat

Kijarat Kiadó

Budapest, 2006

212 oldal, 2000 Ft

be a műveket, s e pontnál talán nagyobb figyelmet lehetett volna fordítani Tandori külföldön megjelent kötetének fogadtatására is, valamint arra a csupán érintett problémára, milyen volt Tandori Dezső határon túli recepciója, különös tekintettel a szerző által is emlegetett Vajdaságra.

Az első tanulmány *Irodalompolitika és irodalmiság* a pályakezdés kontextusait vizsgálja, s az *Első Ének* című antológia recepciójának bemutatása után megállapítja, Tandorit a kritika nem tekinti vezető egyéniségnek: kívül esik az elváráshorizonton. Ugyanakkor a lírai köznyelv változása is ekkor, 1968 körül indult meg, s megkezdődött a költői szerep hagyományának ironikus felszámolása is, így a középpont felé mozdul Tandori költészete. A második tanulmány (*Hang – némaság – hang*) a *Töredék Hamletnek* kötetrel foglalkozik. Ez a tanulmány mutatja be tulajdonképpen azokat az alapokat, amelyekre a nézetem szerint dialogikus Tandori-életműegész monológként épül. A szerző érdekes megjegyzése itt, hogy a korabeli kritika a verseskötet méltatásakor pontosan azt hagyja figyelmen kívül, ami Tandori költészetének meghatározó eleme, azaz a nyelviséget. A *Töredék Hamletnek* kapcsán jegyzi meg Bedecs, hogy az egész kötet jellegzetessége a határhelyzetbe kényszerülés. Mindez kiegészíthető azzal, hogy Tandori életművének nemcsak egy részére, nemcsak korai szakaszára, hanem annak egészére is jellemző ez a sajátos pozíció. S már e korai kötetben is megjelenik egy másik olyan elem, amely nézetem szerint végigkíséri a szerző műveit: a nyelvi normák feszegetése, a poétikai deviancia problematikája. A *Töredék*ben megjelenő el- és felülírásokat, majd a későbbi félreütéseket többnek tartom pusztá gesztusnál, inkább poétikai szervező elvként van jelen Tandori költészetében itt éppúgy, mint akár későbbi kötetekben.

A *Költészet határai* című tanulmány a ready-made-del és a jelverssel foglalkozik a hetvenes évek Tandori-költészetében, elsősorban az *Egy talált tárgy megtisztításában*, amely radikális normatörést hozott, és értetlenkedő recepcióval találta szembe magát. A sakkversek értelmezéstörténete után az önéletrajziség problémájáról értekezik a szerző Tandori madaras-verseiben. A mindent leírás és az önéletrajziség a Tandori-életmű egyik legizgalmasabb kérdése, hiszen a hiba, mint poétikai elem ezzel párhuzamosan egyre jelentősebb szerephez jut a Tandori-beszédben. Ugyanakkor az első két kötet szűkszavúságával szemben ettől kezdve a költői beszéd szinte parttalan áramlását figyelhetjük meg a költőnél.

Az élet-írás elválaszthatatlansága kapcsán a tanulmánykötet szerzője foglalkozik a név kérdésével is Tandorinál, ám talán több figyelmet lehetett volna fordítani a verscímek vizsgálatára is, amely érdekes módon az én határainak kérdéséhez kapcsolódik, ami pedig Ludwig Wittgenstein nyelvfilozófiai értekezéseiben köszön vissza.

A *madár-toposz újraíródása a Tandori-drámákban* című tanulmány megmutatja, hogy Tandori „valóban egyedi, a kortárs lírában, epikában és drámában is teljességgel társ nélküli beszédmódja, szükségképpen ráutalódik a belső intertextuális viszonyrendszerre, a saját szövegek egymást olvasó és értelmező hálózatára” (133). Figyelmet keltő a *Koppar Köldüs* kötet értelmezése, hiszen Bedecs a *Koppar Köldüst* „mint az elsősorban nyelvkritikai érintettségű, és önmagát az irodalmi hagyományból kirefektálni igyekvő költői életmű kulcskötetét” kísérli meg olvasni, melynek prózai párja a *Döblingi befutó*.

A kötet két utolsó írása egyrészt a Tandori-költészet legutóbbi évtizedében megjelenő tendenciákat veszi sorra (halál és kiszolgáltatottság, az írás metanyelvi gesztusként, performance-ként való megélése, a nyelvi deviancia kiteljesedése), másrészt Tandori líra-történeti esszéit értelmezi önkomentárként.

Bedecs László foglalkozik ugyan egyes prózai művekkel vagy az életművet kiegészítő esszékkel, tanulmányokkal (az önmagyarázó Tandori), ám figyelmét elkerüli a határhelyzeteket teremtő és ezeket átlépni kísérlő irodalmi fordítás problematikája. Pedig a Tandori-életmű a műfordítások tükrében is értelmezhető. A 2003-ban megjelent *Dynamische Orte der*

Intertextualität in der ungarischen Gegenwartsprosa című könyvben utaltam arra, hogy minden irodalmi mű-fordítás a jelentés-vesztés problematikájával szembesíti a fordítót. Így reprodukció és produkció is egyben, kritikus analízis és poétikai szintézis, mely egyaránt igazodni kíván az idegen és a saját nyelv rendszeréhez, a társadalom idegen és saját idejéhez, a fordítandó és fordított szerzőhöz. Tandori fordítóként éppen erről számol be *Megkésztett diplomamunka* című dolgozatában, amikor azt írja: *A fordítás műveletét csak a költő-ország élményteljességéből kiindulva végezhetem el.* Amikor Babits egy európai irodalmi olvasókönyv megírását tervezte, saját fordításait szeretne volna kommentárral ellátni és e költemények magyar irodalomra gyakorolt hatását bemutatni. Betegsége miatt azonban csak az antikvitással foglalkozó részt tudta befejezni. A kötet előszavában, amely 1920-ban jelent meg, így ír: *Pávatollakkal ékeskedem... Ez a legújabb verseskötönyvem: csupa idegen vers. Mégis az én könyvem ez így együtt: Babits-könyv, semmi más.* Babits az idegent a fordításon, a szövegek nyelvi kódjának magyarra átültetésén keresztül sajátjának érzi, s ezt elmondhatjuk az ő egész nemzedékére vonatkoztatva is: Kosztolányi például saját nyelvképzése organikus részének tartotta a fordítást. Tandori a fordítás ontológiájára általánosságban is rákérdez, amikor a *Műholdas rózsakert* című, versfordításokból álló, ám a szerző által regénynek titulált művében kísérletet tesz a műfordítás poétikájának költői megfogalmazására. A fordítást dialógusként fogja fel, s már a mű címében is utal arra, hogy itt egy imaginárius térről van szó, olyan helyről, amely a világ minden sarkából áll. 210 szerzője van a könyvnek, többek között Hesse, Klee, Whitman, Jandl, Beckett, Trakl, Schwitters, Hilbig, Lasker-Schüler, Wilde, Morgenstern, Mayröcker, Rilke, Benn, Doderer, Ferlinghetti, de Patti Smith és Leonard Cohen is szerző itt. Tandori könyvében 210 szereplő beszél egymással négy szekvenciában. Minden költemény egy rózsató Tandori kertjében, amely az intertextualitás helyévé emelkedik. A kétszázötzöt személyes történetben regény rejlik, a történetek az egyes szerzők és szövegek között közvetítenek. Így ez a regény imaginárius módon születik meg, konstellációként, az egyes olvasó tudatában, s ezen a módon nemcsak a szerző, hanem az olvasó is alkotó és újraalkotó. Tandori a fordítást a közeledés egyik különleges módjának tartja, kritikus analízisnek és poétikai szintézisnek, az idegen szöveg csodálata nála a kötelességtudat érzetével párosul: *e kettő okozza, hogy akkor megpróbáljuk viszonzni, amit kaptunk "magunktól" mások segítségével... segíünk mi is, ahogy tudunk: ez a mű-fordítás természete, ez a [...] létrejövő "regény".*

Bevezetőjében Bedecs László, Tandori munkásságát méltatva, jelentős poétikai és koncepcionális változásokról beszél. Én úgy ítélem, Tandori egész munkássága – kezdetektől fogva a mai napig – koncepcionálisan a határhelyzetek (Karl Jaspers) egzisztenciális megélése jegyében zajlik, ami poétikailag normabontásban és formatörésben ölt testet. Azért normabontás és formatörés, mert Tandori még ebben is deviáns: a normától való eltérés irodalmi színrelépésének első percétől a jellegzetessége, s a mai napig is az. Nevezhetjük másként is e koncepcionális és poétikai állandóságot: a „mentés” (a dolgok, a világ, a tárgyak, az élőlények, a belső világ mentésének) etikai gesztusának, amelyet mind a szükséztudásban, mind a bőbeszédűségben megmutatkozó emberi értékvesztéstől való félelem hív elő; és a „játék” módjának, amely komoly formában (is) testet öltő (vers, szövegforma, formális logika, nyelvjáték). Tandori, miközben a verbális anyaggal játszik, el- és felülír, kombinál és variál, logikai, grafikai, sakkfeladványokat fejtet meg, muzikális, re-citatív, intertextuális beszédmódot hoz létre. Mindezt „Witti” jegyében teszi, így nyelve is határhelyzet, (akár bőbeszédű nyelve is) a hallgatás és megszólalás határán mozog.

Tandori munkássága így rokonítható a wittgensteini nyelvjáték-elmélettel. A szó jelentése korántsem állandó, statikus, inkább függ a beszélő és a hallgató közti mindenkoriban beszédhelyzettől. Erre utalnak a Tandori-monológban gyakran feltűnő dialógus-struktúrák, azon törekvések, amelyek a nyelvet konkrét, megoldozható (át-, felül-, elírható) materiaként értelmezik. Tandori szüntelenül próbálkozik a nyelvi kódok feltörésével, a

nyelvi normától való eltéréssel, miközben a tradícióhoz való kötődés a normához köti. Az a nyitottság, ami az élethez köti, a „fizikális bezártság” a magány perspektívájából még szembetűnőbb: a *Szent Lajos láncfűdje* című regényében az elütések, a helyesírási hibák életfilozófiaként, a „hagyjuk megtörténni velünk a dolgokat” szinonimájaként jelenik meg. A monotonnak, mono-mánnak tűnő életmű nyelvjátékokkal teli, deviáns nyelve az imaginárius ittlet határhelyzeit teremti meg: vele pedig hőst, az irodalmi szélmalom-harcos Tandorit, amely szerepet tudatosan vállalja is a szerző.

A határhelyzetek tudatos résztvevői, köztük Tandori Dezső is, filozófiát alkotnak. A határ olyan vonal, amely két entitás között teremt kapcsolatot, meghatározott okokból mégis elválasztja őket. Mégpedig oly módon, hogy közben megnyitja a komparatív szemlélődés lehetőségét mindkét oldal irányába. Minden kognitív folyamatban találkozunk ilyen határokkal, tulajdonképpen beleszületünk egy keresztül-kasul határokkal szabott világba. Szellemünk is határookban szeret gondolkodni: rendet rakunk úgy, hogy éles határokat vonunk a dolgaink között. Érthetővé és világossá tenni valamit az értelem számára annyit jelent, mint meghatározni a dolgokat, a létezőket. Honnan ismerjük fel a határokat? Ha a határokat saját egzisztenciánk tükrében szemléljük, a kérdés problematizálódik. Mert a határ-probléma korántsem egyszerűsödik le „két entitást elválasztó vonal” meghatározására. Hiszen míg az empirikus határok esetében a határok átjárhatók, a két elhatárolt entitást be lehet járni, addig az egzisztenciális határoknál mindig csak az egyik fél mutatkozik meg. Nincs átjárás, nem tudok a túloldalra menni, majd visszajönni. Ez abból is fakad, hogy az egzisztenciám fényében nem vagyok képes a túloldalt szemügyre venni, hanem maga a határ az, amit érzékelek (nyelvem határa...). És éppen ez a filozófia keletkezési helye. Tandorinál mindazon léthelyzetek, ahol megteremtődik az egyéni lét mint probléma, határhelyzet. Ez magával vonja, hogy nemcsak az állandó helyzetek vonulnak be e kitüntetett kategóriába, hanem a jelentéktelennek tűnő helyzetek is lehetnek határhelyzetek. Tulajdonképpen ezek a helyzetek az emberi tehetetlenség különböző megjelenési formái, tehát mindenképp szoros kapcsolatban állnak a végesség tudatosulásának határhelyzetével. Itt tesszük fel az igazi kérdéseket, és itt keressük a lehetséges válaszokat. Az az intuíción vezérel, amely ott van minden emberi cselekedetben: át akarunk látni a határ másik oldalára, a megismerhetetlent akarjuk meghódítani. A mai világ azonban úgy működik, hogy a mindennapi biztonság érzetét részben azzal tartja fenn, hogy ezeket az egzisztenciális kérdéseket, határhelyzeti dilemmákat kizárja, visszaszorítja a társadalmi kommunikáció színtereiről.

Talán ezért is igyekszik folyton-folyvást önmagát ismételni, azaz mindig „ugyanazt másképp” meg-, el-, átírni Tandori Dezső, a határhelyzetek írója. Számára az élet minden mozzanata személyét érintő válsághelyzet, zuhanás a sötétbe, vagy éppen esély a megújulásra. Tandorinál a halál (transzformáció, határhelyzet, válság) jelen van mindenben, illetve maga az élet folytonos halál jelleget ölt. E határhelyzet a köznapi nyelv számára, úgy tűnik, megközelíthetetlen. A költészet azonban éppen ezt a néma határhelyzetet ostromolja, éppen e határhelyzet felől igyekszik szóra bírni, újraolvasni, újra kifaggtatni a közös kulturális tapasztalatot. S talán így, e közös jelek felől, e jelek elmozdítása, transzformációja által meg is szólalhat. Tandori auoreflektív és -referenciális írásmódjával folytonosan azt a pillanatot fogalmazza, amikor a világból elveszett transzcendencia a határhelyzetekben önmagát megmutatni látszik.

A *Beszélni nehéz* kötet már címében is kettős problémára világít rá: egyrészt a megszólalás, a „világról való (helyes) beszéd” nehézségeire tereli az olvasó figyelmét, ami Tandori Dezső költészetének egyik alapkérdése, másrészt utal arra is, hogy magáról a „tárgyról”, azaz a Tandoriról való beszéd is nehézségeket rejt magában. A Tandoriról szóló párbeszédben, amely az utóbbi időben alábbhanyatlott, Bedecs László érvényes megszólalása remélhetőleg tovább oldja azt a légüres kritikai teret, amelyben Tandori Dezső hozzánk szól.

TISZTA SZÍVVEL – TÉLI ÉJSZAKA

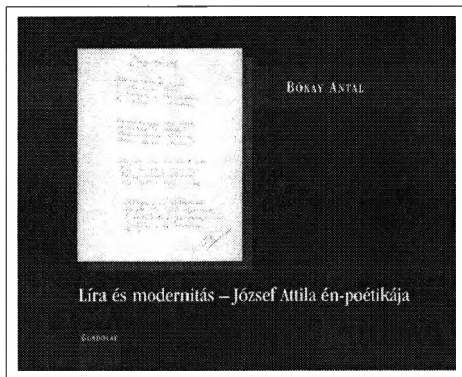
Bókay Antal: Líra és modernitás – József Attila én-poétikája

Különleges formájú könyv a *Líra és modernitás*, ritkán látni ilyet a könyvesboltokban. Nemcsak a kötet alakja szokatlan (fekvő téglalap alakú, a rövidebb oldalán kötött kiadvány), hanem a tördelés is: a főszöveg mellett található a jegyzetek a páros oldalakon, a páratlan oldalakon pedig az éppen tárgyalt vers. Ez az elrendezés nagymértékben megkönnyíti az olvasó dolgát, hiszen nem kell folyton visszalapozni vagy a József Attila-kötetben keresgélni.

Bókay Antal érdeklődésének középpontjában az irodalomelmélet áll, „elsősorban az amerikai formalista és posztformalista tendenciák, a pszichoanalízis interdiszciplináris alkalmazása és a poétikaelmélet”. (Idézet a Pécsi Tudományegyetem honlapján található szakmai-tudományos életrajzból.) Több évtizede foglalkozik József Attila költészetével, első kötetét – „Kötetek lettem én bolond...” (1982) – Jádi Ferenc és Stark András pszichiáterrel közösen írta; „sors és vers” viszonyát kutatták a kései József Attila életében és költészetében. A Petőfi Irodalmi Múzeum adta ki az *Eszmélet – Tárgyi-poétikai fantázia egy költői életműről* című tanulmányát 2002-ben. 2004-ben jelent meg a *József Attila poétikái*, amelyben kiemelten tárgyalja a Babits-esszét, a *Téli éjszakát*, az *Eszméletet*, a *Kései siratót* és a *Szabad-ötletek jegyzékét*, s amelynek szubjektív előszavában arról is ír, hogy „az angol nyelvű, elsősorban amerikai költészettel foglalkozás élménye” és „amerikai irodalomelméleti elképzelések” hatására átértelmezte addigi elképzeléseit. Figyelmeztet arra is, hogy könyve ideiglenes, és számos dologról kellene még szólnia.

Ez az ideiglenesség szinte minden irodalomtörténeti munkáról elmondható, hiszen a kutatás során mindig újabb és újabb gondolatok formálódnak, az értelmezés, elemzés folyamatosan bővül, hol új szempontok kerülnek elő, hol pedig a korábbi nézetek felülvizsgálata eredményez változást. Bókay Antal új kötete példa erre, hiszen a *József Attila poétikái* alapja a 2006-os kiadványnak. A *Líra és modernitás* szűkebb szeletét vizsgálja a költői életműnek, miként az alcím is jelzi, ezúttal a költő én-poétikájáról, költői-poétikai önkereséséről van szó. A 2006-os kötet sok elemében megegyezik a 2004-essel, bár érzésem szerint a *Líra és modernitás*ban sokkal inkább a pszichoanalízis felől közelít, és sokkal nagyobb hangsúlyt fektet az irodalomelméleti, költészettörténeti előzményekre, párhuzamokra.

A kötet három nagy fejezetből áll: A) *Líra és (késő) modernitás – József Attila olvasásának poétikai hátteréről*; B) *A késő modern tárgyi-as költészet első modellje*; C) *A késő modern tárgyi-as költészet kiteljesedése*. A bevezetőben Bókay azokat a poétikai elveket és történeti sémá-

Gondolat Kiadó
Budapest, 2006
292 oldal, 2890 Ft

kat tekinti át, amelyek értelmezéseit vezetik, végiggondolja a „lira” és a „költészet” fogalmát is. A modern líra poétikai sajátosságainak szemügyre vételében mások mellett Hugo Friedrich könyvére is támaszkodik, Bókay véleménye szerint ugyanis – bár sok megállapítása vitatható – a koncepció kikerülhetetlen. Friedrich tézisé – „a 20. századot domináló költészeti típus Franciaországban született meg a 19. század második felében” – ma már csak féligazságnak foghatjuk fel – írja Bókay, majd hozzáteszi, hogy „a francia szimbolizmus valóban domináló, úttörő költői beszédmódja mellett más költői modernizációs modellek is kialakultak”. Baudelaire mellett Verlaine, Rimbaud, Mallarmé neve kerül elő, akik kiteljesítették a szimbolista programot, s akik poétikai „szótárában” a metafora a központi fogalom.

A másik út: a modernitás metonimikus líranyelve című alfejezetben Bókay a francia szimbolizmussal párhuzamosan kialakult, ám attól igencsak eltérő költői tradícióra hívja fel a figyelmet: A romlás virágaival szinte egy időben jelent meg a Fűszálak (1855), a Walt Whitman nevéhez köthető szimbolista költészet emblematikus kötete. Whitman egészen új módon viszonyult a személyes tér és a társadalom összefüggéseire, új szelffogalmat vezetett be – állítja Bókay. Később utal arra, hogy a Nincsen apám, se anyám kötet verseinek egy része whitman-hatásra mutat rá, amikor Gáspár Endre, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc fordításaira, Szabó Dezső tanulmányára utal. (A József Attila-versekben gyakori fű- és fűszál-motívumról érdemes volna külön tanulmányt írni, s itt nemcsak a Nem én kiáltok sokat idézett soraira gondolok – „Légy a fűszálon a pici él / s nagyobb leszel a világ tengelyénél” –, hanem például az Imádság megfáradtaknak című versre [„Mert a fűszálak sose csorbulnak ki, / Csak a kardok, tornyok és ölö igék”] vagy az Elégia [„Egy vaslábasban sárga fű virít.”].)

Bókay témája szempontjából a már említett költői beszédmódoknál fontosabb a tárgyias költészet, amely az érett József Attila megkülönböztető költői teljesítménye lesz. A szerző részletesen bemutatja e költészet poétikai jellemzőit: elsősorban arról szól, hogy a tárgyias költészet a líra szubjektív monológ-természetét alakítja át: „a valóban vagy fikciónálisan feltételezendő beszélő, sajátos nyelvet használó szubjektum helyett pontosan ellenkező irányból a lírai szöveg (a nyelv vagy éppen a nyelv mögötti konstrukció, logika) pozicionáljon egy hangot, egy következményként rekonstruálható személyes helyet.” Bókay e technikák egyikét – „afféle wittgensteiniánus szelfpozíciót” – látja a Téli éjszakában. (42.) De említi a lírai szöveg énjének pluralizálódását is, és azt, hogy a tárgyias költészet új beszédmódja miatt új problémák kerülnek a középpontba. – A szerző az általános bevezető rész lezárása után rátér annak tárgyalására, miként jutott el József Attila a Tiszta szívvel című versben megmutatóköző poétikai változástól, kiteljesedéstől a tárgyias költészet csúcverséig, a Téli éjszakáig.

Nem véletlen, hogy a kötet borítóján éppen az 1925-ben írt Tiszta szívvel című vers kézírata látható. Bókay is egyetért azzal a megállapítással, hogy József Attila igazi hangja e költemény keletkezése körül, 1927 áprilisában szólalt meg: „Ekkor jönnek létre azok a formák, amelyek megteremtik, majd kiteljesítik a magyar költészetben a késő modern poétikai beszédmódot, egy olyanfajta vers születik, amely aztán a magyar líra továbbvivő főiránya lehet, és amely teljes mértékben párhuzamos a kortárs nemzetközi tendenciákkal.” (53.)

Azért is érdemes hosszabban idézni Bókay gondolatmenetét, mert így világossá válik, miért is szedi szinte molekulákra az 1929-ben megjelent Nincsen apám, se anyám című kötetet, illetve a kötet címadó versét. A szerző megállapítja, hogy az 1924-es Nem én kiáltok kötet „profetikus üzenetével ellentétben a Nincsen apám, se anyám cím az én, a szelf költői alapításának kérdését teszi a középpontba”. (54.) Ebből a szempontból a kötet ötven versét három nagyobb csoportra osztja: az első a szelf önreflexiójának stádiumairól, fázisai-

ról szól, a második a világ dolgairól ír, a harmadik az én és a másik, a szerelem kérdésével foglalkozik. A versformák is könnyen azonosíthatók Bókay szerint: az egyik a dalszerű, magyaros, népi forma, a másik a whitmani háttérű avantgárd szabad vers.

Helyénvalónak tartom, hogy a mindenre kiterjedő, részletes elemzés nem feledkezik meg a kötet recepciójának ismertetéséről, értékeléséről sem. Németh Andor és Németh László ellentétes véleményét különös figyelemmel követi a szerző, hiszen ezek hosszabb, alaposabb bírálatok, mint például Nyigri Imréé, Kecskeméti Pálé vagy Zelk Zoltáné. (Németh László lekezelő, elutasító *Nyugat*-beli írása azért is sorsfordító, mert József Attila részben ennek hatására írta meg nevezetes, *Az Istenek halnak, az Ember él* című Babits-tanulmányát.) Bókay nagyon helyesen mutat rá arra, hogy ezek az 1929-es kritikák „jelzik azokat a recepciós problémákat, törésvonalakat, poétikai és irodalompolitikai pártokat, elkötelezettségeket, amelyek József Attila útját, elkövetkező hét-nyolc évét kísérik.” (60.)

József Attila számára is kiemelt fontosságú vers a *Tiszta szívvel*, elegendő Horger Antal véleményére gondolnunk, mellyel befolyásolta a költő életútját, vagy arra, hogy az 1934-ben összeállított gyűjteményes kötet címe eredetileg ez, s nem *Medvetánc* lett volna. A *Tiszta szívvel* Bókay szerint olyan énvers (szelfvers), amely „programadó vers, meghatározó nemcsak József Attila költői önteremtésében, hanem az egész modern magyar költészet új lírai tematikájának megalapításában is”. (64.) A költemény nagyon lényeges jellemzője, hogy valaminek az elvetéséből, megtagadásából áll, vagyis József Attila „a léthiányt jelöli meg a költői munka létalapjaként (ennek esztétikai fogalma lesz majd a [...] »világhiány«)”. (70.)

Bókay aprólékos gonddal ügyel arra, hogy a verset ne az élettörténet keretében magyarázza: a *Tiszta szívvel* különlegessége az, hogy „nemcsak kidolgoz egy új poétikai hangot (egy sajátos szelfpozíciót), hanem erről a hangról, a szelfről szól”. (92.) Bókay a vers értelmezésekor a modern és posztmodern személyességre retorika és a pszichoanalízis segítségét veszi igénybe. A primer és szekunder narcizmus megkülönböztetését és a primer narcisztikus identitás fogalmának bevezetését tartja fontosnak ahhoz, hogy József Attila új szelfképét megértsük. Ez azért is szükséges, mert a szerző vélekedése szerint a *Tiszta szívvel* modellje alapozza meg József Attila költészetében a szelf központi poétikai konstrukcióját.

József Attila szinte minden kortársánál gyakrabban írta nevét verseibe. Nagyon érdekes ebből a szempontból a könyv *A szelf felépítése – megnevezés, név, aláírás, önéletrajz* című alfejezete, melyben Bókay Antal a „Lidi nénémnek öccse itt...” kezdetű vers mellett egy Vágó Mártának dedikált kötetben olvasható bejegyzést is értelmez, a „József Attila, hidd el, hogy nagyon szeretlek...” kezdetűt (ez nem azonos, csak részben egyezik meg az 1924. őszi *József Attila* című verssel). Az *Örökélet* önéletrajzi költemény után a *József Attila* című, „Vidám és jó volt...” kezdetű sírfeliratról szól a szerző, amelynek kapcsán Wordsworth tanulmányának egyik mondatát is idézi: „a halhatatlanság tudatát jelölhetjük meg a sírfeliratok elsődleges forrásaként”. József Attila tisztában volt kivételes képességeivel, tehetségével, így halhatatlanságának is tudatában lehetett, ami még izgalmasabbá teszi költészetét. Ezt Fejtő Ferenc *József Attila költészete* című tanulmányának gyakran idézett részletével illusztrálhatjuk: „Egyszer a *Medvetánc* megjelenése után tréfálkozott velem, hogy tanáros-pedánsan osztályozom a költőket. Igen, mondtam, öt jegyem van: rossz költő, jobb költő, jó költő, kitűnő és nagy költő. – Engem minek tartasz? – kérdezte hamiskásan, elismerésre szomjasan. – Már több vagy mint kitűnő, de még nem vagy nagy – feleltem félig tréfálkozva, félig meggyőződéssel. – Ohó – csapott rám –, nem úgy van ám. Én már most, még ha itt e helyben meghalok is, nagy költő vagyok. (Ne higgyék, hogy hencvegve, öntelten mondta ezt; tárgyilagosan, ahogy verseit írta és előadta.)” (Az írás a *Szép Szó* József Attila-émlékszámban jelent meg 1938-ban.)

Akár szerelmi líráját is értelmezhetjük ennek tükrében, de kövessük inkább Bókay Antal gondolatmenetét. A *szerelem mint összeolvadás – az érintés mint enteremtés* című al-

fejezetben a *Gyöngy*, a *Tedd a kezed*, a *Tószunnyadó* című költemények állnak a közép-pontban, majd a szelf és szerelem, élet és halál jegyében az *Áldalak búval, vigalommal*, a *Kláriskok*, a *Ringató*, a *Csüngője voltam* kerül sorra. Ezekből az 1927–28-ban keletkezett versekből Bókay számára egyértelmű, hogy József Attila „poétikai szempontból a szerelmi költészetet is pontosan azon intenció szerint működteti, amelyet a *Tiszta szívvel* alakít ki”. (194.)

A *Líra és modernitás* zárófejezete *A késő modern tárgyias költészet kiteljesedése* címet viseli. Ennek része a már a *József Attila poétikáiban* is elemzett Babits-esszéről szóló fejezet, amelyben Bókay megjegyzi, hogy József Attila tárgyi-kritikai tanulmánya nem kapott kellő poétikatörténeti figyelmet, hiszen az értelmezők mindig az életrajzi tényeket, a sérődéseket és csoportharcokat emelték ki. A szerző számára nemcsak azért érdekes és fontos ez a tanulmány, mert találhatók benne poétikaelméleti eszmeifuttatások, verselemzések, hanem azért is, mert József Attila megkísérelte átírni Babits egy versszakát, s ez a kritikai stílus nem sértettségből vagy dühből fakadt. Bókay elemzi a Babits-esszé első oldalán olvasható kiérlelt elképzelést is, melynek centrumában a költő azon meggyőződése áll, „hogy létezik egy alapvető emberi szükséglet, a rendbe szedés, a rendezetten látás szükséglete, mert az ember egy végtelen, határtalan káosszal, rendezetlenséggel szemben kénytelen létezni”. (238.)

Hasonlóképpen fontos Bókay gondolatmenetében a Kassák-kritika, a *Kassák Lajos 35 verse* című, amely a *Korunk* 1931. szeptemberi számában jelent meg. Mindkét szöveg kétrétegű: „egyrészt van benne egy átfogó poétikai elképzelés, amely élesen kritikus az elemzett szerző verseivel szemben. Másrészt van benne egy hangulati elem... (...) Azaz egyrészt egy költői beszédmód utasítódik el, másrészt egy költői, emberi magatartás.” (246.) József Attila tehát két olyan költő ellen indított támadást, akik a kor reprezentatív figurái, az akkori magyar irodalmi élet jelentős személyiségei voltak. Bókay szerint „kétségtelenül apafigurák”, akik ellen a költőt „az ödipális lázadás heve” vezette. Könyvében azonban nem erre, hanem a két kemény hangú, szemtelen kritika poétikai lényegére világít rá.

Bókay Antal értelmezéseiben gyakran olyan, sokak által idézett, szinte az unalomig ismert gondolatokról fogalmazza meg véleményét, mint például „A líra: logika; / de nem tudomány.” Az e sorokat tartalmazó „Ha lelked, logikád...” kezdetű vers pontos keletkezési dátuma nem ismert, a kritikai kiadás 1933 közepére teszi, de valószínűsíthető az 1936 körüli időpont is. Bókay a közfelfogással szemben úgy gondolja, hogy e rövid szöveg nem töredék, „sokkal inkább a tárgyias költészet rendkívül tömör megfogalmazása”. (255.)

A könyv zárófejezete a *Téli éjszaka* mint a tárgyias költészet csúcspanaszát értelmezését foglalja magában, amely a korábbi fejezetekhez hasonlóan precíz és alapos munka. A szerző állítása szerint a *Téli éjszakában* „megtörténik a költői hang romantikus pozíciójának teljes visszavonása”. (286.) A „Légy fegyelmezett!” felszólítás elemzésénél Paul de Mant idézi, majd a vers szubjektumáról szólva Wittgenstein filozófiai művét, a *Logikai-filozófiai értekezést* használja segédeszköznek: „A *Téli éjszaka* pontosan ilyen szubjektivitást implikál: a látótérnek, a létnek a birtokosa nem ismert, csak az aposztrofikus viszonyok megléte (a kérdés és a felszólítás) utal létezésére.” (290.)

A könyv ugyan József Attiláról, énpoétikájáról szól, mégis a költő mintha csak messziről figyelne. Az impozáns elméleti fejtegetések személytelensége eltávolíthatja az olvasót a József Attila-líráról. A hosszú és szerteágazó filozófiai, irodalomelméleti gondolatmenetek ellenére éppen ezért némi hiányérzet maradt bennem, amit valószínűleg a következő Bókay-írások feledtetnek majd, hiszen az irodalomtörténeti munkákra gyakran jellemző ideiglenességét az újabb kutatási eredmények publikálása oldhatja fel.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Petőfi Irodalmi Múzeum
szeptember 19. és 23. között rendezi meg
2. Nemzetközi Írófesztiválját,
Budapest Transzfer 2007 címmel, amelynek témája:

A bűn, a rejtély, a hét főbűn az irodalomban és a társművészetekben.

Ebből az alkalomból a **Petőfi Irodalmi Múzeum** és a **Jelenkor folyóirat**
közös novellapályázatot hirdet

Philip Marlowe Magyarországon címmel.

A pályázat terjedelme 1–1,5 szerzői ív.

A pályázatokat jeligével ellátva várjuk postai úton a *Jelenkor* szerkesztőségébe.

Címünk: 7621 Pécs, Király u. 21.

Kérjük, a pályázathoz mellékeljék zárt borítékban nevüket és elérhetőségüket.

Beadási határidő: 2007. június 30.

A zsűri tagjai:

Ágoston Zoltán, kritikus a *Jelenkor* főszerkesztője,

Horváth Csaba, irodalomtörténész, a PIM tudományos munkatársa,

Nagy Boglárka, kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője,

Dérczy Péter kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője,

Wernitzer Julianna, kritikus, irodalomtörténész, a PIM főigazgató-helyettese

1. díj: 200.000 Ft

2. díj: 150.000 Ft

3. díj: 100.000 Ft

Az ünnepélyes díjátadásra a fesztivál megnyitóján Budapesten,
2007. szeptember 19-én este 19 órakor kerül sor. A fesztivál ideje alatt
a pályadíjasok lehetőséget kapnak műveik bemutatására Pécsen.
A díjazott pályaművek a pécsi *Jelenkor* folyóirat októberi számában látnak
napvilágot.